

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

125 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

TRĂSĂTURI DEFINITORII ALE ÎNCEPUTULUI PROCESULUI DE CONSTITUIRE A STATULUI ROMÂN MODERN

DAN BERINDEI

CONDIȚIA POLITICĂ A ȚĂRĂNIMII ÎN EPOCA UNIRII. CONTRIBUȚIA EI LA CREAREA ROMÂNIEI MODERNE (1859–1866) (I)

GRIGORE CHIRIȚĂ

CONTRIBUȚIA FONDATORILOR ȘCOLII ROMÂNE DE DREPT LA PROPAGANDA UNIONISTĂ (1857–1859)

NICOLAE ISAR

CU PRIVIRE LA STRUCTURA POPULAȚIEI ORAȘULUI BUCUREȘTI ÎN EPOCA UNIRII PRINCIPATELOR

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER
IRINA GAVRILĂ

RELATILE ROMÂNÔ-SÎRBE ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

MIODRAG MILIN

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE
CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

1

TOMUL 37

1984

IANUARIE

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), **ION APOSTOL** (*redactor șef adjunct*); **NICHITA ADĂNILOAIE**, **LUDOVIC DEMÉNY**, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **VASILE LIVEANU**, **AUREL LOGHIN**, **DAMASCHIN MIOC**, **ȘTEFAN OLTEANU**, **POMPILIU TEODOR** (membri).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la **ILEXIM**.
Departamentul Export-Import presă P.O. Box 136—137.
Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71047 - București, tel. 0 72 41
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 1

ianuarie 1984

S U M A R

125 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

DAN BERINDEI, Trăsături definitorii ale începuturilor procesului de constituire a statului român modern	3
GRIGORE CHIRIȚĂ, Condiția politică a țărănimii în epoca Unirii. Contribuția ei la crearea României moderne (1856—1866) (I)	13
NICOLAE ISAR, Contribuția fondatorilor Școlii române de drept la propaganda unionistă (1857—1859)	29
ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, IRINA GAVRILĂ, Cu privire la structura populației orașului București în epoca Unirii Principatelor	47
MIODRAG MILIN, Relațiile româno-sirbe în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza	63

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

Un interviu cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza (<i>Valeriu Stan</i>)	77

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Tematica generală a celui de-al XVI-lea Congres internațional de științe istorice; Ședință de comunicări la Institutul de istorie „N. Iorga”; Călătorie de studii la Viena (<i>Constantin Șerban</i>).	88

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

Conf. dr. IOAN SCURTU (coordonator), lect. dr. GHEORGHE Z. IONESCU, lect. dr. EUFROSINA POPESCU, asist. dr. DOINA SMÂRCEA, <i>Istoria României între anii 1918—1944. Culegere de documente</i> , Edit. didactică și pedagogică, București, 1982, 344 p. (<i>Corneliu Olaru</i>)	94
ION DUMITRIU-SNAGOV, <i>Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850—1866</i> , Roma, 1982, 658 p. (<i>Dan Berindei</i>)	95
VICTOR SPINEI, <i>Moldova în secolele XI—XIV</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, 383 p.+ 60 pl. (<i>Ioan Aurel Pop</i>)	99
BARBARA JELAVICH, <i>History of the Balkans in Eighteenth and Nineteenth Centuries</i> , vol. I, Cambridge University Press, 1983, 407 p. (<i>Beatrice Marinescu</i>)	101

REVISTA DE ISTORIE

TOME 37, No. 1

janvier 1984

SOMMAIRE

LE 125e ANNIVERSAIRE DE L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

DAN BERINDEI, Traits essentiels des commencements du processus de constitution de l'Etat roumain moderne	3
GRIGORE CHIRIȚĂ, La condition politique de la paysannerie à l'époque de l'Union. Son apport à la création de la Roumanie moderne (1856—1866) (I)	13
NICOLAE ISAR, L'apport des fondateurs de l'École roumaine de droit à la propagande unioniste (1857—1859)	29
ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, IRINA GAVRILĂ, À propos de la structure de la population de Bucarest à l'époque de l'Union des Principautés	47
MIODRAG MILIN, Les relations roumano-serbes sous le règne d'Alexandru Ioan Cuza	63

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

Une interview avec le prince Alexandru Ioan Cuza (<i>Valeriu Stan</i>)	77

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

La thématique générale du XVI ^e Congrès international des sciences historiques; Séance de communication à l'Institut d'histoire „N. Iorga”; Voyage d'études à Vienne (<i>Constantin Șerban</i>).	88

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

Maître de conférences dr. IOAN SCURTU (coordonateur), lecteur dr. GHEORGHE Z. IONESCU, lecteur dr. EUFROSINA POPESCU, assistant dr. DOINA SMÂRCEA, <i>Istoria României între anii 1918—1944. Culegere de documente</i> (L'histoire de la Roumanie entre 1918—1944. Recueil des documents), Editions didactique et pédagogiques, Bucarest, 1982, 344 p. (<i>Corneliu Olaru</i>)	94
ION DUMITRIU-SNAGOV, <i>Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850—1866</i> , Rome, 1982, 658 p. (<i>Dan Berindei</i>)	95
VICTOR SPINEI, <i>Moldova în secolele XI—XIV</i> (La Moldavie aux XI ^e —XIV ^e siècles), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1982, 383 p. + 60 pl. (<i>Ioan Aurel Pop</i>)	99
BARBARA JELAVICH, <i>History of the Balkans in Eighteenth and Nineteenth Centuries</i> , vol. I, Cambridge University Press, 1983, 407 p. (<i>Beatrice Marinescu</i>)	101

125 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

TRĂSĂTURI DEFINITORII ALE ÎNCEPUTURILOR PROCESULUI DE CONSTITUIRE A STATULUI ROMÂN MODERN

DE

DAN BERINDEI

Moment de însemnătate crucială în procesul de constituire a statului român modern, *Unirea Principatelor* a inaugurat, ireversibil, istoria unui nou stat național european, pe temeiurile unei milenare realități etnice. Ea a concretizat un drum specific urmat de o națiune europeană pentru a-și făuri propriul stat¹ și încadrarea făuririi României într-un proces european general și în parte similar. Nu întâmplător, marele bărbat de stat Camillo Benso di Cavour avea să remarce similitudinea și paralelismul unor împliniri de năzuințe la români și la italieni, când, după dubla alegere a colonelului Alexandru Ioan Cuza, avea să scrie că „minunea” realizată de cei dintii trebuia să se repete și pe malurile Popului, evenimentul dela București fiind, de altfel, pentru el „triumful politicei Franței și Sardiniei în Orient”² (în realitate, Unirea fusese înainte de toate triumfului dîrzeniei și inteligenței politice a românilor înșiși !)

Dacă ziua de 24 ianuarie 1859 se înscrie în istoria națională a românilor ca unul din momentele hotărîtoare ale devenirii lor, ea reprezintă deci totodată și o pagină a istoriei europene, un exemplu de realizare a unui stat național într-o perioadă în care state naționale au fost constituite și de italieni și de germani. Neîndoielnic că năzuința spre unitate a fost comună, că la fiecare dintre aceste popoare, într-o etapă a evoluției lor, unificarea statală s-a impus ca o necesitate imperioasă. Căile și modalitățile de materializare ale ideii unificării statale au fost însă diferite, deși — ceea ce a fost cel mai important — pe harta Europei au apărut, în cursul a numai unui deceniu și a citorva ani, trei noi entități statale naționale : România, Italia și Germania. Acțiunea armată, acțiunea diplomatică, dar mai ales o stare de efervescență națională, participarea directă a națiunilor la atingerea obiectivelor în cauză, au caracterizat procesele istorice desfășurate pe teritoriile statelor amintite.

¹ Vezi ultima sinteză monografică și lista bibliografică ce-i este inclusă: Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979.

² *Il Carteggio Cavour-Nigra, dal 1858 al 1861*, Bologna, 1927, vol. II, p. 4

Dintre cele trei state naționale constituite în etapa 1859—1871, singurul care s-a realizat pașnic, numai în temeiul acțiunii interne, a fost cel românesc. Este o trăsătură specifică ce merită a fi reținută. A existat și în Principate ideea unei acțiuni întemeiată pe un act de forță, dacă nu exterior, cel puțin interior, propunându-se ca actul dublei alegeri să fie continuat prin actul deplinei unificări politico-administrative, fără a se aștepta un consimțământ al puterilor garante, printr-o acțiune combinată a noului domnitor, a deputaților celor două Adunări și a forțelor armate, orașul Focșani — ales și de puterile garante prin stipulațiile Convenției de la Paris ca oraș-simbol al unificării — urmînd a oferi cadrul necesar pentru noul act împlinit ce se preconiza³. Românii nu se găseau însă în situația italienilor sau a germanilor, mari națiuni ce-și puteau desfășura mai cu înlesnire acțiunile lor, deoarece ei erau supuși nu numai garanției puterilor, dar și amenințării latente a marilor imperii învecinate, ceea ce le stăvilea libertatea de mișcare într-o măsură evident mai mare decît a celor dintii națiuni amintite, deși și acestea și-au desfășurat acțiunile unificatoare sub presiune internațională, puterea lor de rezistență la aceasta fiind însă mai mare. În situația existentă, pentru români s-a impus a se acționa hotărît dar prevăzător, evitîndu-se provocarea unor intervenții din afară. De aceea, proiectul forțării evenimentelor a fost considerat de noul domnitor și de sfetnicii săi apropiati ca nepotrivit și chiar primejdios. Înainte de a se acționa mai departe, trebuia consolidat marele rezultat al dublei alegeri.

Retrospectiv, după 125 de ani, trebuie recunoscută inteligența politică de care românii au dat dovadă în momentul făuririi statului lor național. Pe deoparte, a fost realizat, cu îndrăzneală, un act istoric de însemnătate majoră, dar, pe de altă, s-a știut a nu se depăși limitele *posibilului* aceluia moment. A fost unit, în consecință, actul istoric realizat de români, cu o politică abilă pe plan extern a unui stat care încă nu era independent, dar care, din primul moment, a știut să impună partenerilor europeni, state deplin suverane, acceptarea succesivă a unor concesi care în sumă au însemnat realizarea obiectivului de eliberare ce și-l fixase națiunea română. Dealtfel, întreaga istorie modernă a României a fost marcată de fapte împlinite, urmate apoi de etape în care acestea au fost recunoscute și duse mai departe. În 1859, în 1863, în 1877 și în 1881 au avut loc astfel de acte istorice, pe care marile puteri în ansamblu au trebuit să le accepte, demonstrîndu-se astfel nu numai justetea actelor în sine ci și cea a calculului politic al realizatorilor lor.

Ceea ce a dat forța necesară actului istoric de la 24 ianuarie 1859 — ca și, dealtfel, celorlalte acte istorice împlinite ceva mai sus amintite — a fost faptul că el a fost *expresia voinței unei națiuni* și că aceasta s-a manifestat ca atare în sensul împlinirii acestui act. N-a fost vorba de acțiuni politice ale unor fruntași izolați de masa națiunii ori asumîndu-și funcțiuni ce nu le erau conferite de popor, ci Unirea a fost înfăptuită de adevărați purtători de cuvînt ai maselor, ai tuturor claselor și categoriilor sociale. Numai astfel pot fi explicate unanimitățile din Adunările ad-hoc în 1857

³ Vezi, între altele, în această privință, *Documente privind Unirea Principatelor*, București, 1959, vol. II, p. 455 și urm.

în favoarea programului unionist, ca și cele ale dublei alegeri, în 1859, a domnitorului Cuza. La rindul lor, acești purtători de cuvânt au fost „legați” de dorința și voința maselor, au fost executanții voinței națiunii dincolo chiar, în unele cazuri, de propriile lor înclinații, nevoiți fiind în aceste ultime cazuri a trece peste propriile lor limite și a acționa așa cum le-o cerea poporul român, exemplul cel mai concludent în această privință fiind votul unanim în favoarea lui Alexandru Ioan Cuza realizat la 24 ianuarie 1859 la București.

Revoluția din 1848 demonstrase măsura implicării națiunii în evenimente. Starea de efervescență se menținuse și în etapa următoare, în ciuda măsurilor represive și a exilării fruntașilor revoluționari. Atunci când împrejurări externe favorabile din ultimii ani ai războiului Crimeii indicaseră că problema românească era înscrisă pe ordinea de zi a dezbaterilor politico-diplomatice europene, constituirea unui stat național și modern al românilor devenise posibilă. Încă din 1850 Bălcescu ceruse ca lozinca revoluționară *Dreptate-Frăție* să fie întregită prin cuvântul *Unitate*⁴. Un an mai târziu, un tânăr discipol al lui Bălcescu scria : „Vorba *unire* e azi în toate inimile”⁵, iar Ion C. Brătianu considera în 1853 în studiul său *Naționalitatea* că „d-a face pe rumâni să-nțeleagă că d-a trăi ca nație este cea dintii condiție a unui popul și că, prin urmare, d-a-și apăra naționalitatea [citește: națiunea !—D.B.] contra celor cari au nelegiuirea d-a voi se-i lipsească de dînsa este nu numai un drept, ci o sfîntă datorie; crimă și sinucidere d-a nu o face”⁶.

Ideea Unirii Principatelor, ca primă etapă pe drumul unificării statale depline a națiunii, a cuprins masele spre mijlocul deceniului următor revoluției. Dînd glas convingerii conaționalilor săi, Mihail Kogălniceanu sintetiza în 1855 : „Unirea Principatelor este singurul mod în stare de a consolida naționalitatea românilor, de a le da demnitate, putere și mijloace pentru a împlini misia lor...”⁷, iar Ioan Bălăceanu, reîntors din exil la București, scria prietenului său Ion Ghica că „Unirea Principatelor este o dorință unanimă” și adăuga : „va fi foarte greu să se renunțe la ea fără vîrsare de sînge”⁸.

Anul 1857 avea să dezvăluie dimensiunile implicării naționale. Mișcarea unionistă a cuprins atunci într-o vastă rețea de acțiune patriotică întreaga populație, toate clasele și categoriile sociale, pe săteni ca și pe orășeni. *Hora Unirii* a devenit cîntecul-simbol și masele au intrat pretutindeni în acțiune. Încercarea de falsificare a alegerilor moldovene a primit o replică fără precedent, care a determinat puterile garante să anuleze alecțiunile inițiale⁹. Protestul a fost unanim și a fost concretizat în zeci și chiar sute de mii de semnături în ambele principate. Compoziția celor două Adunări ad-hoc a reflectat deplina biruință a mișcării

⁴ N. Bălcescu, *Opere*, ediție critică G. și Elena Zane, București, 1982, vol. II, p. 112.

⁵ [Dimitrie Berindei], *Trecutul și prezentul*, în „Junimea română”, Paris, 1851, nr. 1, p. 4—5.

⁶ I. C. Brătianu, *Naționalitatea*, în „Republica română”, Bruxelles, 1853, nr. 2, p. 34.

⁷ „Steaua Dunării”, nr. 1 din 1 octombrie 1855.

⁸ *Documente privind Unirea Principatelor*, București, 1963, vol. III, p. 95.

⁹ Vezi asupra momentului decisiv al întrevederii de la Osborne, cînd Franța și Anglia s-au asociat în cerința anulării alegerilor: Andrei Oțetea, *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III (1964), nr. 4, p. 677—696.

pentru Unire, lucru evidențiat prin adoptarea la 7 și 9 octombrie la București și Iași a programului unionist, cele două voturi potrivnice din Adunarea ad-hoc a Moldovei fiind lipsite de orice semnificație de masă. În schimb, poziția deputaților țărani, reprezentanți ai imensei majorități a locuitorilor celor două țări a fost pe deplin edificatoare în a demonstra pertinent adeviziunea populară la cauza Unirii. „Noi dorim ca tot poporul român să se înfrățească și să trăiască în pace și în liniște pe pământul strămoșesc al României, pentru mărirea și fericirea neamului” au mărturisit în jalba lor deputații pontasi moldoveni la 26 octombrie/7 noiembrie¹⁰, pentru ca o lună și jumătate mai târziu, deputații țărani munteni să proclame în adresa înaintată de ei Adunării de la București: „ca cetățeni țărani...dorim din tot sufletul nostru pacea, liniștea, buna înțelegere, unirea și fericirea obștească a tuturor stărilor de rumâni”¹¹.

Deși voința unanimă a românilor a surprins și a impresionat, jocul de interese al marilor puteri garante a dus la compromisul din vara anului 1858. Convenția de la Paris, act heteroclit și hibrid, cu elemente pozitive și negative înmănunchiate, n-a fost statutul fundamental pe care românii îl așteptau. Documentele ne relevă de aceea o firească decepție, dar și voința unanimă de a se rezista și de a se realiza programul național. „Să presupunem însă că dorințele românilor au fost neascultate — scria Vasile Boerescu la 14/26 august 1858 — Ce ne rămîne de a face? Să blestemăm trecutul ca pe o fatalitate? Să desperăm de viitor ca de o iluziune? Nici una nici alta...”. „De noi depinde a ști să menținem drepturile străbunilor noștri — adăuga el —, a ști să ne dăm cele mai bune legi, a întări ordinea noastră socială și morală, a ne pune pe adevăratul drum al progresului; de noi depinde, în fine, a ști să ajungem la Unire, la acest drept al nostru, la această consecuință a autonomiei noastre, la realizarea acestei idei ce s-a împlîntat atît de tare în spiritul a tot ce e român”¹². La rîndul său, C.D. Aricescu proclama în septembrie 1858: „Români, deschideți ochii și pătrundeți-vă de starea critică în care se află țara, cum și de răspunderea cea mare ce e asupra-vă: în mina noastră stă soarta țării, fericirea sau umilirea ei în ochii istoriei și ai Europei civilizate!”¹³.

Încă din timpul războiului Crimeii mișcarea pentru Unire acționase într-un context general european și ținînd seama de aceasta. Implicarea internațională fusese dată și de faptul că — din afară — exilații revoluționari de la 1848 se înscriseră energic în lupta pentru făurirea statului național român și că ei fuseseră considerați de națiune ca legitiții ei purtători de cuvînt peste hotare. „Astăzi conștiința noastră de român — scrisese unioniștilor moldoveni din Londra, Dimitrie Brătianu, la 11/23 iulie 1856 — ne zice că a sosit timpul să arătăm cine sîntem; toți populi și mai toate puterile ne invită la o mare manifestație națională; pe terenul legalității, dar, avem dritul și datoria, avem puțința să îndrăznim tot...”¹⁴. Prin memorii adresate guvernelor și oamenilor poli-

¹⁰ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, București, 1896, vol. VI, partea I, p. 344—345.

¹¹ *Documente privind Unirea Principatelor*, București, 1961, vol. I, p. 657.

¹² „Naționalul”, nr. 71, din 14 august 1858.

¹³ C.D. Aricescu, *Prințul și Constituția*, în „Românul”, nr. 73 din 15/27 septembrie 1858.

¹⁴ *Oaspeților banchetului de la Copou*, în „Steaua Dunării”, nr. 38 din 26 iunie 1856.

tici, prin întrevederi cu personalități marcante, prin articole publicate în presă, foștii revoluționari de la 1848, cărora nu li se îngăduia încă reîntoarcerea în patrie, au știut nu numai să pledeze cauza Principatelor Române, ci și să facă din problema românească în ansamblul ei (incluzînd deci întreg teritoriul locuit de națiune) o problemă europeană. Important a fost și faptul că prin activitatea lor ei au făcut această problemă inteligibilă bărbaților de stat europeni — și ceea ce era esențial — opiniei publice înaintate.

Cînd în 1857 Adunările ad-hoc au dat expresie dorințelor dar și voinței românilor, ele și-au desfășurat lucrările în prezența Comisiei de informare a puterilor garante și aceasta din urmă și-a alcătuit raportul în primăvara anului 1858 în Principate, luînd în considerație rezoluțiile Adunărilor ad-hoc și opiniile exprimate în presa românească (mai ales de cea din Țara Românească, care în acel moment avea un spațiu de acțiune mai larg). Deși Convenția de la Paris n-a dat expresie decît într-o măsură destul de restrînsă cerințelor națiunii române, este totodată evident că acestea nu au fost necunoscute aceloră cărora le revenea a decide asupra viitorului celor două țări. Mai mult decît atît, mișcarea unionistă a știut să se impună chiar și reprezentanților puterilor ostile soluției dorite de români și să-i facă, dacă nu să-i accepte obiectivele, cel puțin să-i recunoască forța.

Rolul națiunii a fost însă esențial în rezolvarea nu numai a unei probleme de bază a românilor, dar și a unei probleme internaționale, în etapa finală a luptei pentru Unire. Stipulațiile electorale, anexate Convenției de la Paris, încredințează de data aceasta dreptul de vot unei infime minorități privilegiate; nu mai era vorba de alegeri care înmă-nunchiaseră numai cu un an înainte întreaga națiune. Situația putea apare deznădăjduită, nefiind în cauză numai Unirea ca o ștergere de hotare unanim dorită, ci și constituirea statului modern, pe care elementele reacționare nu-l doreau decît în limitele unui statut fundamental care să le asigure în continuare dominația. Dar efervescența națiunii era atît de intensă, încît aceste stipulații electorale n-au putut opri accesul unei minorități înaintate în Adunarea electivă a Moldovei, iar la București, unde datorită sprijinului căimăcămiei în majoritate reacționară deputații legați de ideile progresului au rămas în minoritate, majoritatea reacționară a fost supusă prin intermediul maselor de orașeni și țărani presiunii poporului și a fost constrînsă a se încadra unei soluții acceptabile acestuia din urmă. Nu cele cîteva mii de alegători au decis atunci și nici cei mai puțin de două sute deputații moldoveni sau munteni, ci sutele de mii de cetățeni ai celor două țări, care — slujitori ai ideilor unioniste și ale progresului — au fost cei care, prin voință și acțiune, au impus actul istoric din ianuarie 1859. Însă și în soluția ingenioasă a dublei alegeri n-au fost depășite limitele *posibilului* și, mai mult decît atît, *ale legalității internaționale*, căci dubla alegere, de neconceput pentru alcătuitoarii ei, nu fusese interzisă de Convenția de la Paris!

Îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a marcat izbînda ideilor unioniste, dar constituirea statului național a fost întregită după ce au fost obținute, în toamna 1859, recunoașterea faptului împlinit de către toate puterile și mai ales, aproape trei ani mai tîrziu, consensul acestora,

în ceea ce a privit sancționarea unirii politico-administrative. Ca și în etapa precedentă și de data aceasta poziția angajată a națiunii a constituit temeiul noilor biruințe, argumentul hotărîtor în înfrîngerea ostilității sau inerțiilor unora dintre marile puteri garante. Teama izbucnirii unui nou focar de frămîntări, și eventual, apoi, a unei reacții în lanț sud-est europene, în cazul neîmplinirii unanimului deziderat național al românilor, a reprezentat pîrghia decisivă în situația ce fusese creată. Pentru a evita crearea unei zone de agitație și frămîntare, marile puteri au preferat să dea curs cerințelor unanime ale unei națiuni și a nu se mai împotrivi inevitabilului.

Unirea Principatelor n-a însemnat doar dispariția unui hotar devenit nefiresc între două dintre țările române, ci momentul de apariție pe harta Europei nu numai a unui stat național, ci și acela al unui stat modern. Vasile Mălinescu a dat expresie cu limpezime acestui deziderat al națiunii române în discursul său din 29 octombrie/10 noiembrie 1857 ținut în fața Adunării ad-hoc a Moldovei. „Dorind a fi tari, spusese el, ați cerut Unirea cu frații munteni; dorind a avea o mai mare statornicie și orînduială mai bună, ați cerut un principe străin moștenitor; dorind ca legiuirea să fie potrivită trebuințelor și intereselor întregii nații, ați cerut ca legile să se facă de către o obștească Adunare. Atît încă nu-i destul. Trebuie să mergeți mai departe. Trebuie să dați viață noului stat român ce voți a înființa. Iar viață atunceia îi veți da cînd veți primi principii mari și drepte la reorganizarea sa”¹⁵. La rîndul său, nou ales în Adunarea ad-hoc de la București, luînd locul lui Barbu Știrbei, fostul domnitor demisionat, deputatul Constantin Haralambie, el însuși purtător al ideilor de progres, a pledat și el energie pentru constituirea *modernă* a statului. „Timpii de concuiste brutale au încetat — declara el nutrînd iluzii deșarte, dar și afirmînd năzuințe firești înaintate. Inteligența omului nu mailncezește în pasivitate și inerție. Astăzi cîmpul activității omenеști este deschis numai la concuiste de arte, de știință, de industrie. Progresul și civilizarea sînt singure legi ce dirijă mersul omenirii. Însă, spre a se realiza o adevărată unitate ce va da spiritului omenesc toată dezvoltarea posibilă, trebuiește ca toate societățile omenеști să se conformeze la aceste legi în a lor organizare politică”¹⁶.

Înfăptuirea Unirii Principatelor a creat condiția de bază pentru un amplu și multilateral proces de reformă, atît de cuprinzător încît contemporanii l-au asemuit cu o „revoluție”¹⁷. N-a fost domeniu al vieții publice care să nu fie afectat; întreaga societate a fost cuprinsă într-un lanț de transformări și mutații¹⁸. Modernizarea a luat un ritm grăbit și astfel, de la constituirea sa, statul național a fost și un stat modern. Dealtfel, dezbaterile Adunării ad-hoc a Moldovei arătaseră în 1857 măsura în care dezideratul modernizării societății era generalizat¹⁹, întrucît, cu

¹⁵ D. A. Sturdza, și alții, *op. cit.*, vol. VI, partea I, p. 134.

¹⁶ *Documente privind Unirea Principatelor ...*, vol. I, p. 654.

¹⁷ Vezi articolul *Revoluția în România*, în „Tribuna română”, Iași, nr. 8 din 7 iunie 1859, p. 2.

¹⁸ Vezi Dan Berindei, *Reformele din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii și articole de istorie”, XVII (1972), p. 25 și urm.

¹⁹ Vezi Valerian Popovici, *Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad-hoc al Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959), fasc. 1—2, p. 1—35.

excepția spinoasei probleme agrare, toate rezoluțiile privind reorganizarea statului pe baze moderne întruniseră unanimitatea sau marea majoritate a voturilor, deși marea proprietate deținuse aproape jumătate din mandate.

După dubla alegere, întemeindu-se și pe stipulațiile Convenției de la Paris, înaintate în această privință, procesul de reformă s-a desfășurat ireversibil și multilateral. Egalitatea în fața legii și a impozitelor, desființarea privilegiilor, îmbunătățirea și modernizarea aparatului judiciar, organizarea serviciilor de statistică, o nouă lege a recrutării prin care — cel puțin formal — obligațiile militare erau generalizate, reorganizarea serviciilor de lucrări publice, au reprezentat reforme adoptate în prima parte a domniei lui Cuza. Reforma fiscală a fost materializată prin instituirea impozitului personal și a contribuției pentru drumuri, generalizate asupra tuturor bărbaților majori, printr-o nouă lege a patentelor, prin instituirea impozitului funciar și prin alte măsuri care au făcut ca, la sfârșitul anului 1861, în pragul deplinei unificări politico-administrative, Principatele Unite Române să fie dotate cu un sistem fiscal modern. S-ar mai putea adăuga, în aceeași etapă, pe plan cultural, importanta inițiativă a guvernului moldovean al lui Mihail Kogălniceanu, care a instituit, în toamna anului 1860, prima Universitate a țării, cea ieșeană.

După realizarea unirii politico-administrative, reforma agrară și cea electorală n-au putut fi înfăptuite datorită înverșunatei opoziții a conservatorilor, dar, în schimb, în alte domenii procesul de reformă a continuat. Reorganizarea departamentelor, legile pentru construirea căilor ferate, constituirea Consiliului superior al Instrucțiunii Publice, un regulament de navigație, organizarea corpului inginerilor civili, reorganizarea Școlii de silvicultură și o serie de măsuri premergătoare unei secularizări a averilor mănăstirești au premers preluarea guvernării de către Mihail Kogălniceanu. Din ultimele luni ale anului 1863, odată cu formarea guvernului de către marele bărbat de stat și istoric, s-a trecut apoi într-o etapă decisivă a înfăptuirii reformelor menite a concretiza statul modern. Prin secularizare un sfert din teritoriul național a fost recuperat din mâini străine²⁰, dar acest act de însemnătate majoră a fost urmat și de un șir de alte reforme. Înființarea Școlii superioare de științe și a Școlii superioare de litere — amândouă inițiativele premergând crearea, la mai puțin de un an, a Universității bucureștene —, o nouă lege a pensiilor, crearea Curții de conturi, legea organizării armatei, legea contabilității, legea consiliilor județene, Codul penal și legea instrucțiunii publice, crearea Consiliului de Stat au fost concretizări ale guvernului Kogălniceanu până la 2/14 mai 1864 în cadrul procesului de modernizare a statului.

În ultima etapă a domniei a lui Alexandru Ioan Cuza, între 2/14 mai 1864 și 11/23 februarie 1866, a putut avea loc reforma agrară, care a pus capăt dominației relațiilor feudale în agricultură și a înzestrat cu pământ peste 400 000 familii de țăranii²¹. Dar în aceeași vreme a fost introdusă o nouă

²⁰ Vezi C.C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în „Studii”, XII (1939), nr. 2, p. 148—157.

²¹ N. Adăniloae și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, p. 342—344.

lege electorală cu mult mai largă, a fost decretat Codul Civil, s-au afirmat drepturile autocefale ale bisericii române, a fost creată Universitatea București, au fost luate măsuri împotriva jurisdicției consulare și a fost adoptat sistemul metric, pentru a nu aminti decît unele noi acțiuni și măsuri care au întregit procesul de modernizare.

Unirea Principatelor a reprezentat nu numai împlinirea unor năzuințe arzătoare limitate la cele două principate, ci realizarea ei a însemnat inaugurarea unui *proces în lanț* cu decisive consecințe pentru națiunea română, ceea ce a și explicat înversunata opoziție a unor mari puteri, îngrijorate mai ales de *urmările* actului istoric pe care românii, prin forțe proprii și ingeniozitate unită cu îndrăzneală, l-au înlăptuit în ianuarie 1859. În locul a două principate a căroră „evoluție” putea fi controlată și stăvilită, noul stat național reprezenta o entitate capabilă, cum a și fost, a inaugura o eră de reforme și modernizare eliberată de controlul și stavilele marilor puteri. Totodată — ceea ce leza interesele imperiilor vecine — Unirea însemna inaugurarea unei noi etape de luptă spre deplină neatîrnare și spre desăvîrșirea unificării. Aceasta era, de altfel, și convingerea diplomaților clarvăzători ai epocii. Baronul Nothomb, reprezentantul Belgiei la Berlin, comentase explicit și fără echivoc consecințele logice ale actului, de la 24 ianuarie 1859: „Dubla alegere echivalează cu Unirea Principatelor; Unirea Principatelor înseamnă independența lor”²². „Este evident — scria în luna mai 1861 Rechberg ministrul de Externe al Austriei habsburgice, combătînd proiectul unirii politico-administrative a Principatelor Unite — că Unirea nu trebuie decît să deschidă drum desăvîrșitei independențe a Daco-României”²³. Era o evoluție inevitabilă și domnia lui Cuza avea s-o concretizeze, afirmînd noul stat național român ca o entitate europeană de sine stătătoare și aflată, chiar și în ceea ce privea puterea suzerană, la un pas de desăvîrșita independență.

Unirea a creat posibilitatea afirmării unei poziții externe noi, întemeiată pe dirigenție și destoinicie. Lucrurile n-au fost „forțate”, nu s-a mers dincolo de *posibil*, dar totodată noua poziție dobîndită a fost ferm apărută, fără nici un compromis, ci, dimpotrivă, lărgindu-se pas cu pas sfera cuceririlor. Consulului britanic „domnul Unirii” îi va putea declara cu fermitate în 1859: „... dacă Turcia (citește: Imperiul otoman) își pierde vremea să vină cu forța în Țara Românească pentru a ne împiedica să ne manifestăm ... mă voi plasa în fruntea poporului meu și dacă va trebui să cădem, eu voi fi primul care îmi voi oferi pieptul, dar va curge sînge”²⁴. Era un limbaj nou, pe care de multă vreme nu-l mai folosiseră conducătorii românilor și el reflecta noua situație internațională care se crease Principatelor Unite Române. Prin organizarea modernă a statului, prin pregătirea armatei, prin ferma afirmare în domeniul relațiilor externe (deși statul național român continua a se afla sub suzeranitatea Porții otomane!), prin locul pe care și l-a dobîndit în lume, statul național român a fost curînd în situația ca neatîrnarea sa deplină să fie virtual acceptată nu numai de opinia publică a epocii, dar și de concertul puterilor europene ca o inevitabilă apropiată împlinire. Nu întîmplător în 1866 într-o broșură a epocii se va putea scrie răsplat, că „independența României

²² *Independența României. Documente*, București, 1977, vol. II, partea I, p. 16.

²³ R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 317.

²⁴ *Independența României, Documente* ..., vol. II, partea I, p. XII.

este acum o chestiune înscrisă în dreptul public european și Europa trebuie să se pronunțe în această privință”²⁵, iar, clarvăzător, Mihai Eminescu avea să arate următoarele în „Timpul”, la 19 februarie 1880, susținând meritele unei epoci istorice : „Toate atributele unei neamuri reale s-au câștigat de către Vodă Cuza, exceptînd firma acestei realități”, el adăugînd, semnificativ, că : „întregului aparat al unei depline suveranități ... nu-i lipsea decît numele propriu, ce părea a lipsi din dicționarul apusului european”.

Dar Unirea n-a fost doar preludiul independenței, ori mai bine zis o *conditio sine qua non* a dobîndirii ei, ci și prologul desăvîrșirii unității statale. În luna mai 1859, Anton von Prokesch-Osten, internunțitul Austriei habsburgice pe lingă Poarta otomană, avea să semnaleze cu vădită îngrijorare intențiile lui Alexandru Ioan Cuza „de a sări în ajutorul românilor din Transilvania, Bucovina și Banat”²⁶, iar la începutul anului 1860, Karl von Eder, consulul general austriac la București, raporta la Viena apariția unei hărți a Daciei cu frontierele depășind limitele dorite de Austria habsburgică²⁷. Tot amintitul Prokesch-Osten avea să mărturisească lui Costache Negri că guvernul său nu avea „nici un interes să turbure pacea românilor noștri prin visuri daco-române”²⁸. La rîndul său, Eder avea să semnaleze cu accentuată îngrijorare superiorilor săi că Alexandru Ioan Cuza „nădăjduia” că, în cazul unor împrejurări externe prielnice, „Banatul, Transilvania și Bucovina se vor uni cu Moldo-Valahia, formînd astfel un regat daco-român închis în frontierele sale naturale”²⁹. Sprijin politic, strînsă conlucrare economică, legături culturale accentuate cu românii din afara granițelor noului stat au fost directă urmare a dublei alegeri și a constituirii statului național. Acesta a devenit *statul-nucleu*, *Piemontul* viitoarei depline unificări statale a românilor și în această perspectivă relația dintre 24 ianuarie 1859 și 1 decembrie 1918 este obiectivă și directă, „unirea cea mică” fiind preludiul necesar al „unirii celei mari”.

La 125 de ani de la realizare, Unirea Principatelor se impune ca unul din momentele dominante ale istoriei naționale, „un moment de o deosebită însemnătate istorică”, care „a ridicat pe o treaptă superioară lupta de eliberare națională” și „a marcat intrarea țării noastre în noua etapă a evoluției ei capitaliste”, cum i se definește însemnătatea în *Programul Partidului*. A fost neîndoielnic prima mare biruință a națiunii române, începutul drumului de succesive cuceriri și înfăptuiri care avea să conducă pe români, de atunci, și pînă astăzi, pe calea ascendentă a devenirii și afirmării lor istorice.

²⁵ *Le Panslavisme, le prince Couza, la Roumanie, la Russie*, Paris, 1866, p. 45.

²⁶ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 237–238.

²⁷ *Ibidem*, p. 164.

²⁸ *Ibidem*, p. 166–167.

²⁹ *Ibidem*, p. 364.

bat radical cursul istoriei românilor potrivit aspirațiilor și voinței lor. Este ceea ce încearcă să realizeze într-o formă sintetică studiul de față care se vrea circumscris efortului istoriografiei noastre de întocmire a unei ample monografii consacrate țărănimii de-a lungul întregii istorii a poporului nostru. El va fi întemeiat deopotrivă pe preluarea rezultatelor valabile pe care le conține o impresionant de bogată și variată literatură de specialitate, cărora li se vor adăuga informații documentare inedite ori mai puțin cunoscute menite a conferi noi semnificații problemicii luate în studiu. Integrată condiționărilor reciproce pe care le-au impus factorii obiectivi și subiectivi de natură economică, socială și politică, expunerea va căuta să ofere într-o viziune unitară năzuințele și obiectivele luptei țărănimii, să pună în lumină ce a urmărit dar și ce a dobândit ea în perioada renașterii României.

I

În momentul deschiderii congresului de pace de la Paris și inaugurării campaniei sistematice a românilor pentru Unire, legea fundamentală în vigoare, Regulamentul organic, nu acorda țărănimii din Țara Românească și Moldova sub nici o formă nici un drept politic, acestea fiind monopolizate de boierime. Era, prin urmare, în ființă un sistem politic de sorginte și esență feudală în care — cum se exprimase cu perfectă îndreptățire o gazetă a timpului — „boierul este totul, orășanul nimic iar țăranul mai puțin decît nimic”². Și aceasta în pofida faptului că țărănimea clăcașă și cea liberă formau aproape singura clasă socială producătoare de bunuri materiale, de munca acesteia depinzînd avuția și progresul societății românești. Ea constituia, totodată, sub raport numeric, partea cea mai numeroasă, majoritatea covârșitoare, de aproape 90 %, a poporului nostru, fiind așadar, cum bine scrisese A. D. Xenopol, „temelia materială a existenței poporului român și păstrătoarea neconstiuită a comoarei sale intelectuale”³.

Nesoluționînd problema Unirii Principatelor din cauza opoziției unor puteri ce contestau caracterul cu adevărat popular al dorinței românilor, congresul a încorporat în hotărîrile sale ideia consultării lor spre a se ști dacă doreau sau nu să se unească. Or, cum această consultare nu se putea întemeia pe legile în vigoare din Principate, care excludeau de la viața politică majoritatea populației și, în plus, nici nu asigurau cele mai elementare drepturi cetățenești (de presă, întrunire etc.) a apărut de la sine problema stabilirii unor principii care să permită îndeplinirea hotărîrilor congresului. În acest scop, urmînd a fi convocată în fiecare Principat cîte o Adunare ad-hoc „compuse astfel încît să constituie reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor populațiilor privitoare la organizarea definitivă a Principatelor”⁴, Poarta, împreună cu Puterile garante, trebuiau să se pună de acord asupra principiilor alegerii acestor adunări și modului funcționării lor.

² „Steaua Dunării”, Iași, II (1856), p. 146—147.

³ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 426.

⁴ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. II, p. 1082.

Perspectiva ca țărănimea să capete drepturi electorale iar trimișii săi să ia loc pe băncile Adunărilor ad hoc spre a-i face cunoscute dorințele a nemulțumit și îngrijorat profund marea boierime conservatoare care urmarea s-o mențină în afara frământărilor politice. În proiectele de organizare a Adunării înaintate între aprilie—septembrie 1856 de unii reprezentanți ai boierimii — ca fostul domn Barbu Știrbei, N. Krețulescu, N. Rosetti-Roznovanu ș.a. — se căuta să se demonstreze că introducerea țăranilor în Adunări „ar fi o pură utopie”, ignoranța împiedicându-i de a gândi⁵, că accesul lor la drepturi electorale „ar putea duce la consecințe funeste pentru Moldo-Valahia și chiar pentru țările limitrofe”⁶; ei sperau că Austria nu va accepta ca țăranii să figureze în Adunări⁷. Luînd atitudine împotriva unor atari opinii, periodicul ieșean „Steaoa Dunării” se pronunța — în consens cu interesele poporului — ca în Adunări să fie reprezentați „de la cel dintîi proprietar pînă la cel din urmă țăran”⁸.

Conferința ambasadurilor Puterilor garante, convocată la Constantinopol în toamna anului 1856 spre a elabora firmanul pentru convocarea Adunărilor ad-hoc, pornind de la caracterul consultativ — plebiscitar al acestora, de la premisa că misiunea lor era de a exprima dorințe, de a semnala nevoi de împlinit și nu de a face legi⁹, a ajuns la concluzia că nu se puteau și nu trebuiau a fi îndepărtați din sînul lor tocmai reprezentanții clasei celei mai numeroase și care aveau cel mai mult de suferit de pe urma stării de lucruri în vigoare ce trebuia schimbată¹⁰. În consecință, s-a hotărît să se acorde țărănimii clăcașe un drept distinct de reprezentare: un deputat pe județ, ales prin vot indirect, la capătul a două trepte de votare succesive, la fel ca și micilor proprietari rurali (moșnenii și răzeșii)¹¹. Desigur, această hotărîre nu era dictată de vreun interes aparte față de țărănime și nici de concepții democratice ale principalelor case domnitoare din Europa față de aspirațiile și nevoile maselor populare. În realitate, prevederile adoptate, trebuind să corespundă scopului stabilit de congres, erau departe de a face o parte echitabilă tuturor claselor și a găsi posibilitatea unei tranzații între opiniile extreme, așa cum pretindea Ed. Thouvenel¹², deoarece clasele posedante dobîndiseră numeric majoritatea absolută în Adunări și astfel, cu voturile lor reunite, puteau respinge propunerile țărănimii¹³, așa cum, de altfel, s-a și întîmplat. Cu toate acestea nu trebuie desconsiderat faptul important că pentru prima dată în țara noastră țărănimea era chemată la o viață politică

⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 436; vezi și vol. V, p. 946, 1015—1017.

⁶ Damian Hurezeanu, *Mărturii documentare engleze nepublicate despre Unirea Principatelor Române*, în „Revista arhivelor”, XII (1969), nr. 2, p. 248.

⁷ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, București, 1934, vol. II, p. 142.

⁸ „Steaoa Dunării”, Iași, II (1856), p. 125—126.

⁹ În Conferință a prevalat opinia că boierimea fiind înclinată și interesată să disimuleze adevărata situație, cauzele mizeriei țărănimii, rostul deputaților acestei clase era de „martori într-o anchetă”, de denunțatori ai suferințelor îndurate și nu de membrii ai unei adunări legislative pentru care le lipseau și cultura și pregătirea.

¹⁰ *Acte și documente*, vol. III, p. 867—869.

¹¹ *Ibidem*, p. 1012—1015.

¹² *Ibidem*, p. 1015.

¹³ O critică a dispozițiilor firmanului au întreprins atât V. Boerescu (*ibidem*, p. 341—350) cit și Ion C. Brătianu (*ibidem*, p. 164—177) care au relevat nedreapta împărțire a mandatelor de deputați între diverse clase și păături sociale, avînd în vedere numărul și componența acestora, precum și locul și rolul lor în societate.

activă, rezervându-i-se un rol însemnat atât în planul exprimării nevoilor societății cât și în acel al împlinirii lor. Și, desigur, nu erau puțini acei care — întocmai ca Șt. Goleșcu — așteptau cu nerăbdare și cu mulțumire deschiderea Adunării ad hoc ca să vadă pe boieri „stînd cu opînca într-o adunare <și> desbătînd interesele țării”¹⁴.

În anii 1856—1857, pentru a doua oară după revoluția de la 1848, aceeași generație — reunind deci toate clasele și păturile sociale — a participat la o amplă mișcare de regenerare națională. Sigur, inițiativa și conducerea acesteia aparțineau boierilor liberali aflați în țară ori în emigrație, elementelor intelectuale orășenești care au făcut tot mai des și insistent apel la sprijinul maselor de săteni, pe de o parte, spre a contracara manevrele și a anihila eventuala opoziție a marii boierimi conservatoare iar, pe de altă parte, a-i conferi mișcării unioniste un caracter de masă, o aderență cu adevărat populară. Din primele momente, țărănimea s-a declarat cu toată hotărîrea pentru înfăptuirea Unirii, de care lega desființarea clăcășiei și împroprietărirea, adică îmbunătățirea radicală a soartei avute pînă atunci. Încă de prin februarie 1857 — după cum rezulta dintr-o corespondență publicată în foaia românească de la Brașov — în Moldova devenise foarte populară în lumea saltelor „Hora Unirii” a lui V. Alecsandri, țăranii nutrînd convingerea că Unirea îi va scăpa „de boieresc și beilic”¹⁵. Puțin timp mai tîrziu, la 25 martie/6 aprilie 1857, Gr. Serurier scria lui A. G. Goleșcu că la Giurgiu, după ce s-a explicat meșeriașilor, comercianților și țăranilor programa națională, n-a fost din partea lor „decît un consimțămînt unanim la toată cuprinderea ei”. Mai mult chiar, țăranii „vin de prin sate... spre a se informa d-aici de adevărul adevăr”¹⁶. Este de reținut că această stare de spirit se generalizase în lumea satelor în pofida faptului că în programele unioniste adoptate în martie 1857 de Comitetele Centrale ale Unirii de la București și Iași¹⁷ fuseseră incluse principiile sociale susținute de marea boierime conservatoare¹⁸, precum și a hotărîrii Comitetului din București „de a

¹⁴ Cornelia C. Bodea, *Introducere la Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, *Correspondență politică (1855—1859)*, București 1963, p. XIV; vezi și Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, București, 1979, p. 298—299.

¹⁵ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, XX (1857), p. 60. În iulie 1857 V. Place raporta Parisului că sute de țărani veniți din Bucovina pentru muncile sezoniere din agricultură spuneau țăranilor moldoveni că sosise timpul să ia în stăpînire pămînturile pe care le cultivau (*Acte și documente*, vol. V, p. 154).

¹⁶ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, București, 1963, p. 227; vezi și N. Adăniloae, *Țărănimea și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 230—238.

¹⁷ Vasile Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855—1857 în Moldova și Țara Românească*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 43—76.

¹⁸ În programul partidei naționale din Țara Românească adoptat la adunarea din 3/15 martie 1857 între altele se acceptaseră și principiile: „respect la dreptul proprietății de orice natură, egalitatea tuturor românilor înaintea legilor, libertatea individuală și a muncii țăranului” (*Acte și documente*, vol. IV, p. 50—51). Aceste principii, pîrîndu-le la mai mulți mari proprietari că „nu sînt îndestul de înțelese”, la o a doua întrunire din 15/27 martie a Comitetului Central al Unirii s-au reformulat în sensul că „stăpîn este proprietarul pe pămîntul său, stăpîn este și țăranul pe brațele sale”, spre „mulțumirea unui mare număr de proprietari mari” (ibidem. p. 143). În apelul adresat locuitorilor la 19/31 martie 1857, în afara celor patru puncte din programul unionist, se mai stabilea: „Respectul absolut al proprietății de orice natură și libertatea absolută a muncii sătenilor, încetînd în viitor orice lege îndatoritoare pentru proprietari și locuitori și rămî-nînd drept baza daraverilor dintre ei buna învoială” (ibidem, p. 175). În programul unioniștilor

nu se trimite prin sate programul spre a se iscăli de săteni și de a nu se face nici o propagare locuitorilor săteni”, temîndu-se să nu se aducă „tulburări” cauzei naționale¹⁹.

La prima campanie electorală din epoca modernă a țării, țărănimea a luat o parte deosebit de activă, în multe părți desemnarea delegaților de ocoale (plăși) ce aveau să aleagă pe deputatul de județ transformîndu-se într-o viguroasă manifestare a dorinței lor pentru unire și în favoarea transformărilor social-economice și politice²⁰. Acest lucru a ieșit pregnant în relief mai întîi în Moldova, în iulie 1857, cînd delegați ai sătenilor s-au opus campaniei sistematice a autorităților centrale și locale de intimidare și persecutare a unioniștilor în scopul alcătuirii unei Adunări separatiste. Delegați ai sătenilor din districtele Botoșani, Roman, Vaslui, Piatra Neamț, Birlad Tecuci²¹ au înaintat Comisiei europene a Puterilor garante proteste împotriva modului cum s-au desfășurat alegerile, denunțînd cu curaj amestecul abuziv al autorităților locale, samavolnicile suferite din partea acestora. Este mai presus de orice îndoială că comportarea țărânimii în timpul primelor alegeri, protestele trimise de ea au contribuit la demascarea manoperelor separatiste și la anularea simulacrului de alegeri care fusese, de altfel, boicotat pretutindeni și cu mare succes de unioniști. Iar faptul că la cea de a doua alegere nu au fost aleși deputați nici unul din cei desemnați anterior de autorități, dă adevărata măsură a hotărîrii lor de a trimite în Adunare oameni care, cunoscîndu-le nevoile și suferințele, să le apare interesele.

În Țara Românească, spre deosebire de Moldova, campania electorală nu s-a resimțit de pe urma amestecului autorităților. Ea a fost însă mult mai animată, între boierimea liberală și radicală (întărită cu emigrații reprimiți în vară pe pămîntul patriei) și boierimea conservatoare avînd loc o luptă electorală îndirjită. În timp ce liberalii căutau să se apropie de țărani spre a le îndruma acțiunea politică²², conservatorii făceau eforturi pentru a-i determina pe alegători să ceară foștilor exilați declarații scrise că nu vor accepta o schim-

din Moldova adoptat la 1/13 martie 1857 se releva dreptul „de a ne face noi singuri legi în pămîntul nostru”, fără a se arăta care erau reformele interne de înfăptuit și pe ce baze (ibidem, p. 41), exceptîndu-se, firește, cele patru dorințe fundamentale ale Unirii.

¹⁹ T. Sirbu, *Documente privilegiate la activitatea comitetului unionist din Buzău (martie—septembrie 1857)*, în „Revista arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 113.

²⁰ Știrea transmisă telegrafic de un trimis special al caimacamului la 25 iulie 1857 că țărani din ocolul Prutului, distr. Covurlui voiau „să vină la Galați ca să spună că și ei vreau Unirea” (Gh. Ungureanu, *Țărănimea din Moldova și Unirea Țărilor Române*, în „Revista arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 127) reflecta o realitate de care reprezentantul Franței în Comisia europeană, Talleyrand, fusese adînc impresionat în călătoria efectuată în aprilie 1857 în Moldova, unde îi veniseră în întîmpinare de-a lungul drumului sate întregi pentru a exprima dorința lor de Unire (*Acte și documente*, vol. IV, p. 407—408).

²¹ Ibidem, vol. V, p. 260, 276, 372—373, 375—376, 426—427. Semnificativ din multiple puncte de vedere este faptul că delegații din ținutul Roman (între care și viitorul deputat Ioan Levardă) au ales deputat pe țărânul catolic Rob Ianos din Săbăoani, alegere anulată de ispravnic pe motivul că acela era „de altă lege”; a fost apoi numit Vasile Ioan din Cordun care n-a primit („fiindcă nu m-am putut sfătui mai înainte cu confracții mei”), înaintînd și o protestație, Ibidem, p. 259, 334, 344).

²² C. Boliac cerea tinerilor luminați să ia sub ocrotirea lor pe viitorii deputați ai clăcașilor pentru a nu mai fi înșelați de proprietari ca la 1848 („Buciumul”, Paris, I (1857), p. 5). Tot atunci, în 1857, el publica la Paris cunoscuta poezie *Clăcașul* scrisă încă din 1851, în care „nu numai că gem toate suferințele țărânimii asuprite, dar se afirmă puternic și conștiința drepturilor lor ei” (Ovidiu Papadima, *Cezar Boliac*, București, 1966, p. 198; vezi și p. 179—180).

bare a legii rurale²³. În această confruntare electorală, reprezentanți ai țărănimii s-au manifestat distinct, făcându-și auzit glasul. Astfel, în iulie 1857 C. Moglan din satul Grabicina, plaiul Slănic, jud. Buzău, într-o scrisoare tipărită în coloanele unui periodic, arată că amânarea și neîmplinirea hotărârilor tratatului de la Paris „pre cei mai mulți din norod i-a adus la desnădăjduire”. El cerea „să-mi dați o vie deslușire de cele ce sînt a să urma” pentru că „chinuirea norodului este mare și nesuferită” iar glasul muncitorilor țărani „este sugrumat de atîția ani”²⁴. Ales deputat al clăcașilor, el le mulțumea public, încredințându-i că „după puterea-mi, voi sprijini cu statornicie și cu căldură duhul intereselor clasei noastre plugărești”²⁵. În altă parte a țării, în jud. Olt, învățătorul sătesc Tănase Constantin care încă din 1856 făcea propagandă pentru Unire, bucurîndu-se de încrederea sătenilor, deși acuzat pe nedrept de plastrografie și tîrit prin judecăți două luni, a fost ales deputat iar mandatul său validat de Adunare în pofida manevrelor autorităților locale și a conservatorilor²⁶. În ce-l privește pe Mircea Mălăieru, ales deputat în județul Ilfov, acesta — potrivit unei mărturii contemporane — era atît de mult stimat de țărani încît „votul în favoarea sa a fost o adevărată aclamație”²⁷.

Apărîndu-și cu dîrzenie drepturile electorale, țărănimea clăcașă a respins presiunile și imixtiunile organelor administrative instigate și controlate de boierime, alegînd și trimițînd în Adunări oameni fermi, personalități cunoscute încă din 1848, reprezentanți autentici ai lor ca moș Ioan Roată, Tănase Constantin, Mircea Mălăieru, Simion Stanciu, Gh. Lupescu, C. Molgan ș.a.²⁸ Adînc cunoscători ai cauzelor mizeriei și suferințelor îndurate de țărănimea din rîndurile cărora făceau parte, aceștia s-au dovedit a fi hotărîți să utilizeze cadrul legal al Adunărilor nu numai pentru a afirma necesitatea Unirii Principatelor și modernizării noului stat, dar și a susține drepturile sătenilor, a obține o îmbunătățire radicală a soartei lor.

Numeroase știri documentare relevă faptul că în vara anului 1857 țărănimea credea că sunase deja ceasul înlăturării asupririlor și nedreptăților de care suferise pînă atunci. R. Rosetti, exagerînd întrucîtva, consemna — pe temeiul mărturiilor unor contemporani ai evenimentelor — că atunci se produsesse „o schimbare uimitoare în mintea săteanului” în sensul convingerii că „puterea boierilor se sfîrșește”. Această schimbare era consecința directă a campaniei electorale, a chemării țărănilor la acțiune politică directă, cînd unii liberali, mai ales din rîndurile tinerilor intelectuali, adresîndu-li-se, le spuneau că „destul suferise țărănimea pînă atunci, că destul fusese călcată, că puterile cele mari hotărîseră că a sosit vremea să fie și țărani oamenii..., că vremea boierilor tre-

²³ „L'Étoile du Danube”, Bruxelles, I(1857), p. 264.

²⁴ „Secolul”, București, an I, nr. 55, 22 iulie, 1857, p. 2.

²⁵ Ibidem, nr. 72, 23 septembrie 1857, p. 3; T. Sirbu, *op. cit.*, p. 113, 133; *Acte și documente*, vol. V, p. 681.

²⁶ Dan Berindei, *Date noi referitoare la Tănase Constantin*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Edit. Academiei, București, 1965, p. 491—496; *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, 1961, p. 575—576, 596—599.

²⁷ *Acte și documente*, vol. V, p. 658.

²⁸ *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*, București, 1983, p. 85 (autor al capitoului: Stan Apostol).

cuse, că de acum cu toții, boieri sau țărani, erau tot una, au să aibă aceleași drepturi și că țăranii vor deveni stăpîni pe cîte o bucată de pămînturi”²⁹. Revirimentul produs în atitudinea țăranilor este confirmat și de C. Basily, reprezentantul Rusiei în Comisia europeană. La 22 septembrie/4 octombrie 1857 el raporta din Iași lui A.M. Gorceakov că, în ajunul deschiderii Adunării ad hoc, primind pe deputații țăranilor, îi sfătuisese să dovedească înțelepciune și moderație în apărarea intereselor lor, dar că unii dintre aceștia, referindu-se la suferințele îndurate, i-au replicat: „mai curînd să murim decît să suferim ca în trecut”. În același raport Basily scria despre „primejdia care amenință toate averile provocată de agitația claselor inferioare”, în esență în acele momente nemaifiind vorba doar de înlăturarea clăcii, ci „de dreptul pe care-l cer cu insistență plugarii asupra pămînturilor senioriale”³⁰.

Toți deputații țăranimii clăcașe, ca și cei ai răzeșilor, moșnenilor, a altor mici proprietari, într-un cuget și o simțire cu reprezentanții celorlalte clase sociale au votat cu insuflătură programul unionist în memoriabilele ședințe din 7/19 și 9/21 octombrie 1857³¹. După adoptarea acestor moțiuni de o excepțională însemnătate pentru crearea României moderne, ambele Adunări s-au aflat în fața celei de a doua părți a mandatului stabilit de congresul de la Paris și anume de a exprima opinii în privința revizuirii legilor în vigoare, reformării instituțiilor politice și renovării structurilor economice. În abordarea acestor probleme ce atingeau interese majore ale tuturor claselor și păturilor sociale nu se ajunsese în timpul campaniei electorale la un punct de vedere comun nici în Moldova și nici în Țara Românească. Deși au urmărit obiective identice și anume: 1) afirmarea autonomiei noului stat în sensul că numai acesta putea modifica organizarea internă, 2) prevenirea agravării conflictelor sociale, mai ales din cauza chestiunii rurale, -- totuși, Adunările au procedat diferit: în timp ce Adunarea Țării Românești s-a abținut să ia în dezbatere problemele de organizare internă, Adunarea Moldovei, dimpotrivă, a întocmit, dezbătut și adoptat un cuprinzător program de reforme. În relație directă cu această tactică s-a aflat și problema rurală, discutarea situației și a măsurilor de îmbunătățire a stării țăranilor.

În Adunarea Țării Românești, din motivele arătate, problema rurală nu a fost adusă în discuție fățiș, ci pe o cale indirectă și din inițiativa deputaților țăranimii. În ședința din 1/13 noiembrie, cînd se discuta proiectul „Actului dezvoltător” al votului din 9/21 octombrie, ajungîndu-se la punctul privind compunerea „pe baze largi” a viitoarei Adunări legislative, deputatul sătean Gh. Lupescu a prezentat un amendament în care, constatîndu-se că „partea cea mai numeroasă a acestei țări” nu era reprezentată în Adunare, rămînînd plugari „fără drept și

²⁹ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țăranii*, București, 1907, p. 282—283. Vezi și D. Berindei, *Lupta de clasă a țăranimii din Principate în perioada formării și organizării statului național*, în „Studia et acta musei «Nicolae Bălcescu»”, 1970/1971, Bălcești pe Topolog, 1971, p. 86—87.

³⁰ Vasile Maciu, *Diplomatul C. Basily și Adunările ad hoc*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 3, p. 498; documentul a fost reprodus ca anexă a versiunii în l. franceză a aceluiași studiu în „Association Internationale d'Etudes de Sud-Est Européen. Bulletin”, Bucarest, XII (1974), nr. 1, p. 181.

³¹ *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 65—78; ibidem, vol. VI, partea II, p. 29—46.

fii vitregi în casa părintească”, se solicita ca pe viitor „să fie și săteanul cu drept de alegător și ales” iar Adunarea alcătuită din deputați „luați din toate stările de oameni ai țării”³². Deși Adunarea — după o dezbatere încordată, în cursul căreia radicalii I.C. Brătianu și C.A. Rosetti au cerut deputaților săteni să-și retragă propunerea — a respins amendamentul³³, totuși deputații săteni, impulsionați și de știrea prezențării la 9/21 noiembrie în Adunarea Moldovei a petiției deputaților pontazi, s-au arătat decizi a găsi o cale pentru a face auzite în Adunare dorințele și revendicările țărănimii potrivit mandatului primit în timpul alegerilor. La o întrunire neoficială, pregătitoare a 52 deputați din 13/25 noiembrie, I.C. Brătianu — recunoscînd că sătenii erau „preocupați mai cu seamă de îmbunătățirea soartei lor” — cerea să se asigure mai întii „dreptul d-a ne face noi înșine legile noastre”, de a pune temeliile casei pentru că atunci „haraciul, podvada și alte angarale cad de sine, cînd vom fi noi stăpîni în casa noastră și vom alege domni pe cine vom crede noi”³⁴. Un deputat al sătenilor, I. Roibu, exprimîndu-și opinia că dacă legea electorală avea să fie făcută de străini atunci ei nu vor mai avea acces în Adunare, considera că „ar fi mai bine să ne arătăm acum păsurile ca frații săteni din Moldova”, părere îmbrățișată de toți reprezentanții țărănilor³⁵. În consecință, în ședința Adunării din 7/19 decembrie Tănase Constantin a citit o petiție semnată de cei 16 deputați ai sătenilor. Fiind „credincioși și hotărîți înfățișători ai alegătorilor noștri” — cum singuri se caracterizau — ei subliniau că erau gata a jertfi „orice interes al nostru în parte pentru păstrarea în întregime a sfintelor drepturi strămoșești ale țării noastre a tuturor”. Fără a mai arăta „durerosul șir de sugrumătoare suferințe în care ne-am chinuit și ne chinuim”, ei atrăgeau atenția că toate legiuirile de pînă atunci „s-au făcut tot fără de noi și în paguba noastră”. Dacă „n-am deschis gura spre a arăta omoritoarea noastră împilare” a fost pentru că n-au vrut să aibă înaintea ochilor decît „suferințele țării întregi”. Tăcerea lor, hotărîrea de a nu intra în dezbaterile chestiunilor interne se datora numai dorinței ca „nu cumva să se vateme autonomia țării prin noi înșine”. De aceea își rezervau dreptul ca în viitoarea Adunare „să dăm de față toate greutățile la care legile acum în ființă ne-au împilat și să arătăm îndreptările ce trebuie să se facă”. Dacă însă „locul nostru, al românilor țărani plugari, ne-ar fi răpit în Adunările viitoare, noi, printr-aceasta, protestăm dinainte și facem cunoscut de astăzi că orice legi s-ar face fără de noi vor fi privite de țară ca nedrepte și împilatoare și nu vor fi primite de noi decît impuse cu sila ca și Regulamentul Organic”³⁶. Această petiție, care nu a fost luată în dezbatere, fiind doar inserată de procesul-verbal al ședinței³⁷, nu con-

³² Ibidem, vol. VI, partea II, p. 84—85; vezi și N. Adăniloie, *Țărănimea și Unirea*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, p. 269—270.

³³ *Acte și documente*, vol. VI, partea II, p. 103.

³⁴ C. D. Aricescu, *Memoriile mele* (Arh. St. București, mss. nr. 807), f. 142—143.

³⁵ Ibidem.

³⁶ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, p. 657—659 unde se reproduce pentru prima dată textul original al acestei petiții, atribuită de editori lui Tănase Constantin, întemeindu-se, probabil, pe faptul că el a citit-o.

³⁷ *Acte și documente* vol. VI, partea II, p. 382—384.

ținea deci nimic referitor la modul cum credeau deputații sătenilor că trebuia reglementată problema rurală, ci doar dorința de a participa și ei la întocmirea viitoarelor legi în speranța îngrădirii asupririi și nedreptății. Demn de reținut este însă faptul că acest document reflectă deopotrivă atât patriotismul deputaților țărani, grija salvagădării drepturilor țării, cât și dorința lor nestrămutată de a-și spune cuvântul atunci cînd avea să se hotărască soarta lor. Cu episodul prezentării acestei petiții se punea capăt oricărei încercări de a se aduce în dezbaterea Adunării chestiunea rurală³⁸.

În Adunarea ad hoc a Moldovei problema rurală a fost ridicată tot de reprezentanții țăranimii, la 9/21 noiembrie 1857 fiind citită petiția deputaților pontasi intitulată în original „Propunere”. În numele locuitorilor pontasi însumînd „douăsprezece sute de mii de suflete”, deputații arătau că „pînă în ziua de astăzi toate sarcenile cele mai grele numai asupra noastră au fost puse și noi mai nici de unele bunuri ale țării nu ne-am îndulcit”. După enumerarea birurilor și obligațiilor în muncă către proprietari, se arăta că „toată îmbelșugarea <țării> brațele și sapele noastre o aduc”, fără ca ei să aibă vreun beneficiu. Dimpotrivă, cînd au reclamat au fost mereu bătuți. Boierescul „s-a tot îngreuiat”, încît „lucrăm de cum se iea omătul și pînă ce dă înghețul... și nu mai mintuim”, holdele boierilor fiind „frumoase și mănoase” iar ogoarele „ne rămîn paragină”, iarna obligîndu-i nevoile și sărăcia să „răscumpărăm însuși munca noastră, ca să ne hrănim copiii cu dînsa”. Pînă atunci toate legile țării fuseseră făcute numai de boieri, ei, țăranii, „le-am urmat, deși greu și amar ne-au picat”. Fără a face „nici imputare, nici înfruntare nimăru” pentru tot ce a fost pînă atunci, deputații pontasi țineau să adauge categoric cu un viu sentiment de patriotism: „Noi dorim ca tot poporul român să se înfrățească și să trăiască în pace și în liniște pe pămîntul strămoșesc al României, pentru mărirea și fericirea neamului”. Pentru ca pe viitor să nu mai existe neînțelegeri și nemulțumiri, ei cereau ca „pe lingă cele mari dorinți care dinpreună cu celelalte trepte le-am arătat în Adunarea obștească a țării”, pe viitor „săteanul să fie și el pus în rîndul oamenilor”, desființîndu-se bătaia. Se cerea, de asemenea, ca să nu mai rămînă decît „un singur bir pe avere fie cui”, să se răscumpere boierescul „cu care sîntem împovărați către boierii de moșii”. Vroim — declarau ei patetic — „să scăpăm, ... să ne răscumpărăm, să nu mai fim ai nimăru, să fim numai ai țării și să avem și noi o țară”. Ei își întemeiau cererea pe dreptul moștenit de la străbuni de „a ne lucra pămîntul trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre fără să ne poată nimenea alunga de pe dînsul”. Să fie deci, conchideau deputații țăranimii clăcașe, o Adunare obștească unde „să avem și noi oamenii noștri, să se cearnă și să se desbată drepturile boierilor și drepturile noastre”. Textul original al propunerii, scris de mînă cu litere chirilice asemănătoare caracterelor de tipar, era „semnat” cu parafa (11) sau prin propria-i iscălitură (4) de cei 15 deputați ai țăranimii, avîndu-l în frunte pe Ioan Roată, reprezentantul clăcașilor din ținutul Putnei³⁹.

³⁸ Vezi și N. Adăniloae, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, p. 82–83, 104–107.

³⁹ Ion Ionașcu, *Textul original al petiției deputaților clăcași în Adunarea ad hoc a Moldovei în 1857*, în „Revista Muzeelor”, București, III (1966), nr. 3, p. 199–202.

Înfățișînd un tablou succint, aproape complet, al situației deosebit de grele a țărănimii, „Propunerea”, descria — cum arăta în 1891 M. Kogălniceanu — „cu litere de foc suferințele seculare ale muncitorilor” fiind „una din pledoariile cele mai elocinte în favoarea țăranilor”⁴⁰. Fără a contesta drepturile marilor proprietari, reprezentanții țărănimii cereau pe un ton ferm să li se facă și lor dreptate pentru a deveni proprietari — prin despăgubire — pe locurile legiuite din moșiile boierești pe care le cultivaseră pînă atunci. Atît critica „amplă, violentă și energică a relațiilor agrare existente”⁴¹, cit și justificarea doleanțelor lor erau întrutotul veridice⁴². Întemeiată pe o uimitor de adîncă înțelegere a realităților istorice, această „propunere” — pusă, se pare, pe hîrtie de N. Bosie⁴³, dar fiind emanația integrală și exclusivă a inițiativei, gîndirii și atitudinii deputaților pontasi — se remarcă, deopotrivă, prin capacitatea cu totul ieșită din comun de a cuprinde în formulări lapidare, încărcate cu o mare forță expresivă, esențialul pentru înțelegerea situației țărănimii și fundamentarea justetei revendicărilor ei.

Datată în original 26 octombrie/7 noiembrie — deci după adoptarea ordinii de zi a propunerilor de reforme interne — petiția-propunere a deputaților pontasi trebuie privită ca o luare de atitudine împotriva majorității deputaților aparținînd claselor dominante care lăsaseră cu bună știință la o parte din programul de reforme interne tocmai problema rurală, deși aceasta era, după Unire, chestiunea generală cea mai importantă și mai acută. În acele zile, deputații sătenilor, profund iritați și nemulțumiți, dezamăgiți de comportarea unioniștilor⁴⁴, văzîndu-se aproape izolați, s-au sfătuit (ei între ei, precum și cu alți țărani) asupra ceea ce aveau de făcut, așa cum mărturisea deputatul Pandelachi Croitoru că chemase la Iași delegați ai țăranilor „să mă sfătuiască cu ei să nu grășască, să li dau lămurire despre cele ce s-au lucrat în Divan”⁴⁵. În cursul unor astfel de consfătuiri, impunîndu-se ideea de a acționa fără întîrziere ca singura alternativă, s-a plămădit textul „propunerii” pe care C. Rolla și D. Rallet (ca secretari ai comitetului deputaților pontasi pe lunile octombrie și noiembrie) refuzaseră s-o supună Adunării. O astfel de comportare făcuse să crească și mai mult nemulțumirile deputaților pontasi, să se intensifice presiunile lor asupra Adunării pentru a lua în

⁴⁰ M. Kogălniceanu, *Opere*, ediție comentată de N. Cartoian, Craiova, Scrisul Românesc, p. 149.

⁴¹ N. Adăniloae, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 83.

⁴² Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 288.

⁴³ Ion Ionașcu, *op. cit.*, p. 198 a demonstrat acest lucru prin studierea grafiei documentelor din dosarul Adunării ad-hoc. De altfel, este de așteptat la informațiile deja cunoscute că nu numai în 1857, ci în toți anii Unirii el a fost și a rămas unul din cei mai devotați apărători ai țărănimii clăcașe. Așa, de pildă, în 1860 luase apărarea sătenilor asupriți de arendaș de pe moșia Ghermănești, ținutul Fălciu (Arh. St. București, Min. Int., Moldova, Div. Adm., dos 587/1860, f. 1—2). Peste trei ani, la 11 septembrie (st.n.) 1863 același N. Bosie îl felicită pe Cuza de ziua numelui urîndu-i „prelungirea anilor vieții și cu curajul < cu > care ai făcut Unirea, împrîietărește pe bintuitul țăran cu votul universal” (Bibl. Academiei, Arh. Cuza, pach, XXXIII, f. 123). (Pentru depistarea documentelor din Arhiva Cuza Vodă am utilizat repertoriul acestuia întocmit de Constantin C. Giurescu, aflat la secția mss. a Bibl. Academiei).

⁴⁴ În ședința Adunării din 3/15 decembrie 1857 M. Kogălniceanu, referindu-se la agitația ce cuprinsese pe țărani, releva că lor li se spunea că „nu sîntem în stare a face nimica pentru dinșii și că de două luni și jumătate nu-i purtăm decît cu vorbe” (*Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 413).

⁴⁵ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, p. 252.

discuție și problema rurală. Această situație era reflectată de organul de presă al liberalilor moldoveni care aprecia că Adunarea trebuia să discute chestiunea rurală deoarece Europa se interesa nu numai de cei 5 000 de boieri, ci și de situația celor cinci milioane de români⁴⁶, și avută probabil în vedere de M. Kogălniceanu atunci când la 28 octombrie/9 noiembrie scria lui D. Brătianu că dacă Adunarea și-ar fi oprit lucrările după adoptarea programului unionist, atunci „am fi avut o revoluție de țărani”⁴⁷. În lumina acestor considerente, momentul prezentării „propunerii” deputaților în Adunare, apare, prin el însuși, ca un rezultat și ca un succes politic al acțiunii stăruitoare a reprezentanților țărănimii.

Interpretind tendențios „propunerea” deputaților țărani ca interesând doar clasa lor (când, în realitate, ea atingea un mare interes general care ar fi trebuit să figureze în fruntea programului de reforme) majoritatea deputaților Adunării a hotărât ca aceasta să fie luată în discuție după „ce se vor mintui chestiunile de interes general”⁴⁸. În fapt, boierimea conservatoare urmărea să cîștige timp pentru a pregăti contra-propuneri și a-și strînge rîndurile. Așa că, de abia la 18/30 decembrie 1857 a început în Adunare dezbaterrea chestiunii rurale, prilejuind o amplă și îndirjită confruntare, mai ales între opiniile deputaților pontasi (cu toate că, în cursul discuțiilor, nici unul din ei nu a luat cuvîntul spre a și le susține) și cele ale marii boierimi conservatoare care, respingînd vehement ideea împrumutării prin despăgubire, se pronunța pentru abolirea boierescului și în favoarea principiului învoielilor „de bună voie”, proprietățile lor urmînd a rămîne intangibile, degrevate de orice obligații⁴⁹. Între cele două tendințe s-au interpus — cu evidente intenții conciliatoriste — o sumă de alte propuneri. Supuse, a doua zi, votului, nici una din propuneri nu a întrunit majoritatea, urmînd (potrivit regulamentului Adunării) ca toate să fie înaintate Comisiei europene⁵⁰.

Cu toate că în nici una din Adunări nu s-a ajuns — din motivele analizate — la adoptarea unei hotărîri în chestiunea rurală, dezbaterrea acesteia nu a fost lipsită de însemnătate și nu a rămas fără urmări. Ea a contribuit la clarificarea pozițiilor principalelor clase și păături sociale, la punerea în evidență a concepțiilor oamenilor politici, la elucidarea unor aspecte fundamentale ale relațiilor agrare. Dacă toți deputații s-au pronunțat pentru desființarea clăcășiei, în schimb în problema: cui, sub ce formă și în ce proporții aparține pămîntul? a prilejuit cele mai înver-

⁴⁶ „L'Étoile du Danube”, Bruxelles, I(1857), p. 305.

⁴⁷ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui D. Brătianu*, vol. II, p. 215.

⁴⁸ *Acte și documente*, vol. VI, partea I, p. 196. Această hotărîre reflecta desigur și dorința unioniștilor ca să nu fie periclitată discutarea programului general de reforme și adoptarea lui cu o mare majoritate.

⁴⁹ Luînd atitudine împotriva unor tendințe similare N. Bălcescu scrisese cu pătrundere în studiul său *Reforma socială la români* că a se declara „pe țăran liber în persoana lui și pe proprietar stăpîn absolut pe tot domeniul . . . ar fi a despuia pe țăran de toate drepturile sale, a-l declara proletar și cu dreptul d-a muri de foame unde va voi sau a primi condițiile cu care va binevoi proprietarul a-i da pămîntul, căci transacțiile nu pot fi libere cînd existența unuia e în mîinile celuilalt” (*Opere*, vol. I, Edit. Academiei, 1953, p. 285). Acest punct de vedere îl regăsim, într-o formă sau alta, ca leit-motiv în toată epoca premergătoare promulgării legii rurale, susținut de toți acci care sprijineau împrumutarea țăranilor.

⁵⁰ Dăn Berindei, *Problema agrară în dezbaterrea Divanurilor ad hoc și a Adunărilor Țării Românești (1857—1862)*, în „Studii”, XI (1958), nr. 1, p. 29—52; N. Adăniloae, *Țărănimea și Unirea*, p. 259—266; N. Adăniloae, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 83—103.

șunate dezbateri publice ce avuseseră loc vreodată în societatea românească. Și tot pentru prima dată a fost limpede formulat și temeinic argumentat principiul improprietății prin despăgubire, principiu susținut de deputații pontasi.

Acesta a fost, de altfel, și primul motiv pentru care s-a stăruit mai mult asupra prezenței, atitudinii și contribuției țărănimii la lucrările Adunării ad hoc. Cel de al doilea motiv constă în faptul că, odată cu închiderea acestor adunări, se încheie propriu-zis și o etapă din istoria politică a țărănimii, în sensul participării directe, prin reprezentanții legitimi și autorizați în forul suprem de dezbateri și decizie a țării. Pentru că — după cum se va vedea în continuare — bazele impuse în 1858 pentru făurirea României moderne au fost considerabil îngustate, înlăturându-se țărănimia din sinul Adunărilor electivă și legislative în pofida dorinței exprese a acesteia, formulată în câteva rânduri, de a participa și ea la întocmirea și așezarea legilor țării. Începînd din 1858, timp de mai mulți ani, ea nu va mai exercita, așadar, o acțiune politică directă la nivelul luării hotărârilor și transpunerii acestora în practică, ci mediată pe două căi principale: a) prin intermediul reprezentanților altor clase ori categorii nutrind aspirații sociale și promovind interese naționale mai conforme cu ale țărănimii; b) prin presiunea indirectă, de jos în sus, a maselor sale, exercitată în variate modalități (toate formele luptei de clasă, participarea la manifestații etc.), în vederea soluționării chestiunilor vitale (unirea, reforma agrară ș.a.) atît potrivit intereselor ei cit și ale țării. De altminteri, în deceniul premergător reformei agrare de la 1864, țărănimia a desfășurat o intensă și generalizată luptă împotriva jugului împovăraător al relațiilor clăcășești, a exploatarei ei de către proprietari și arendași, ridicîndu-se viguros în contra oricăror forme de asuprire și oprimare, a practicilor abuzive ale aparatului de stat, așa cum rezultă din multitudinea de fapte și situații concrete cuprinse în lucrările și studiile apărute în ultimele decenii, citate pe parcursul acestui studiu.

Atitudinea deputaților țărănimii în problema rurală din Adunările ad hoc, activitatea acestora caracterizată printr-o strînsă conlucrare cu masele din care făceau parte, au avut un ecou atît de profund în lumea satelor încît a neliniștit pe marii proprietari și arendași, a îngrijorat autoritățile locale și centrale. În acest context se înscriu interzicerea difuzării la sate a buletinelor oficiale ale Adunării ad hoc a Moldovei (și nu este o întîmplare că în multe părți s-au găsit tocmăi acel număr care conținea textul „propunerii” deputaților pontasi, precum și copii făcute după aceasta⁵¹), persecuțiile la care au fost supuși doi dintre cei mai dirzi și înțelepți reprezentanți ai clăcășimii: moș Ioan Roată (care, între altele, își exprimase în scris convingerea că într-o lună, două avea să cadă boierescul și va rămîne „omu <1> domnitor pi casa lui”)⁵² și Tănase Constantin⁵³, acțiunea petiționară a lui C. Moglan care cerea cu fermitate

⁵¹ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 127—130.

⁵² Dan Berindei, *Cîteva știri noi cu privire la Ioan Roată*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, IX (1958), fasc. 1—2, p. 152—153; Nichita Adăniloale, *Ioan Roată și reforma agrară din 1864*, în vol. *Omăgiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 513—525.

⁵³ I. Ionașcu, *Tănase Constantin, un învățător înaintat la mijlocul veacului al XX-lea*, în „Studii”, VI (1953), nr. 2, p. 177—191; Dan Berindei, *Date noi referitoare la Tănase Constantin*, în vol. *Omăgiu lui P. Constantinescu-Iași ...*, p. 491—496.

ca pînă la împlinirea „dorințelor țării” și a „păsurilor clasei plugărești” să fie curmate abuzurile⁵⁴. Prin lunile aprilie—mai 1858 în multe părți țărănimea refuza să mai lucreze pe moșile boierilor în virtutea obligațiilor clăcășești, sperînd că „Bunaparte” (adică împăratul Napoleon al III-lea) va reglementa neîntîrziat dreptul lor la proprietate⁵⁵. Aflată într-o vădită stare de agitație și frămîntare, țărănimea aștepta cu o mare nerăbdare — la fel ca și celelalte clase sociale — hotărîrile Puterilor garante.

Acestea însă — cum bine se știe — nu au dat o satisfacție integrală dorințelor și voinței românilor. Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, act hibrid, un amestec de unire și separatism, era o simbioză dăunătoare între stipulații progresiste și retrograde care, cînd nu se vor anihila reciproc, vor frîna considerabil procesul de unire și reorganizare a Principatelor. Este de reținut că nici una din cele două cerințe esențiale ale țărănimii formulate în Adunările ad hoc: participarea reprezentanților ei la Adunările ce aveau să elaboreze noua legislație și împrăștierea prin despăgubire nu și-au găsit o reflectare corespunzătoare, poziția de clasă a monarhiilor absolutiste și constituționale impunîndu-se categoric în dauna celorlalte considerații.

Stabilind pentru alegătorii viitoarelor Adunări electivă și legislative un cens deosebit de ridicat, un sistem electoral diferit de cel aplicat în 1857, Convenția a nesocotit cerința întemeierii forurilor legislative pe baza largă și cu reprezentarea tuturor intereselor societății, inclusiv a țărănimii. În acest fel, ea nu numai că a îngustat considerabil baza de susținere a realităților politico-statale ce aveau să se constituie, dar a creat, totodată, claselor avute — cu precădere marii boierimi — privilegiul politic de a domina și controla Adunarea, ele avînd astfel posibilitatea legală de a se opune oricărei inițiative și tentative de reglementare a chestiunii rurale, de îmbunătățire a situației țărănimii ce nu corespundea opiniilor și planurilor lor. Acest lucru s-a și întîmplat de mai multe ori în cursul anilor 1859—1864, cînd s-a observat limpede că problema rurală nu putea fi soluționată decît prin extinderea bazelor electorale, prin anihilarea privilegiului politic acordat moșierimii.

În privința chestiunii agrare, a restructurării raporturilor agrare, Convenția a inclus în art. 46 prevederea potrivit căreia „se va proceda fără întîrziere la revizuirea legii care reglementează raporturile proprietarilor de pămînt cu cultivatorii în vederea ameliorării stării țăranilor”⁵⁶. Era constatat, în acești termeni, doar răul, fără a fi indicate și mijloacele de remediere a acestuia, guvernul francez abandonînd — desigur, sub presiunea altor puteri — opinia încorporată într-un proiect al său (din protocolul XIV) unde se prevăzuse eliberarea de clacă a țăranilor printr-o indemnizație și constituirea lor ca proprietari pe pămînturile avute în posesie. Dacă s-ar fi adoptat acea soluție, Convenția — după aprecierea

⁵⁴ Sandu Tudor, *Din frămîntările țărănimii buzoiene în vremea Divanului ad hoc (1857)*, în „Studii și articole de istorie” X(1967), p. 195—201.

⁵⁵ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 381; vezi și p. 379.

⁵⁶ *Acte și documente*, vol. VII, p. 313.

lui V. Place⁵⁷ — s-ar fi inclus în întregime în acel singur paragraf, aplicarea acestuia întâmpinând mai puține dificultăți⁵⁸. Nu se poate spune în ce măsură aceste raționamente corespundeau sau nu realității, însă sigur rămîne faptul că Convenția, mărginindu-se doar la enunțarea ideii rezolvării chestiunii agrare fără a-i stabili căile și modalitățile, a întărit încrederea boierimii conservatoare în posibilitatea evitării reformei agrare, încurajându-i opoziția sistematică față de împroprietărirea sătenilor.

În situația ce-i fusese creată prin Convenția de la Paris, țărănimii nu-i rămînea decît alternativa susținerii prin toate mijloacele și cu toată forța a Unirii Principatelor, de crearea noului stat ea legînd mari și îndreptățite speranțe. Pe această cale, înlăturată fiind Unirea sub un principe străin, un rol decisiv urma să-l aibă domnitorii care aveau să fie aleși la Iași și București de Adunările electivă, deoarece aceștia trebuiau să contribuie hotărîtor la aplicarea reformelor prevăzute în Convenție. Din aceste motive țărănimii nu-i era indiferent cine va fi ales domn, averșinea față de foștii domnitori și beizadelele lor care patronaseră pînă atunci asuprirea și împilarea ei nefiind pentru nimeni o noutate. Tocmai de aceea, în ianuarie 1859, neputînd să-și spună direct cuvîntul în Adunările electivă⁵⁹, cînd i-a fost solicitat sprijinul de către unioniștii cu concepții radicale sau liberale acesta a venit prompt și masiv în favoarea unui domn nou.

Alegerea col. Al. I. Cuza ca domn al Moldovei la 5/17 ianuarie 1859⁶⁰ a fost primită cu multă bucurie și entuziasm atît în Iași cît și prin districte de către întreaga populație. În capitala Moldovei manifestările de bucurie au ținut trei zile într-un „simțămînt unanim” căci — se scria într-o urare făcută Domnitorului — „în mijlocul nostru se află și nobilul și țăranul și soldatul și cetățeanul, ca unii ce cu toții sîntem ieșiți din sînul poporului”⁶¹. Pentru ceea ce reprezenta noul domnitor în gîndurile țărănimii și ce aștepta ea din partea acestuia, gestul primarului-sătean Toader Grumăzescu din satul Rădășani, în apropiere de Fălticeni, capătă valoarea de simbol: îndată după 24 ianuarie 1859 el a adunat tot satul la primărie și „în fața tuturor a scos biciul boieresc și l-a rupt în bucăți ca semn al libertăților ce urmau să vină”⁶².

⁵⁷ Arh. St. București, microfilme Franța, r. 43, vol. 10, c. 261—262.

⁵⁸ Un punct de vedere asemănător și în textul „special și confidențial” elaborat la 12 aprilie (st.n.) 1858 de reprezentanții Franței, Rusiei și Prusiei din Comisia europeană, menit a completa raportul acesteia, și în care se releva părerea că o soluție a problemei rurale „fie ea cea mai echitabilă, nu va fi acceptată progresiv decît dacă principiul care-i va servi de bază a obținut mai înainte sancțiunea Puterilor” (*Acte și documente*, vol. VII, p. 146).

⁵⁹ Într-o corespondență din București din 23 ianuarie/4 februarie 1859 adresată „Stelei Dunării” se scria că, în timpul alegerilor pentru Adunarea electivă, în mai multe locuri în reședințele de plăși „au venit deputații de săteni, întrebînd, în naivitatea lor, cînd au să numească și ei deputați pentru alegerea Domnului” (*Acte și documente*, vol. VIII, p. 580).

⁶⁰ Pentru detalii vezi: A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 32—42; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, p. 46—51; N. Corivan, *Cîteva precizări cu privire la alegerea lui Alexandru Cuza ca domn al Moldovei*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol”, Iași, IV (1967), p. 181—186; idem, *Alegerea ca domn al lui Al. I. Cuza*, în vol. *Cuza Vodă. În memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, p. 101—110; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei, 1979, p. 80—84.

⁶¹ *Acte și documente*, vol. VIII, p. 372.

⁶² Preot Ilie Anisescu, *Țărani luptători pentru Unirea Țărilor Române și pentru libertate*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLIV (1968), nr. 1—2, p. 89—90.

Se știe că în ianuarie 1859 ideea alegerii domnului Moldovei și în Țara Românească a cunoscut „o circulație intensificată”⁶³, ea fiind menită a pune în concordanță printr-un fapt împlinit stipulațiile contradictorii ale Convenției cu dorința constantă de unire a românilor care — potrivit consulului L. Bécлар — „nu a găsit aici nici un opozant” pentru că „în Valahia toată lumea este unionistă”⁶⁴. În înlăptuirea acestui obiectiv⁶⁵ masele de țărani adunate de prin satele înconjurătoare Bucureștilor de către vechiul lor conducător M. Mălăeru au avut un rol foarte important, mai întâi în înlăturarea candidaturilor foștilor domnitori și, apoi, în susținerea alegerii domnitorului Moldovei. Presiunea formidabilă a celor câteva zeci de mii de orășeni și țărani împotriva tuturor și a tot ce semnifică vechiul regim (amintind, în multe privințe, de participarea la revoluția de la 1848), bine coordonată și dirijată de radicali, a conferit evenimentelor din 22—24 ianuarie/3—5 februarie 1859 o notă caracteristică. Însălmintind moșierimea conservatoare⁶⁶ aflată în majoritate în Adunare, masele au făcut posibil triumful principiului de unitate statală, pentru că — potrivit afirmației categorice a lui Ion Ghica — „numai silită de nevoie (Adunarea -n.n.) a ales nu pe Alecu Cuza, ci pe alesul Moldovei”⁶⁷. La știrea alegerii domnitorului, țărani, care de trei zile erau masați în jurul Mitropoliei, „lipsindu-se de hrană zile întregi în așteptarea realizării dorințelor nației, strigau acum din toată puterea energetică a sufletului lor: Să trăiască Cuza! Să trăiască Domnul nostru”⁶⁸. Întâmpinată pretutindeni, pe întreg teritoriul străbun, cu un entuziasm nestăvilit, dubla alegere a domnitorului Cuza dădea făuritorilor celui mai memorabil act convingerea profundă — mărturisită și de periodicul „Dimbovița” — că „din înălțimea zilei de astăzi se vede marele viitor al țării”⁶⁹. Iar Domnitorul însuși nu ezita, mai târziu, în ianuarie 1861, să mărturisească: „m-am trezit pe negândite în fruntea unei țări care privea înscăunarea mea ca pe un fel de triumf al ei însăși”⁷⁰. Din primul moment el înțelesese — cum rezultă din scrisoarea adresată lui C. Negri la 24 mai 1861 — că „dubla mea alegere semnifică pentru țară; Unirea și reforme, și că dacă eu am fost ales era pentru a pune în practică aceleași principii care

⁶³ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 85.

⁶⁴ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, București, 1980, p. 302.

⁶⁵ Pentru desfășurarea concretă a evenimentelor a se vedea: A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 42—63; *Istoria României*, vol. IV, p. 304—313 (autor: Dan Berindei); Constantin C. Giurescu, *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, p. 317—386; idem, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, p. 51—59; Dan Berindei, *Frământări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, în „Studii”, VII(1955), nr. 2, p. 51—74; idem, *Țărâtimea munteană și evenimentele din 22—24 ianuarie 1859*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 4, p. 871—878; idem, *Epoca Unirii*, p. 81—93. Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 327—340; Constantin Corbu, *Rolul țărâtimei în istoria României (sec. XIX)* București, 1982, p. 272—280.

⁶⁶ La 24 ianuarie 1859, Ion Ghica telegrafia lui M. Kogălniceanu că alegerea lui Cuza Vodă devenise „o necesitate” scăpându-i „de mâcel”, care, evident, nu-i putea amenința decât pe acei care s-ar fi împotrivit voinței orășenilor și țărănilor (Biblioteca Academiei, Arh. Cuza Vodă, pach. XLIX, f. 148—148 v).

⁶⁷ G. Zane, *Studii*, Edit. Eminescu, București, 1980, p. 169.

⁶⁸ *Akte și documente*, vol. VIII, p. 689; vezi și *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 498.

⁶⁹ *Înlăptirea social-politică despre Unire (1859)*. Culegere, București, 1966, p. 252.

⁷⁰ Emil Boldan, *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență*. Text ales și stabilit, traducere, studiu introductiv și note de ..., Edit. Minerva, București, 1980, p. 452.

mi-au fost mereu cunoscute și care se găseau înscrise în Convenție”⁷¹. În aceste cuvinte se afla, deopotrivă, o profesiune de credință dar și, într-o formulare lapidară, un întreg program de edificare a României moderne.

LA CONDITION POLITIQUE DE LA PAYSANNERIE
À L'EPOQUE DE L'UNION.
SON APPORT À LA CRÉATION DE LA ROUMANIE MODERNE
(1856—1866)

RÉSUMÉ

L'étude s'appuie sur la mise en lumière des résultats valables de la littérature de spécialité de plus vieille date et de nos jours, auxquels ont été intégrées de nombreuses informations documentaires inédites ou moins connues. Dans un exposé synthétique et unitaire, l'on examine la situation politique de la paysannerie, les aspirations et les objectifs de la lutte de celle-ci dans le contexte des efforts fournis par le peuple tout entier pour l'Union des Principautés. On analyse tour à tour le contenu et les significations de la campagne électorale de l'été 1857, étant relevée la participation des députés de la paysannerie aux travaux des Assemblées ad-hoc qui ont adopté le programme unioniste et de modernisation du nouvel Etat, inclusivement en ce qui concerne la réglementation de la question agraire. On présente également les dispositions contenues dans la Convention de Paris d'août 1858 touchant — d'une manière ou d'autre — les paysans, pour que dans la partie finale de la première de l'étude soit insisté sur la contribution essentielle apportée en janvier 1859 par les masses de paysans à l'élection dans les deux Principautés du même prince, Alexandru Ioan Cuza, moment qui a déclenché l'accomplissement de l'Union.

⁷¹ Arh. St. București, microfilme Franța, r. 265, vol. 349, c. 149.

CONTRIBUȚIA FONDATORILOR ȘCOLII ROMÂNE DE DREPT LA PROPAGANDA UNIONISTĂ (1857—1859)

DE

NICOLAE ISAR

În lupta pentru Unirea Principatelor, ca și în alte momente de seamă ale istoriei moderne a României, școala și oamenii de școală și-au adus o importantă contribuție, care merită a fi subliniată întodeauna cu un sentiment de mândrie.

Pentru rolul important pe care cărturarii români în general l-au avut în lupta pentru făurirea statului național român, la jumătatea secolului trecut, este semnificativă poziția dascălilor Colegiului național de la „Sf. Sava” din București, principalul focar de cultură națională din epocă, din care, treptat, pînă la 1864, se pun bazele viitoarelor facultăți ale Universității bucureștene. În rîndurile corpului didactic de la „Sf. Sava”, deosebit a fost aportul grupului profesorilor de specialitate ai Școlii de drept, desprinsă din cadrul colegiului¹, devenită ulterior facultatea de drept a Universității din București.

Primii doctori români în drept, cu studii la Paris, fiecare dintre ei, pe rînd, aflîndu-se la conducerea colegiului „Sf. Sava” în perioada premergătoare Unirii Principatelor, iar ulterior, la conducerea facultății de drept și chiar a Universității — Constantin Bosianu, George Costaforu, Vasile Boerescu — aveau în epocă prestigiul binemeritat al celor mai de seamă juriști, specialiști în principalele domenii ale dreptului, între altele, ale dreptului internațional. Aportul lor la lupta pentru Unirea Principatelor — manifestat în primul rînd prin publicistica lor social-politică din anii premergători acestui măreț act al istoriei naționale — trebuie considerat, credem, prin prisma prestigiului și a credibilității pe care numele lor le impuneau ziarelor pe care le-au redactat sau la care au colaborat, articolelor pe care le-au publicat în ele.

Cele două ziare „România” și „Naționalul”, întemeiate și redactate în bună parte de C. Bosianu și V. Boerescu, precum și „Secolul” („Timpul”) la care a colaborat G. Costaforu, cum se știe, au fost unele

¹ Vezi, între altele, *Istoria Universității din București*, vol. I, *De la începuturi pînă la 1918*, sub. red. prof. I. Ionașcu, Tipografia Universității, București, 1977; Dan Berindei, *Învățămîntul în anii Unirii țărilor române (1856—1862)* în „Revista de pedagogie”, VIII, 1959, nr. 1, p. 76—92.

dintre cele mai de seamă organe de presă unioniste², care s-au impus în primul rând prin condeiul unor asemenea publiciști, care puneau în joc, atunci când scriau, — când exprimau anumite poziții în propaganda unionistă — reputația lor de oameni de știință, în general, și mai ales — ceea ce era foarte important pentru propaganda unionistă — competența lor profesională, strins legată de problematica socio-politică și juridică a momentului istoric, a etapei istorice pe care o parcurgea poporul român în lupta pentru făurirea idealului de unitate națională. Desigur, în paginile care urmează, referindu-se la concepțiile social-politice și economice ale celor trei reprezentanți de seamă ai dreptului românesc din epoca Unirii, avem în vedere mai ales concepțiile strins legate de lupta lor pentru Unire, de convingerile lor unioniste din acești ani.

★

Activitatea publicistică a lui C. Bosianu, primul doctor în drept și profesor de drept de la „Sf. Sava”, din acest grup, în succesiunea susținerii doctoratelor și a angajării în cadrul colegiului, este legată în bună măsură de apariția ziarului „România”, începând de la 2 aprilie 1857, la o dată când lupta internă pentru unire se organiza pe baza unui program unic³. Ziarul, cu un nume semnificativ, reluând ideea primului ziar cu numele viitorului stat român, inițiat cu două decenii în urmă tot de dascălii de la „Sf. Sava”⁴, se angaja în acțiunea de popularizare și sprijinire a programului Comitetului Central al Unirii de la București, al cărui secretar era ales C. Bosianu.

După ce în articolul-program al ziarului, în primul număr, nesemnănat, făcea apologia misiunii civilizatorii a ziarului modern⁵, tot aici, linia de conduită politică a ziarului era subliniată de C. Bosianu în articolul *Tante molis erat romanam condere gentem* (Atit era de greu de a întemeia poporul roman). În „împrejurări de tranzițiune și de reformă, din care este să /se/ nască viitorul politic și social al națiunii noastre”, gazeta, scrie autorul, va păstra în toate o poziție de „nepărtinire”: „fără minie asupra trecutului, cu amorul și speranța în inimă de un viitor mai fericit, se va face apărătoarea bunului ori unde se va vedea”⁶. Este o conduită de moderație și de obiectivitate, dar pusă în slujba luptei pentru realizarea idealului unității naționale, a procesului de „devenire” a națiunii, căci, scrie autorul, „nimic nu este mai greu decât a se reclădi, ca să zic așa, o națiune și a pune pacea și armonia între toate elementele ei”⁷. Pledoaria pentru unire a autorului, implicit a ziarului, ia forma apelului adresat cititorilor: „Români, sintem toți născuți din aceeași mumă, toți deopotrivă avem trebuință de a avea o patrie, toți prin urmare tre-

² Vezi Dan Berindei, *Dezvoltarea presei bucureștene în perioada formării statului național român*, în „Studii”, XV, 1962, nr. 3, p. 666—684.

³ Vezi V. Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855—1857, în Moldova și Țara Românească*, în „Studii”, XII, 1959, nr. 1, p. 43—76.

⁴ Vezi V. Netea, „România”, primul cotidian al poporului român în „Studii”, XIX, 1966, nr. 1, p. 65—75.

⁵ Ziarul, care apare în două limbi, română și franceză, pe două rubrici, are ca subtitlu: Jurnal politic, comercial și literar, vezi an. I, 1857, nr. 1, din 2 aprilie, p. 1.

⁶ Cf. „România”, an. I, 1957, nr. 1, p. 1, articolul, cu titlul unui citat din Virgiliu: *Tante molis erat romanam condere gentem*.

⁷ *Ibidem*.

buie să fim uniți în binele și fericirea acestei patrii”⁸. Autorul face teoria misiunii generației Unirii, o misiune grea și cu mare responsabilitate, pentru că generațiile sînt unite unele cu altele, cea prezentă fiind moștenitoarea celei trecute, dar și „tutorul căruia sînt încredințate interesele generațiunii viitoare”⁹.

Într-un articol de fond din nr. 3 al ziarului, C. Bosianu comentează pentru cititorii ziarului programa recentă adoptată de partida națională, cu cele patru puncte, combătînd critica adusă acestor puncte de adversarii Unirii, anume că ele ar încălca prevederile tratatului de la Paris. Toate aceste puncte, autonomia, unirea într-un singur stat, domn străin, guvern reprezentativ, demonstrează profesorul de drept de la „Sf. Sava”, erau pe deplin corespunzătoare vechilor drepturi ale românilor în relațiile cu Poarta, pe care Congresul de la Paris le recunoscuse, prin art. 22, 23 și 24¹⁰. Într-un comentariu, din același număr al ziarului, C. Bosianu, pe de altă parte, combătea critica adusă de dușmanii Unirii acțiunilor unioniste, caracterizate de ei, prin intermediul unor ziare străine, ca dezordine și anarhie. Activitatea unioniștilor, în sensul exprimării dorinței de unire este legalizată de tratatul de pace de la Paris; „adunările dar ce se fac în țară — scrie el —, fiind conforme cu spiritul tratatului, unioniștii departe de a fi oameni de dezordine nu pot fi decît oameni care se supun la prescripțiunea legii”¹¹.

Trebuie subliniat că și în alte rînduri, C. Bosianu, cunoscător al limbilor moderne de circulație, va răspunde unor aprecieri răuvoitoare, mediate de ziarile străine, prin asemenea comentarii în „România” el aducînd un serviciu remarcabil propagandei unioniste. Într-un alt număr al ziarului, aprecierii unui corespondent străin¹² că lupta pentru unire ar constitui pentru viitor un izvor de tulburări pe plan intern și extern, el îi opunea convingerea că „nu putem după rațiunea firească prevedea că unirea ar putea să aibă alte efecte decît întremarea și fericirea acestor două nenorocite țări”¹³. Ceva mai tîrziu, într-un alt comentariu, articol de fond din „România”, la aserțiunea dușmanilor Unirii că Principatele Române nu se bucură de drepturi politice, el răspunde trimițînd la publiciștii români și străini care demonstraseră cu toată evidența că vechile tratate încheiate cu Poarta își păstrau valoarea, „că românii sînt o națiune cu toate drepturile politice ce poate avea o națiune în virtutea suveranității sale”¹⁴. În același timp era necesar, scria el, ca marile puteri să asigure echilibrul european prin reconstituirea unui stat național român puternic la gurile Dunării. Cît despre dorința de unire, sublinia el, „o asemenea voință între români a ajuns a fi un sentiment de reli-

⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁹ *Ibidem*. Tot aici, în nr. 1, N. T. Orășanu publică poezia cu același titlu, *România*, cu o fierbinte chemare la Unire.

¹⁰ Cf. „România”, an I, 1857, nr. 3 din 16 aprilie, p. 9—10.

¹¹ *Ibidem*, p. 10.

¹² Este vorba de articolul unui corespondent de la Constantinopol, publicat în „Journal de Frankfort”.

¹³ Cf. „România”, an. I, 1857, nr. 6 din 20 aprilie, p. 21.

¹⁴ Cf. „România”, an. I, 1857, nr. 27 din 12 aprilie, p. 105.

giune politică, astfel că oarecari individe, cunoscuți sau bănuți de adversari aceștii voințe naționale, nu sînt priviți decît ca niște renegați și instrumente ale intrigilor străine”¹⁵.

Urmărind cu atenție presa străină, C. Bosianu sesizează poziția oscilantă a unora dintre marile puteri semnatare ale tratatului de la Paris. Astfel, într-un comentariu din 11 iunie, din același ziar, el combatea un articol din presa germană preluat de ziarul francez „Débats”, în care se vehicula ideea ce se făcea ecoul acestei poziții — și care avea să triumfe în cele din urmă —, anume de a se accepta numai o unire parțială a principatelor, o unire administrativă, iar nu politică, fiecare provincie urmînd a-și conserva personalitatea politică proprie de stat. Respîngînd o asemenea soluție, juristul-publicist scria: „O asemenea unitate chiar de s-ar fi propus, am fi respins-o ca una ce nu răspunde la trebuința și dorința tuturor Românilor, care voesc a fi membrii unui singur stat, precum sînt membri ai aceleiași familii: Românii uniți după origine, prin limbă, caracterul și obiceiurile lor, voiesc, repetăm, a fi uniți și în organizațiunea lor politică”¹⁶.

Denunțînd reaua voință a unor adversari ai Unirii, afirmată în unele ziare străine, C. Bosianu se străduia să combată în același timp și scepticismul altora, părerea conform căreia românii nu ar fi avut puterea morală de a înfăptui și susține unirea țărilor lor. Unui asemenea scepticism, el îi opune, cum face într-un articol de fond, din 21 mai 1857, imaginea mișcării de renaștere națională din ultimele decenii, a unui progres remarcabil într-o scurtă perioadă istorică. „Cînd cineva va compara trecutul cu prezentul — scria el — va rămîne înmînat de progresul cel repede ce a făcut națiunea Română abia în cursul unei generațiuni; va rămînea încredințat că românii într-un spațiu de 30 de ani au făcut aceea ce alte națiuni nu au săvîrșit în secolii întregi”¹⁷.

Fără îndoială, ca și în cazul altor publiciști angajați plenar în lupta pentru Unire, atenția lui C. Bosianu s-a îndreptat, în bună măsură, în direcția pregătirii opiniei publice pentru viitoarele alegeri ale divanurilor ad-hoc, prevăzute de tratatul de la Paris. El a anticipat din vreme caracterul patriotic al viitoarelor divanuri, precum și al hotărîrilor pe care aveau să le ia. El constata într-un articol de fond, la 30 aprilie 1857, că asupra punctelor enunțate în programul partidei naționale, unirea deplină a celor două țări, domn străin și celelalte, „opinia națiunii este manifestă, generală, necontestată”, așa cum reieșea din acțiunea de pregătire a alegerilor pentru divanuri, care nu aveau să facă altceva decît să sancționeze această voință¹⁸.

Neîndoindu-se de succesul unioniștilor, ca unul care era angajat efectiv în mișcarea unionistă și-i cunoștea secretele, punea accentul, cum făceau și alți fruntași ai mișcării, pe calitățile morale și responsabilitatea viitorilor deputați, cerînd alegătorilor, prin intermediul ziarului, să-și precizeze cu răspundere opțiunile, căutînd la aleșii lor spiritul patriotic, „probitatea, capacitatea și credința politică”¹⁹. Intervenind

¹⁵ *Ibidem*, p. 106—107.

¹⁶ „România”, an. I, 1957, nr. 18 din 11 iunie, p. 69—70.

¹⁷ Cf. „România”, an. I, 1857, nr. 19, din 21 iunie, p. 50.

¹⁸ Cf. „România”, an. I, 1857, nr. 7, din 30 aprilie, p. 25.

¹⁹ „România” an. I, 1857, nr. 11, din 14 mai, p. 41.

uneori în chestiuni de ordin juridic legate de interpretarea prevederilor hătișerifului de convocare a divanurilor ad-hoc²⁰, el a orientat publicistica sa în cursul acestei campanii pe linia unor probleme majore. Astfel, chemînd la unirea tuturor claselor și categoriilor sociale, sub steagul realizării dezideratului esențial, unirea politică a celor două provincii, el ținea să expună, într-un alt articol de fond din „România”, un punct de vedere pe care îl vor adopta cei mai mulți dintre fruntașii unioniști și care avea să triumfe, anume că în acea etapă a luptei pentru unire era necesar a se da o prioritate absolută problemelor de ordin politic, apoi celor de ordin social. „Unirea principatelor supt un principe străin, — scrie el, în acest sens — este o chestiune politică, chestiune națională, /.../; și prin urmare tot adevăratul Român, de orice treaptă socială ar ține, este dator a lua apărarea unirii țărilor, pentru că toți avem trebuința, mai înainte de toate, de a avea o patrie în care să adăpostim persoanele și drepturile noastre, și să nu fim expuși a fi spulberați, ca pînă acum, și noi și bunurile noastre de orice furtună politică care năvălește asupra noastră”²¹.

Urmărind cu atenție desfășurarea luptei pentru unire în cealaltă provincie, în Moldova, cînd falsurile primelor alegeri care avuseseră loc aici fusese făcut cunoscut, el omagiază în paginile „României” elanul patriotic al moldovenilor, curajul cu care ei au dezvăluit Europei manevrele reacțiunii. „Toți românii — scria el cu acest prilej, la 2 august 1857 — ar trebui să mulțumim fraților noștri moldoveni că au știut a apăra cauza comună cu atîta bărbăție și patriotism”²². Totodată, referindu-se la conflictul izbucnit între marile puteri, în legătură cu acest fals, el își exprima speranța că acest conflict va fi aplanat, că el nu va compromite cauza unirii²³.

În ajunul alegerii oficiale a divanului în sprijinul celor patru candidați ai Capitalei, propuși în sala Bosel, el adresa alegătorilor apelul la responsabilitate, pentru alegerea unor „oameni puternici”, capabili să susțină o luptă grea, ca mandatarii ai nației, pe baza programei naționale, cu cele patru puncte, care deveniseră o adevărată „profesiune de credință a publicului”²⁴. Peste cîteva zile, la 13 sept., reinnoind acest apel către alegători, atrăgîndu-le atenția asupra caracterului istoric al momentului, asupra spiritului de sacrificiu pe care trebuiau să-l aibă deputații, definea divanul ad-hoc ca „un loc de luptă între trecutul și viitorul națiunii”²⁵.

Lucrările divanului în legătură cu a căror desfășurare C. Bosianu va face, în ultimele numere ale ziarului, unele sugestii de ordin procedural²⁶, se vor menține, într-adevăr, pe linia acestei conduite, sugerată, între alți fruntași unioniști, de C. Bosianu, ea fiind menită, cum se va și întîmpla, să asigure succesul cauzei. Cu încetarea ziarului „România”,

²⁰ Vezi de pildă, comentariile sale asupra interpretării dispozițiilor hătișerifului privind dreptul străinilor din Principate de a fi aleși și alegători, în nr. 4 din 19 aprilie, p. 13—14; nr. 9, din 7 mai, p. 33—34.

²¹ „România” an. I, 1857, nr. 23 din 28 iunie, p. 89.

²² „România”, an. I, 1857, nr. 33 din 2 august, p. 129.

²³ Ibidem, p. 130.

²⁴ Cf. „România” an. I, 1857, nr. 35 din 10 sept. p. 137.

²⁵ „România”, an. I, 1857, nr. 36 din 13 sept. p. 141; vezi și nr. 39 din 24 sept., p. 153, unde revine asupra ideii priorității asigurării Unirii în raport cu problemele sociale.

²⁶ Vezi și articolul de fond din nr. 41, p. 173—176.

la 25 octombrie 1857²⁷, după ce în prealabil se încercase o nouă formulă de organizare²⁸, se încheia o etapă, deși scurtă, deosebit de importantă în publicistica dascălului de la „Sf. Sava”.

Publicistica social-politică a lui George Costaforu, profesor de drept la „Sf. Sava”, colaboator al lui C. Bosianu și apoi al lui Vasile Boerescu, este legată în bună măsură de gazeta „Secolul” (apoi „Timpul”), la care a colaborat în cursul anului 1858. Aici a scris el o serie de articole, unele dintre ale adevărate eseuri de filosofie politico-juridică, pledînd cauza Unirii Principatelor, a progresului societății românești.

În primul din seria acestor articole, semnificativ intitulat *Națiunea și privilegiatii*, publicat în nr. din 28 februarie 1857 al ziarului „Secolul”, profesorul de drept de la „Sf. Sava” tratează o serie de noțiuni de drept implicate direct în lupta pentru unire. Legea mai întîi, scrie el, „este o regulă obștească impusă de legiutor asupra tuturor deopotrivă”; cei care sînt mai presus de ea se numesc privilegiatii și ei se separă automat de obște, de națiune. „Deci, — conchide el — lupta între națiune și privilegiatii este firească, pentru că aceștia sînt firești inemici ai binelui obștesc”²⁹. Dar vorbind de privilegiatii, autorul asigură pe cititorii gazetei că nu dorește să facă procesul boierilor mari, ci, dimpotrivă, îi cheamă pe aceștia să renunțe de bună voie la orice privilegii, pentru a „reintra în sînul națiunii din care au ieșit”. Scopul său este numai de a pune în evidență „un principiu luminător al tuturor cugetelor”, anume definind națiunea. „Națiunea este puterea — scrie el, — națiunea este generalitatea tuturor membrilor de care se compune neamul, împreunarea tuturor claselor, națiunea este totul. Privilegiații nu pot fi decît în contra națiunei, afară de națiune”³⁰.

Un alt articol al lui G. Costaforu, *Ocaziunile zilei*, scris cu un remarcabil talent, este îndreptat împotriva atacurilor „ascunse și infame” ale adversarilor progresului și unității naționale, împotriva autorilor de calomnii și acuzați nedrepte de tot felul³¹. La calomnia adresată unioniștilor în numele marilor proprietari, că proclamînd libertatea indivi-

²⁷ Cf. „România” an. I, 1857, nr. 48, ultimul, p. 189, unde se preciza că datorită deficitului de 10 000 lei din ultimile 6 luni, datorat numărului redus de abonați, gazeta înceta să apară pînă în momentul în care s-ar aduna cel puțin 1 200 de abonați care să asigure cheltuielile minime de apariție.

²⁸ Comitetul de redacție se reorganiza, din el făcînd parte, în afară de C. Bosianu, Cezar Boliac, C.Z. Crețianu, Miltiad Costiescu, A. Vernescu, toți colaboratori de seamă ai gazetei (Cf. „România” nr. 44 din 11 oct., p. 173). Ulterior apare în acest comitet și G. Sion (nr. 46, p. 181).

²⁹ Vezi G. Costaforu, *Națiunea și privilegiatii*, în „Timpul”, Jurnal politic-comercial, an. I, 1857, nr. 21 din 22 febr., p. 1

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Este evident că acest articol, cum rezultă din tonul său, vizează o serie de atacuri personale, la o dată cînd profesorul de la „Sf. Sava” se afla angajat plenar la acțiunea de organizare a luptei pentru unire care se desfășura la București. Probabil că este vorba de un atac la care totuși G. Costaforu a răspuns, ceva mai tîrziu, cînd la 10 iunie apare în „Secolul” serisoarea sa prin care protestează împotriva unei corespondențe anonime de la București, publicată în „Buciumul” de la Paris, la 17 martie 1857, în care și celălalt doctor în drept aflat în țară, C. Boisianu, erau acuzați de a-și fi pus serviciile în slujba unor tendințe de domnie.

Alăulă și a muncii țăranului unioniștii ar voi să împingă libertatea celei din urmă pînă „a îmbogăți pe țăran cu țarinile altuia”, Costaforu ripostează, dînd astfel anumite asigurări și moșierilor : „Noi nu sîntem jefuitori” !. Dar ține să precizeze că manifestînd respect pentru orice fel de proprietate, „ar fi o crimă din cele mai grave și mai anti-sociale, de a nu respecta libertatea muncii țăranului care este încă o proprietate sacră”. Așadar, conchide el, „liber e proprietarul pe moșia sa, dar liber e și țăranul pe munca sa”³². Cum ușor se poate observa, este aici un enunț limpede al organizării de tip burghez a societății.

Într-un alt articol, un fel de apel, intitulat *Domnilor proprietari!*, publicat în mai multe numere ale „Secolului”, invitînd pe marii proprietari, cărora legea electorală le conferea un mare număr de locuri în divanurile ad-hoc, să acționeze cu responsabilitate pentru cauza unirii, fundamentează din nou trăinicia unirii și edificării statului național român pe principiul burghez al respectului pentru proprietate. „Pe cît proprietatea — scrie el — este respectată și asigurată înlăuntrul statului, pe atît și neamul întreg este respectat și asigurat în afară”³³. Comențind primul punct din cele patru ale partidei naționale, unirea principatelor într-un singur stat și sub un singur guvern, indica temeiurile adînci ale acestei cereri : „Pentru că sîntem frați de același sînge cu Moldovenii, pentru că avem aceleași obiceiuri, aceeași limbă, aceeași fizionomie, aceleași legi, aceleași datine și peste care d-opotrivă cu noi au trecut aceleași vifore de nenorociri”. Remarcînd tendințele de unitate din trecut și exprimîndu-și încrederea în realizarea acestui ideal, el adăuga : „Vom dobîndi Unire fiindcă această idee este atît de veche ca și neamul nostru, fiindcă uniți am fost la descălecarea Romanilor în acest pămînt, fiindcă și Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul au proiectat-o și ar fi pus-o în lucrare, dacă războaiele cu streinii și nenoricirea vremurilor de atunci n-ar fi stat împotriva”³⁴.

Comențind alte puncte ale programei, anume cererea de guvern constituțional reprezentativ, cu o singură adunare obștească, aleasă pe baze largi, juristul român sublinia că numai o asemenea formă de organizare politică trebuia să asigure societatea că domnul ales se va supune legilor și nu va aluneca în despotism, că această formă de guvernare „este cea mai puternică cheazășuire a liniștei din lăuntru a unui stat”; definind rolul puterilor de stat, el cerea ca adunarea obștească, menită în viitor să patroneze opera de reorganizare internă, trebuia să fie aleasă pe o bază electorală mai largă, excluzîndu-se predominanța marii boierimi³⁵. Cerînd o acțiune unitară și responsabilă în fața Europei, adresîndu-se compatrioților săi, dascălul de la „Sf. Sava” îi chema să nu piardă „marea ocazie” a istoriei : „națiile ca și oamenii au în viața lor un minut înalt. Să știm să ne folosim de dînsul. Prin suferințele trecutului am căpătat destulă învățătură și nu ne mai este iertat să ne înșelăm”³⁶.

³² Cf. G. Costaforu, *Ocaziunile zilei*, în „Secolul”, an. I, 1857, nr. 28 din 15 aprilie, p. 2—3.

³³ Idem, *Domnilor proprietari!* în „Secolul” nr. 36 din 13 mai, p. 2.

³⁴ *Ibidem*, p. 3.

³⁵ Cf. „Secolul” an. I, 1857, nr. 42 din 6 iunie, p. 3—4. Vezi și nr. 41 din 3 iunie, p. 2—3.

³⁶ Cf. „Secolul”, an. I, 1857, nr. 36, p. 2.

Într-un alt articol, intitulat *Interesul comun și personalitățile*, publicat în „Secolul” din 18 iulie 1857, refrindu-se la aceleași calomnii și acuzații ale adversarilor unirii, denunțatori nedrepti ai membrilor „partidului național”, G. Costaforu scotea în evidență avansul mișcării unioniste, în pofida detractorilor ei. „Ideile naționale — scrie el — au mers din ce în ce mai departe și cele patru puncte ale programului au devenit simbolul tendinței politice a întregului neam”³⁷.

În sfârșit, G. Costaforu a mai publicat într-un alt nr. al ziarului „Secolul”, din 12 august 1857, un remarcabil articol, intitulat *Iar Națiunea a răspuns*, sub forma unui răspuns la un imaginar proiect antiunionist conceput tot de el și publicat într-un număr anterior al aceluiași ziar³⁸. Este un lung și interesant comentariu la programul partidului național, voind să-l facă mai pe înțelesul compatrioților, să-l impună odată mai mult. „Ideea unirii a devenit atît de tare — scrie el — încît se socotește ca și realizată”³⁹.

Alcătuiesc aceste articole publicate de G. Costaforu o mică culegere cu conținut socio-politic și juridic care, alături de o altă publicație a sa, apărută în anii 1857—72, „Magazin judecătoresc”, mărturisește angajarea sa fermă în propaganda unionistă, în strînsă legătură cu activitatea lui politică propriu-zisă desfășurată în acești ani, o activitate remarcabilă, așa cum s-a demonstrat,⁴⁰ semnificativă pentru poziția patriotică a oamenilor de școală români într-un moment de mare însemnătate istorică.

★

Publicistica social-politică a unui alt jurist de seamă al epocii, Vasile Boerescu, după revenirea sa în patrie, în toamna anului 1857, este legată în cea mai mare parte de ziarul „Naționalul”, apărut din inițiativa și sub redacția sa, începînd cu data de 5 dec. 1857. În prealabil, proaspătul doctor în drept de la Paris, angajat odată cu revenirea sa în patrie ca profesor de drept la colegiul „Sf. Sava”, la 19 octombrie ceruse autorităților aprobarea de a publica un ziar sub numele de „Buciumul”. Ziarul la care se gîdea încă de la Paris⁴¹ apare sub numele de „Naționalul”, semnificativ prin chiar acest titlu pentru direcția sa națională, pentru ideea în slujba căreia era pus: unitatea și independența națională a românilor.

Ziarul avea să joace unul dintre cele mai de seamă roluri în etapa finală a luptei pentru unirea principatelor și în primii ani ai domniei lui A.I. Cuza, în intervalul luptei pentru recunoașterea unirii. Apare pînă la data de 11 mai 1861, la București, de două ori pe săptămînă, cu subtitlul „Jurnal politic-comercial”, iar apoi „Jurnal politic-comer-

³⁷ Vezi G. Costaforu, *Interesul comun și personalitățile*, în „Secolul”, I, 1857, nr. 54 din 18 iulie, p. 2.

³⁸ Vezi nr. 56.

³⁹ Vezi G. Costaforu, *Iar Națiunea a răspuns*, în „Secolul”, I, 1857, p. 1.

⁴⁰ Vezi V. Maciu, *Participarea lui G. Costaforu la lupta pentru Unire*, în „Studii”, 1965, tom. 18, nr. 1, p. 89—115, în care printre altele, se fac comentarii și asupra „Magazinului judecătoresc”.

⁴¹ Vezi Grigore Chiriță, *Periodicul bucureștean „Naționalul” (1857—1861) și problemele Transilvaniei*, în „Studii”, t. 25, 1972, nr. 1, p. 84.

cial și literar”, avînd ca redactor-șef pe întemeietor pînă la 28 mai 1860, cînd V. Boerescu devenea unul dintre miniștrii domnitorului Cuza, dar rămînea unul dintre principalii colaboratori ai ziarului. Remarcabilă rămîne contribuția ziarului la pregătirea Unirii Principatelor, el devenind, cum s-a scris, „unul dintre cele mai răspîndite și citite periodice”⁴², cu o largă difuziune, de la început, în alte provincii românești, în Transilvania în primul rînd⁴³.

Cele mai de seamă colaborări din intervalul premergător Unirii, pe teme social-politice, interesînd în mod prioritar propaganda unionistă, aparțin redactorului-șef însuși. Aici apar numeroase articole, unele în serial, adevărate studii cu caracter științific, care alcătuiesc o bună parte a operei socio-politice a dascălului-jurist de la „Sf. Sava”, care îmbogățesc cu mult lista lucrărilor sale, care se adaugă cărților sau broșurilor publicate ca atare de el. Ele interesează pe de o parte istoria doctrinelor social-politice din România, redimensionînd contribuția lui Vasile Boerescu la dezvoltarea gîndirii social-politice românești din epoca Unirii, pe de alta, istoria modernă a românilor, în sensul sublinierii rolului de seamă pe care l-au avut în propaganda unionistă, în lupta pentru Unirea Principatelor, unii dintre cei mai de seamă juriști ai epocii, în același timp profesori la „Sf. Sava”, cum au fost și cei la care ne referim.

În articolul-program din nr. 1, V. Boerescu, prezentînd programul „Naționalului”, scopul acestuia de a se face ecou nu al unor interese restrinse, de persoane, de grup, de clase sau de partide, ci al intereselor generale, aparținînd națiunii însăși, încerca să definească propria sa concepție în materie de jurnalistică. „Departate de orice spirit de partid sau de castă — scrie el —, fără a fi sistematic inamic nici unei stări sociale, organul nostru va căuta dimpreună cu ceilalți confrăți ai săi a lumina și a prepara opiniunea publică asupra celor mai însemnate cestiuni ale zilei”⁴⁴. Ziarul se bucură de la început de aprecierile lui C.A. Rosseti, dar la reproșul care pare a i se face totuși, în legătură cu un articol publicat aici, în nr. 2, de E. Angelescu, despre burghezie, mulțumindu-i pentru felicitări, V. Boerescu ține să-l asigure pe Rosseti „că „Naționalul” n-are deloc cuget a deveni al burgheziei”, „că „nu va deveni orgahul nici unei clase, precum nici unei partide exclusive; el va continua a apăra interesele politice naționale, precum și interesele sociale ale tuturor stărilor sociale de la noi”⁴⁵. Cît privește discuțiile despre burghezie, la care participau și „Secolul”, „Concordia”, precum și „Românul”, adaugă el, „ele fură logice și naturale”; „căci cum am aplica astăzi sistima reprezentativă, atît reclamată de Adunarea ad-hoc, fără esistența unei burghezii, adică a unei stări sociale de mijloc? Credem dar că nu putem trece de novatori. Sîntem asemenea siguri că pe tărîmul național și românesc ne vom întîlni cu Românul, căci și Naționalul e român, precum și Românul e Național”⁴⁶.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ La începutul lunii august 1858, ziarul avea deja 900 abonați, număr mare pentru acea epocă. Cf. *ibidem*, p. 95.

⁴⁴ Cf. „Naționalul”, I, 1857, foaie volantă la nr. 1 din 5 dec. Vezi și nr. 3, din 12 dec. p. 11, în care revine asupra programului ziarului.

⁴⁵ Cf. „Naționalul”, I, 1858 nr. 8 din 2 ian., p. 29.

⁴⁶ *Ibidem*.

Citeva dintre articolele lui V. Boerescu publicate în paginile „Naționalului”, cronologic alcătuind o primă serie, sînt o reluare a unora din analizele sale din lucrarea tratînd situația Principatelor Române după Congresul de pace de la Paris. În articolul intitulat *Principatele sub punctul de vedere al echilibrului european*, publicat în două numere ale ziarului, pornind de la ideile lui Grotius, el face o schiță a istoriei dreptului public internațional, pentru a sublinia însemnătatea Congresului de la Paris, care „produce acest mare efect în politică de a admite Principatele împreună cu Imperiul Otoman, a face parte din echilibrul european, altfel numit și dreptul public european”⁴⁷. Într-un alt articol intitulat *Garanția europeană*, el explică pe larg publicului cititor care este conținutul juridic al termenului, făcînd raportări la juriști de seamă ai epocii, pentru a sublinia, pe linia demonstrației făcută de el în lucrarea publicată anterior la Paris, *La Roumanie après le Traité de Paris du 30 mars 1856*, că drepturile românilor față de Poartă nu sînt creația Congresului de pace de la Paris, ci rezultă din vechile capitulații. „Prin urmare — scrie el, —, aceste tractate sînt obiectul garanției; cînd Europa ne zice că garantează drepturile Principatelor, ea n-a putut vorbi de chiar drepturi pe care nu ni le-a dat, ci de drepturile ce rezultă pentru noi din tractatele ce avem încheiate cu Înalta Poartă”⁴⁸.

Trebuie subliniat că interesul cititorilor români pentru asemenea tematică, abordată de profesorul-jurist în lucrarea citată mai sus, era exprimat și în retipărirea ei, în traducere, la sfîrșitul anului 1857⁴⁹. Astfel, Vasile Boerescu, în consens cu asemenea ideii, va combate în „Naționalul”, de fiecare dată cu vigoare și talent, încercările adversarilor unirii, mediate de unele ziare străine, de a răstălmăci sensul hotărîrilor Congresului de la Paris privitoare la români și la doleanțele lor. Într-un comentariu din 10 februarie 1858, criticînd afirmația unui ziar austriac privind „apatia” care ar domni în Principate, la această dată, după încheierea divanului ad-hoc, el scrie că unirea nu a rămas nicidecum o iluzie, aparținînd doar citorva entuziaști. Dimpotrivă! „Toți românii cugetă la unire, adică toți românii au acest vis. Dar este ea numai un vis? Nu, căci ambasadorii marilor puteri, întruniți în Congresul de la Paris pentru a discuta această problemă nu doar au visat!”⁵⁰

În paralel cu aceste preocupări ale profesorului-jurist, pe linia sublinierii poziției externe a Principatelor Române după Congresul de la Paris, strîns legate, cum am văzut, de lucrările sale anterioare publicate la Paris, se afirmă în paginile „Naționalului” interesul său pentru organizarea internă a Principatelor asupra căreia insistase mai puțin în aceste lucrări. În *La Roumanie*, la sfîrșit, se referise pe scurt, într-un spirit identic cu al revoluționarilor exilați, la „deosebitele reforme de introdus în Principate”, expunînd trei proiecte de reformă: privind armata, țărănimea și descentralizarea comunală⁵¹. În noile condiții de

⁴⁷ Vezi V. Boerescu, *Principatele sub punctul de vedere al echilibrului european*, în „Naționalul” I, 1857, nr. 4, din 16 dec., p. 13. Vezi și partea a II-a a articolului, în „Naționalul” I, 1857, nr. 5, din 19 dec. p. 18.

⁴⁸ Vezi V. Boerescu, *Garanția europeană*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 12, din 16 ian. p. 44.

⁴⁹ Idem, *România după tratatul de la Paris din 30 martie 1856*, Paris, 1857, 159 p.

⁵⁰ Cf. „Naționalul”, I, 1858, nr. 19 din 10 febr., p. 70—71.

⁵¹ Vezi *România după tratatul de la Paris* ..., p. 107—149.

activitate din țară, diferite într-o oarecare măsură de cele de la Paris, și după încheierea lucrărilor divanului ad-hoc, Vasile Boerescu va completa tabloul acestui sistem de reforme, insistând mai ales asupra acelor care nu contraveneau flagrant celui spirit menit să asigure solidaritatea claselor sociale în vederea realizării dezideratului primordial: acceptarea unirii de către marile puteri. Și analizele sale vor începe cu unul din punctele de organizare internă, care, inevitabil, avea să șadă și în atenția marilor puteri, de realizarea căruia în același timp depindea, în perspectivă, realizarea altor reforme social-politice, anume forma politică de guvernare cea mai potrivită pentru români, după el și după întreaga generație de patrioți români, aceasta fiind „sistemul reprezentativ”. Cu nr. 15 al „Naționalului” din 17 ian. 1858, el începe serialul purtând acest titlu, serial care întrunit într-o culegere ar însuma o lucrare amplă de sine stătătoare, abordând această temă într-un spirit științific, punând în valoare o pregătire juridică excepțională, o erudiție remarcabilă, o viziune înaintată asupra perspectivelor de dezvoltare a societății românești.

În preambulul primului articol cu care începea serialul, redactorul șef al „Naționalului” își propune să demonstreze că sistemul reprezentativ pentru care s-a declarat divanul ad-hoc „se poate prea bine aplica la noi, fiindcă există elementele din cari se poate forma”; el își propune să sublinieze „caracterul esențial” al guvernului reprezentativ, spre deosebire de celelalte: aristocratic, absolut și democratic. După el, „această formă de guvernământ este cea mai nouă, cea mai progresivă și aceea care predominază azi în Europa”; ea este adoptată de popoare „ca aceea ce le poate apropia mai bine de calea cea adevărată a modului de a se guverna societățile”⁵², făcând în acest sens o interesantă incursiune istorică⁵³. Scoțind în evidență rolul jucat de burghezie în dezvoltarea țărilor occidentale, el conchidea că și la noi — în acel moment istoric — burghezia era clasa „capabilă de a se bucura de egalitate politică, în care se poate prea bine afla elementele guvernului reprezentativ”⁵⁴. Subliniind trăsăturile distinctive ale unui guvern reprezentativ, el arată că scopul acestuia este „de a afla justiția, de a se conduce după rațiune”; acest scop se atinge, scrie el, prin „exercițiul suveranității, adică voinței și puterii colective”. Suveranitatea va fi mai rău sau mai bine exercitată, după cum puterile în stat se echilibrează mai corect, suveranitatea rezultând numai din exercițiul lor comun”⁵⁵.

Pledind pentru principiul separării puterilor în stat, juristul român conferă reprezentantului puterii executive, fie rege, principe sau „oricum altfel”, datoria de a fi „un provocator moral al reformelor devenite necesarii, un amic al progresului, un protector al celor suferinzi”⁵⁶. Cu deosebită competență discută profesorul de drept penal de la „Sf. Sava” principiul independenței puterii judecătorești de celelalte puteri, caracteristică esențială a unui sistem politic reprezentativ sau constituțional⁵⁷.

⁵² Cf. „Naționalul”, I, 1858, nr. 15 din 27 ian. p. 53.

⁵³ Vezi și partea a II-a a studiului în „Naționalul”, I, 1858, nr. 17, p. 61—62.

⁵⁴ Vezi partea a III-a a studiului în nr. 19, p. 70.

⁵⁵ Vezi partea a IV-a a studiului în nr. 21, p. 78.

⁵⁶ Cf. V. Boerescu, *Sistemul reprezentativ*, V, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 23, p. 85—86.

⁵⁷ Cf. Idem, *Sistemul reprezentativ*, VI, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 24, p. 89.

Trecînd la principiile ce se aplică individului într-un sistem politic reprezentativ, subliniind că prin stabilirea acestui sistem, oriunde, „privilégiul și exclusivismul au trebuit să înceteze”, V. Boerescu trece în revistă principalele drepturi și libertăți cetățenești proprii democrației burgheze. Datoriile cetățenești, la fel ca și drepturile, sînt egale pentru toți membrii națiunii, arată el; deci, în primul rînd, „impozitele să nu fie sarcina numai a unei clase sociale” ci toți cetățenii „să contribuiască la tezaurul public, proporțional cu starea lor”; armata, de asemenea, să fie recrutată din toate clasele sociale⁵⁸.

Semnificativ pentru concepția democratică a lui Vasile Boerescu, pentru sensul ideilor sale, este ultimul articol al acestui serial, în care el își propune să răspundă obiecțiilor privind „aplicarea sistemului reprezentativ în țara noastră”. Între altele, pentru a înlătura obiecția că poporul român nu ar fi pregătit pentru acest sistem politic, el arată că și în trecutul nostru istoric a funcționat legea progresului, care „e generală și caută să se aplice la toți populi”⁵⁹. Este o lege a progresului treptat, căci, scrie el, — anticipînd concepția moderat-conservatoare în care avea să-și circumscrie în viitor activitatea politică —, „în natura lucrurilor este că progresul spre a fi solid cată să meargă treptat”.

Studiul lui Vasile Boerescu la care ne-am referit a fost întîmpinat cu aprobare de „Românul”, prin pana lui C. A. Rosetti, adept și el, ca majoritatea patrioților români, al formulei monarhiei constituționale, ca formă de guvernămînt de domeniul posibilului în conjunctura dată, ca formă de tranziție spre „republica democratică” în cazul multora dintre ei, ca Rosetti însuși sau G. Costaforu. În răspunsul său la recenzia lui Rosetti, V. Boerescu saluta întîlnirea pe acest teren cu fruntașul radical⁶⁰. Acest serial se înscrisa, de fapt, într-un ansamblu de preocupări ale publicistului român pentru reorganizarea generală a statului român, pe plan social-politic, economic și cultural. Pe plan politico-juridic, serialul este completat, într-un anumit punct al său, ceva mai tîrziu, cu un alt serial privind reformarea instituției avocaților⁶¹.

Pe plan economic, exegezele sale din *Sistema reprezentativă*, pe linia sublinierii însemnătății burgheziei române, sînt completate cu seria de articole privind comerțul român și comercianții. De fapt, încă din nr. 7 al „Naționalului”, de la sfîrșitul lunii decembrie 1857, proaspătul profesor de la „Sf. Sava” — pe lîngă altele, de drept comercial, o disciplină vacantă pînă la el⁶² —, publica un articol de fond intitulat *Despre comerțul român*, pe care l-a transformat într-un adevărat serial, publicat în parte în paralel cu *Sistema reprezentativă*. Salutînd depășirea mentalității, tipic medievală, după care comerțul constituia o îndeletnicire demnă de dispreț, autorul pledează pentru luarea urgentelor măsuri în vederea dezvoltării acestuia, „prin instrucțiune, prin întinderea creditului, prin garanțiile

⁵⁸ *Ibidem*, p. 90.

⁵⁹ Cf. V. Boerescu, *Sistema reprezentativă*. VII, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 25 din 3 martie p. 93.

⁶⁰ Cf. „Naționalul”, I, 1858, nr. 27 din 10 martie, p. 101.

⁶¹ Vezi V. Boerescu, *Avocații*, în „Naționalul” I, 1858, nr. 69.

⁶² Vezi, între altele, *Istoria universității din București*, ed. cit., p. 103.

legale”⁶³. Dorind a se face util în mod concret comercianților, în numerele ulterioare, la rubrica cu acest titlu din ziar, el va trata diverse probleme de organizare a comerțului, interesînd pe comercianți cu deosebire⁶⁴.

Preocupările lui V. Boerescu pentru viitoarele reforme interne — începînd cu aceea pe care o socotea de bază, a sistemului „reprezentative”, aceasta constituind și una dintre hotărârile divanurilor ad-hoc —, nu puteau să nu îl ducă pe jurist la elaborări teoretice de un interes mai general, privind sensul acestor reforme. Într-un remarcabil articol, intitulat chiar *Viitoarele reforme*, el pune importante probleme de filosofie a istoriei în legătură cu aceste reforme. Mai întîi, subliniază o cerință fundamentală pentru orice adevărată reformă: aceea de a fi opera însăși a națiunii. „Numai atunci instituțiunea devine durabilă și va produce un fruct real, — scrie el — cînd se va identifica cu națiunea, cînd va trece în obiceiurile ei”⁶⁵. În sensul acestei definiții, el dă exemplu Regulamentul Organic, care, deși cuprindea „multe lucruri bune și juste”, nu s-a putut identifica cu națiunea română, „a produs un efect atît de slab”, cea mai mare parte a dispozițiilor din el, rămînînd „ca o literă moartă”⁶⁶.

O importantă reformă internă de care el se ocupă, căreia îi dedică un serial de articole, este aceea a reformei instrucției publice. Dar a anticipat de la început, în legătură cu însăși această reformă, însemnătatea pe care o au în concepția sa o altă categorie de reforme decît cele administrative și civile, anume reformele morale. Este neîndoielnic că publicistica social-politică a lui Vasile Boerescu, ca și întreaga lui activitate patriotică din anii luptei pentru formarea și edificarea statului național român, sînt legate de această latură moralizatoare a preocupărilor sale. Așa cum avea să scrie, într-un comentariu de la sfîrșitul lunii iulie 1858, aceste reforme își propuneau „a reforma individul, a inspira morală, a îndrepta moravurile, a biciui viciurile”⁶⁷. Emanciparea morală a individului constituia, adăuga el, condiția fără de care națiunea nu se putea pune „pe adevăratul drum al progresului”.

În regenerarea morală a națiunii, ca și în renașterea națională în general, în concepția lui V. Boerescu, ca și în cazul altor gînditori și patrioți ai epocii, un rol important, esențial, în sensul asigurării viitorului, trebuia să-l aibă tineretul. Junimea, scrie el, constituia „sănătatea națiunii”⁶⁸. Însemnătatea pe care el o conferă reformelor din domeniul instrucției publice, căroră le va consacra un serial în paginile „Naționalului” își are explicația, fără îndoială, și în această latură moralizatoare a preocupărilor sale, legate de rolul junimii în epocă, precum și, în general, cu preocupările lui de dascăl, de om de școală. Citînd numele lui Leibnitz, Locke, Rousseau și Kant, el subliniază, în spiritul tradiției iluminismului,

⁶³ Vezi V. Boerescu, *Despre comerțul român*, în „Naționalul”, I, 1857, nr. 7 din 26 dec. p. 25. Partea a II-a și a III-a în nr. 70 din 11 aug., p. 275—276 și nr. 72, din 18 aug. p. 284—285.

⁶⁴ Vezi „Naționalul”, I, 1858, nr. 9, p. 33; nr. 14, p. 53; nr. 21, p. 80; nr. 22, p. 83; nr. 26, p. 97—98; nr. 29, p. 109; precum și nr. 65, p. 256; nr. 100, p. 395.

⁶⁵ Cf. V. Boerescu, *Viitoarele reforme*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 36 din 14 aprilie, p. 137.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Cf. „Naționalul”, I, 1858, nr. 64 din 21 iulie, p. 251.

⁶⁸ Vezi V. Boerescu, *Junimea română*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 32, din 31 martie, p. 121.

rolul primordial al școlii în dezvoltarea societății românești, insistând asupra relației instrucție-educație, asupra interdependenței acestor doi factori ⁶⁹.

Făcînd un scurt istoric al învățămîntului național, de la Gh. Lazăr pînă în zilele sale, și scoțînd în evidență progresul realizat, el deduce că este încă „mult de făcut pentru viitor” ⁷⁰. Deosebit de prețioase sînt în acest context aprecierile sale privind însemnătatea instrucțiunii primare, aceasta fiind „condițiunea necesară a progresului și prosperității unei națiuni” ⁷¹. Spirit critic, el notează însă că „din nefericire, astă instrucțiune s-a neglijat prea mult”. Propune, așadar, o reorganizare generală a învățămîntului la sate, în sensul unei reforme imediate, cu mijloacele disponibile de atunci, și alta de viitor, completă, în contextul reformei întregului învățămînt ⁷².

În afara serialului privind instrucțiunea publică, care, strîns la un loc, ar putea alcătui o lucrare de sine stătătoare, V. Boerescu a abordat în „Naționalul” și problematica altor reforme interne, în strînsă legătură cu așteptările hotărîri ale Conferinței de la Paris, apoi în raport cu textul Convenției de la Paris. Jurist ca formație, spirit practic, Vasile Boerescu a conferit poziției marilor puteri în „problema românească” însemnătatea care i se cuvenea, și în cursul lucrărilor Conferinței de la Paris, în legătură cu presupunerile care se făceau pe marginea dezbaterilor, el și-a exprimat în paginile „Naționalului”, în spiritul poziției tuturor patrioților români, speranța că viitoarele decizii ale Conferinței vor satisface cererile divanului ad-hoc, vor sancționa hotărîrile lor, așa cum indica și sensul tratatului de la Paris. Dar unele rezerve a avut în această privință, din vreme, atunci cînd, de pildă, la 5 mai 1858, nota că „diplomația practică nu are niște legi fixe”, sfătuiind pe cititori să aștepte în liniște și ordine sfîrșitul Conferinței ⁷³.

Într-un moment în care hotărîrile Conferinței erau cunoscute neoficial, în „Naționalul” din 14 august, printr-un remarcabil comentariu, V. Boerescu făcea o apreciere de sinteză asupra trecutului istoric și îndatoririlor prezentului, abordînd o temă pe care o relua în numeroase alte articole. Trecutul mai îndepărtat fusese — scrie el — „un lung șir de lupte, de suferințe, de încercări și tentațiuni dificili și spinoși”, cel mai apropiat, mai ales după 1830, „o aspirațiune continuă la recîstigare a drepturilor noastre autonome”, o perioadă în care românii „se luptară pentru limbă, literatură, politică, spre a-și pune națiunea pe drumul legalității și justiției” ⁷⁴. Cu un ton patetic, rar întîlnit în scrierile sale, el încheia articolul cu un îndemn la redesteptare națională, la patriotism, la unitate națională, la concentrarea energiilor în vederea unei acțiuni comune: „toți să ne dăm mîna, toți să facem un corp, toți să știm că trebuie să rupem cu trecutul periciunei, și să ne animăm la o viață nouă și durabilă; viața

⁶⁹ Idem, *Reformele. Instrucțiunea publică*, I, în „Naționalul” nr. 17 din 17 aprilie, p. 140.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 141.

⁷¹ Vezi partea a II-a în „Naționalul”, I, 1858, nr. 38 din 21 aprilie, p. 146.

⁷² Cf. partea a III-a, nr. 41, p. 157—158. Următoarele părți, IV—IX, în nr. 45 p. 173—174; nr. 47, p. 181—182; nr. 49, p. 189—191; nr. 51, p. 200—201; nr. 52, p. 204—205; nr. 54, p. 211—212.

⁷³ Cf. „Naționalul”, I, nr. 42, 5 mai 1858, p. 161.

⁷⁴ Cf. „Naționalul”, I, 1858, nr. 71 din 14 aug. p. 280.

patriotismului, a moralei, a demnității!"⁷⁵. Era această cale din urmă, mai arătase el, calea care avea să ne asigure în viitor și sprijinul Europei civilizate, respectarea garanției dată de ea existenței noastre politice.

Dezvoltînd tema acestui comentariu, o lună mai târziu, V. Boerescu publică un excelent articol-eseu, intitulat semnificativ *Trecutul și prezentul*⁷⁶, care amintește de un articol cu un titlu apropiat, publicat cu ani în urmă și presupus inițial a fi aparținut lui N. Bălcescu⁷⁷.

În spiritul chemării la patriotism și unitate națională adresată contemporanilor, în acest moment următor Convenției de la Paris, care marca o nouă etapă în lupta pentru Unire — o etapă în care decisive erau voința și hotărîrea de acțiune a poporului român însuși, în care acesta își lua, cum se spune, soarta în propriile sale mâini —, V. Boerescu pledează pentru o revigorare a mișcării unioniste, pentru o adaptare rapidă la noua situație politică printr-o mai clară edificare a programului de luptă al „partidei naționale” în direcția obiectivului major: asigurarea ca rezultat al noilor alegeri, pe baza prevederilor Convenției, a unor adunări electivă competente și responsabile, care să asigure succesul mișcării unioniste.

În articolul *Partidele*, pornind de la premiza că existența unor partide diferite bazate pe „convicțiune și conștiință” este legitimă, salută tendința, observată și în străinătate de adversarii Unirii, spre o regroupare a majorității spiritelor, a tuturor grupărilor politice într-o partidă națională, care urmărea „progresul și dreptatea, drepturile neprescriptibile cari rezultă din autonomia noastră, demnitatea națională, dărimarea privilegiilor, egalitatea de drepturi și datorii etc.”⁷⁸. În același timp, critică pe cei care, organizați în „fracțiuni” mai degrabă decît în partide, acționează nu în numele unor principii, al unor interese generale, ci al unor interese personale. El îndeamnă la solidaritate națională și responsabilitate, dar în același timp la disciplină. „Să procedăm — se adresează el viitorilor alegători — cu ordine, cu pace, și să depărtăm de la noi orice idee de dezordine sau de manifestări zgomotoase. Să avem o singură țintă, aceea de a trimite în Cameră oameni morali, independenți și cu un adevărat patriotism”⁷⁹.

În acțiunea propagandistică a lui V. Boerescu și a „Naționalului”, din toamna anului 1858, un loc important l-a ocupat seria articolelor menite să explice cititorilor conținutul prevederilor Conferinței de la Paris, să formuleze în același timp o serie de critici, de ordin formal sau principial, pe marginea textului acestui act politic. Spre deosebire de alte serii de articole ale sale, aceasta⁸⁰ va fi antologată de autor și publicată

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Vezi V. Boerescu, *Trecutul și prezentul*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 80 din 15 sept. p. 316; o parte a sa a fost publicată în antologia *Gîndirea social-politică despre Unire*, Editura politică, București, 1966, p. 200—201.

⁷⁷ Pentru această discuție vezi C. Bodea, *Din activitatea revoluționară a „Junimii române” de la Paris între 1851—1853*, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 5. p. 1173—1174.

⁷⁸ Cf. V. Boerescu, *Partidele*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 77 din 4 sept. p. 303.

⁷⁹ Ibidem, p. 304.

⁸⁰ Seria articolelor începe la data de 29 sept., sfîrșind cu al 10-lea număr, la 6 noiembrie; totodată, V. Boerescu publică în ziar, în paralel, începînd de la 19 oct. și terminînd la 20 nov., textele Convenției și protocoalele Conferinței de la Paris, ulterior integrate și ele în volumul separat, după comentariile sale.

aparte, servind și în această formă mișcării pentru unire.⁸¹ Recunoscători puterilor semnatare pentru „tot binele ce se vede în Convențiune”, pentru recunoașterea tratatelor încheiate cu Poarta, pentru „începutul de unire între ambele Principate”, pentru forma regimului constituțional, pentru „dărimarea privilegiilor”, egalitatea înaintea legilor și celelalte, în același timp, scrie el, nu ne-am temut de a arăta „inconveniențele legii electorale” și nu ne vom teme de a arăta și „oarecare nedomiriri și dificultăți” din textul Convenției. Între altele, referitor la titlul de „Principatele Unite”, dat de Convenție, el constată că această era rezultatul dezaordului dintre marile puteri și semnifica o „semi-unire”, „o unire reală până la un punct, însă nu completă, ci începută”. Urma, scrie el mai departe, ca românii „prii o purtare cu tact și prudență să o poată completa”⁸².

Cele mai multe din observațiile expertului în drept internațional, care era Vasile Boerescu, priveau articolele referitoare la raporturile cu Poarta. Recunoscând ca partea cea mai importantă a Convenției tocmai recunoașterea capitulațiilor prin art. 2, autorul constată o serie de formulări de ordin echivoc sau contrazicând principiul proclamat⁸³. În afara articolelor din această serie, menite să explice pentru cititorii „Naționalului” conținutul prevederilor Convenției de la Paris și, în raport de ele, să-i pregătească pentru noile alegeri de adunări electivă, V. Boerescu a mai publicat în paginile ziarului alte câteva articole, remarcabile pentru ideologia social-politică a profesorului jurist de la „Sf. Sava”, pentru rolul său în lupta pentru Unirea Principatelor în această etapă decisivă⁸⁴. În ajunul alegerilor pentru adunările electivă, în articolul intitulat *Credința noastră*, el afirma, cum indică titlul, o profesie de credință, programul său și al ziarului, în conjunctura dată. „Convenția de la 19 August — scrie el — este singura noastră programă, singura busolă a conduitei noastre. A voi să trecem peste dinsa este a cădea în ilegalitate, a încerca imposibilul, a ne expune la eventualități grave”⁸⁵.

Într-un alt articol semnificativ intitulat *Legalitatea*, el amplifică demonstrarea punctului de vedere după care partizanii progresului trebuie să transforme Convenția de la Paris, deci actul marilor puteri garante, într-o platformă de luptă împotriva dușmanilor din afară, în primul rînd, a reacțiunii interne, în al doilea rînd. A fi în legalitate, explică el, înseamnă a urma Convenția, „dorind stabilitatea, pacea și buna ordine”, excluzînd pretextul unor intervenții din afară. Dar legalitatea, așezarea pe temeiurile Convenției de la Paris, menționează juristul român, nu înseamnă „indiferința în fața unei violații, nici tăcerea apatică, nici desținderea progresului, nici întunericul neștiinței, nici amorteala neactivității”. Dimpotrivă, „prin legalitate înțelegem lumina ce se face prin o critică independentă și nepasionată, apărarea demnă, energică, dar paci-

⁸¹ Vezi V. Boerescu, *Explicarea Convențiunii relativă la organizarea Principatelor Române* București, Tipografia Jurnalului „Naționalul”, 1858, 90 + 23 + 88 p.

⁸² *Ibidem*, p. 7.

⁸³ *Ibidem*, p. 17 și urm.

⁸⁴ Vezi Apostol Stan, *Vasile Boerescu*, Edit. științifică, București, 1974 p.14—27, de asemenea, pentru activitatea anterioară revenirii de la studii, yezi, Cornelia Bodea, *Cîteva ecouri ale propagandei unioniste din apus între 1856—1857*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 497—503.

⁸⁵ Vezi V. Boerescu, *Credința noastră*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 92 din 26 oct. p. 363.

fică a drepturilor noastre, discuțiunea liberă și convenabilă, un progres moderat și pacific, binefacerile științei și adevărului”⁸⁶.

Într-un alt remarcabil articol, *Starea de față*, V. Boerescu enunță întregul program al mișcării naționale în direcția reformelor politice și economice, într-un moment când a face aceste reforme însemna, cum scrie el, „a transforma în totul” vechea organizație⁸⁷. Pe plan politic, spre deosebire de trecut, autonomia urma să devină o realitate, „iar nu literă moartă”, un guvern „liber și independent prin acțiunea sa” trebuia să pună capăt influențelor externe. Pe plan social, reformele proiectate, în primul rând, desființarea privilegiilor, urmau să ducă la o altă societate decât cea împărțită în două „tabere inamice” ca în trecut, o societate nouă în care „să echilibrăm toate interesele”, în care să se instaureze „înfrățirea, unirea, armonia, tot ce constituie puterea unui corp omogen”⁸⁸. În această nouă societate, drepturile ca și datorile vor fi egale, la recrutare, la biruri, la împărțirea funcțiilor în stat; principiul egalității urma să devină real, spera juristul român. Totodată, toate măsurile pentru prosperitatea comerțului și industriei, a transporturilor, a lucrărilor edilitare, vor putea deveni fapte, în prezența unui guvern „liber în acțiunea sa” și a unui sistem de control a bugetelor.

În timpul campaniei pentru alegerile adunărilor electivă, juristul român și-a pus serviciile în sprijinul acestei campanii, prin presă, prin cuvânt sau la tribunal, acționând pentru aplicarea și interpretarea corectă a dispozițiilor legii electorale. Începînd de la data de 7 dec. 1858, într-o rubrică specială care va dura pînă la data dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza și intitulată *Timpul reclamațiilor*, un fel de serial, el va comenta în „Naționalul” reclamațiile cetățenilor trecuți în listele de alegători sau în contra acelor trecuți pe nedrept în aceste liste. Adesea, ca jurist, va discuta aici detalii procedurale legate de aceste reclamații, cerînd tribunalelor probitate și imparțialitate în rezolvarea acestora⁸⁹.

Îi va fi fost dat lui Vasile Boerescu și „Naționalului” său să salute cu entuziasm dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza într-un remarcabil articol, *Alesul românilor*⁹⁰ și, ulterior, să-și pună serviciile în slujba noului domn⁹¹, în importante domenii ale edificării statului național român.

Toți cei trei profesori de drept de la „Sf. Sava”, la care ne-am referit, prin publicistica și activitatea lor și-au adus un aport de seamă — care merită să fie din plin relevat — la lupta pentru Unirea Principatelor, la cauza progresului politic și social al poporului român în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

⁸⁶ Vezi V. Boerescu, *Legalitatea*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 99 din 20 nov., p. 987.

⁸⁷ Idem, *Starea de față*, în „Naționalul”, I, 1858, nr. 100 din 23 nov., p. 392.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Idem, *Timpul reclamațiilor*, în „Naționalul”, II, 1858, nr. 1, din 7 dec. p. 1—2; nr. 2 din 11 dec. p. 5—6.

⁹⁰ Idem, *Alesul românilor*, în „Naționalul”, II, 1859, din 1 febr. p. 62.

⁹¹ Vezi, în acest sens, Apostol Stan, *op. cit.*, p. 23—42.

L'APPORT DES FONDATEURS DE L'ÉCOLE ROUMAINE
DE DROIT À LA PROPAGANDA UNIONISTE
(1857—1859)

RÉSUMÉ

Se référant à la tradition patriotique de l'école roumaine, l'auteur relève le rôle important joué dans la propagande unioniste par les grands juristes de l'époque, fondateurs de l'école roumaine de droit de Bucarest : Constantin Bosianu, Gheorghe Costaforu, Vasile Boerescu. On analyse en premier lieu nombre de leurs articles — dont certains en séries, représentant de véritables études — parus dans des journaux qu'ils ont dirigés ou auxquels ils ont collaboré, tels „România”, „Naționalul” et „Timpul”, étant mise en relief la valeur de ceux-ci, l'importance qu'ils présentent en tant que partie historique de leur œuvre socio-politique et juridique.

Dans le même temps on souligne le rôle de ces contributions dans la presse unioniste, vu la réputation des auteurs en tant qu'hommes de science spécialistes dans des domaines directement impliqués dans la problématique de la lutte pour l'Union des Principautés Roumaines (entre autres, spécialistes du domaine du droit public et international).

CU PRIVIRE LA STRUCTURA POPULAȚIEI ORAȘULUI BUCUREȘTI ÎN EPOCA UNIRII PRINCIPATELOR

DE

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER și IRINA GAVRILĂ

Recensământul efectuat „în iarna anului 1860”,¹ curînd după înființarea unui oficiu modern de statistică de către Dionisie Pop Marțian, ne dă posibilitatea de a reconstitui parțial structura populației orașului București din perioada realizării, într-o primă etapă, a statului național unitar român. Faptul că menționatul recensământ a avut loc după aproximativ un an de la Unirea Principatelor² nu modifică concluziile noastre deoarece procesele de natalitate, mortalitate, imigrație și emigrație din cursul a numai 12 luni, nu puteau schimba decît într-o măsură neglijabilă, situația existentă în ianuarie 1859. Prin urmare contăm, din acest punct de vedere, pe un coeficient redus de eroare în rezultatele calculelor, efectuate cu scopul cunoașterii populației bucureștene din rîndul căreia s-au constituit, cu precădere³, acele „mulțimi” ce au jucat un rol hotărîtor în alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor Unite. Putem dimensiona astfel raportul de forțe sociale din acel moment și trage totodată concluzii asupra gradului de dezvoltare economică a orașului București cînd acesta urma să devină capitala României.

Faptul că rezultatele anchetei noastre nu permit totuși, conform celor menționate mai sus, o reconstituire perfectă a structurii populației bucureștene din anul 1859 se datorește unor carențe, de natură obiectivă și subiectivă, ale recensământului la care ne referim. Recenzorii au întîmpinat în unele cazuri dificultăți privind stabilirea precisă a profesiei celor recenzați, deoarece societatea românească de la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea se afla într-o fază de tranziție, sub aspect socio-economic, încît diviziunea socială a muncii, proprie noului mod de producție capitalist era departe de a se fi încheiat. Majoritatea așa-numitelor „fabrice” erau de fapt fie ateliere de cooperatie capitalistă

¹ „Analele statistice pentru cunoștința părții muntene din România” (în continuare: „Analele statistice”) IV, nr. 13—16, 1863, p. 1. A nu se face confuzie cu datele statistice ale „Recensământului stabilimentelor industriale” (1863), care n-au fost folosite în acest studiu.

² Primele rezultate au fost publicate în „Analele statistice”, I, nr. 2, 1860, p. 40—109.

³ Bucureștenilor li s-au alăturat mii de țărani, veniți mai ales din satele apropiate: vezi Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1969, p. 86; de asemenea Constantin C. Giurescu *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, Edit. Academiei, București, 1960, p. 379 și 384.

simplă, fie manufacturi ⁴, numeroși meseriași aveau prăvălii pentru desfacerea propriilor produse sau le vindeau în calitate de negustori ambulanți, diverși „liber profesioniști” sau funcționari, mai ales în posturi de conducere, erau în primul rînd mari latifundiași ⁵, etc. „În starea în care ne aflăm [...], din cauză că sîntem la începutul diviziunii lucrului, rezultă și greutatea operațiunii ce voim a întreprinde fiindcă mulțime de economi au două sau trei ocupațiuni și trebuie o deosebită cercetare pentru a distinge care este ocupațiunea principală”, au ținut să sublinieze, într-un scurt comentariu, realizatorii recensămîntului, adăugînd că, „pentru a face un econom să nu figureze cu mai multe ocupațiuni în același timp, fiecare s-a pus în categoria ocupațiunii sale principale în care, adică, sprijinește mai mult existența economică a lui și a familiei sale” ⁶.

Alte dificultăți, întîmpinate de astă dată de noi în interpretarea rezultatelor respectivului recensămînt, se datoresc concepției inițiatorilor de atunci al acestuia asupra modului de clasificare a locuitorilor recenzați în funcție de profesia fiecăruia. Conform instrucțiunilor din 1859 „privitoare la recenziunea generală a Țării Românești”, instrucțiuni semnate de ministrul de interne, Nicolae Crețulescu, și de șeful oficiului de statistică, Dionisie Pop Marțian, toți locuitorii ce nu erau „fabricanți”, meseriași și comercianți precum și angajații acestora, lucrători în „fabrici”, calfe, ucenici și servitori au fost considerați a face parte dintr-o singură categorie sub denumirea de „populație agricolă și a profesiunilor libere” ⁷. La această categorie, la care fusese, ca atare, înregistrată o populație foarte eterogenă, după cum se va putea constata în cele ce urmează, s-au indicat separat capii de familie, membrii de familie, indiferent de vîrsta și starea civilă a acestora cu condiția de a fi fost în întreținerea respectivului cap de familie, precum și numărul de servitori angajați. La fel s-a procedat și cu înregistrarea „fabricanților”, meseriașilor și negustorilor, adăugîndu-se, în primul caz, o rubrică cu cifra de lucrători angajați în fabrici iar, în al doilea caz, cite o rubrică cu numărul calfelor și al ucenicilor ⁸. Prin urmare, la populația din menționata categorie precum și la „fabricanți”, meșteșugari și negustori patroni au fost înregistrați separat capii și membrii de familie pe cînd la lucrători, calfe, ucenici și servitori a fost indicat doar numărul celor angajați, ei fiind considerați capi și membri unici de familie ⁹, indiferent de vîrsta și starea lor civilă. Rezultă că cei, puțini la număr, aflați în întreținerea celor angajați în fabrici, ateliere și prăvălii, etc., dacă aveau domiciliul în București ¹⁰, au fost înregistrați în rubrica „populația agricolă și a profesiunilor libere”, odată ce în această categorie

⁴ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 121, 128–129.

⁵ „Analele statistice”, IV, nr. 13–16, 1863, p. 1.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Instrucțiuni privitoare la recenziunea generală a Țării Românești*, București, 1859, p. 14.

⁸ *Ibidem*, p. 16–29.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Ucenicii (copii), calfele, servitorii și puținii lucrători din fabrici (296 suflete) erau în majoritate imigranți de la țară, unde își aveau familia, veniți în oraș pentru a-și câștiga existența, din care cauză considerăm că puținii dintre aceștia aveau membri de familie de întreținut în București. Aceștia din urmă (soții, frați și surori, dacă nu aveau la rîndul lor o slujbă, apoi bătrînii, copii legitimi și nelegitimi) au fost înregistrați conform celor menționate mai sus.

nu fuseseră încadrați doar cei legați, sub o formă sau alta de producția agricolă (proprietari, arendași, muncitori agricoli, clăcași) și „liber profesioniști”, inclusiv funcționarii de tot felul, ci și diverși locuitori fără ocupație, oameni scăpătați, cerșetori.

Tabelul nr. 1

Repartizarea locuitorilor în cele 5 sectoare („văpsele”) ale Bucureștilor

Sectorul („vopseaua”)	Suprafața (km ²)	Nr. locuitori	Densitatea populației	% din totalul populației oraș
Roșu	1,156	18304	15833,9 suflete/km ²	15,03
Galben	4,038	25428	6257,1 suflete/km ²	20,88
Verde	7,627	32752	4294,2 suflete/km ²	26,90
Albastru	5,939	19792	3332,5 suflete/km ²	16,25
Negru	3,688	25458	6902,9 suflete/km ²	20,94
Total	22,448	121734		

În ciuda acestor imprecizuni și deficiențe pe care, în parte, am încercat să le corectăm, datele statistice ale recensământului din 1860 și rezultatele prelucrării lor ne oferă, după cum am subliniat mai sus, informații interesante și suficient de concludente asupra structurii populației bucureștene din „epoca Unirii”.

În momentul încheierii operației de recenzare a populației, Bucureștii ar fi avut 121.734 suflete (65.041 bărbați și 56.693 femei) ce reprezentau 5,07% din numărul de locuitori ai Țării Românești (2.400.921) și 3,15% din cei al Principatelor Unite (3.864.838)¹¹.

Populația orașului era răspândită pe o suprafață de 22,448 km², având prin urmare o densitate medie de 5.422 suflete/km²¹².

Bucureștii erau, la mare distanță față de celelalte așezări citadine ale țării, cel mai populat oraș, Iași, a doua capitală a Principatelor Unite, respectiv a Moldovei, aveau doar 65.745 locuitori iar cifrele populației, diferitelor orașe reședință de județ, cu unele excepții (Ploiești = 26.468; Craiova = 21.521; Brăila = 15.769; Botoșani = 27.147; Galați = 26.050), nu depășeau valoarea de 15.000 suflete. Dealtfel, în unele județe orașele-reședință aveau numai câteva mii de locuitori¹³.

Aceste cifre indică locul pe care Bucureștii îl ocupau la acea vreme în domeniul producției industriale și meșteșugărești cit și al circulației mărfurilor, ceea ce a determinat Comisia Centrală a Principatelor Unite de a alege principalul oraș al Țării Românești drept capitală a statului național român¹⁴, odată cu deplina sa unificare administrativă, proclamată solemn la 24 ianuarie 1862.

¹¹ „Analele statistice”, I, nr. 2, 1860, p. 109; vezi și L. Colescu, *Population de la Roumanie*, Berlin, 1903, p. 10.

¹² Întocmit de noi după „Plan der Stadt Bukarest auf Grundlage einer älteren ökonomischen Aufnahme, reambuliert von Friedrich Jung, k.k. Hauptmann, 1856 (scara 1/5760, 1 Wiener Zoll = 80 Klafter). „Planul Jung”, care se poate vedea numai la Muzeul de istorie a Municipiului București, a fost utilizat de Primăria Capitalei, pentru necesitățile edilitare și urbanistice, până în 1893; vezi Ana Toșa-Turdeanu, *Orașul București în cartografie până la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, I, 1963, p. 24.

¹³ Cf. M. Dinescu, *Fii neamului de la 1859 la 1915*, Iași, 1920, p. 56–57, și 30–35.

¹⁴ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 99.

Tabelul

Structura populației orașului București

Sector (vâpsea)	Populația agricolă și a profesiunilor libere				Meseriași					
	Capi de familie	Membrii familie	Total	Servitori	Capi de familie	Membrii familie	Total	Cafe	Ucenici	Servitori
Roșu-	1664	3260	4924	2189	931	2080	3011	1114	860	310
Galben	3698	8058	11756	3457	1465	3668	5133	508	324	64
Verde	3354	11541	14895	2248	2394	6690	9084	631	507	416
Albastru	4885	9068	13953	1113	633	1585	2218	107	121	41
Negru	3565	8496	12061	886	1385	3699	5084	372	426	63
Total	17166	40423	57589	9893	6808	17722	24530	2732	2238	894

¹⁷ Realizat conform datelor extrase din „Analele statistice”, I, nr. 2, 1860, f. 40—109. noi cu date statistice provenite din aceeași sursă sau cu cifre rezultate din prelucrarea lor.

În pledoaria sa pentru stabilirea capitalei României la București, discurs pronunțat în fața Comisiei Centrale la 1 octombrie 1859, Mihail Kogălniceanu a susținut, printre altele, că acest oraș, aproape de Dunăre, „de arterul principal al comerziului, al bogăției Principatelor Unite”, avea, spre deosebire de vechea capitală a Moldovei, „o populație numeroasă, compactă și eminentemente românească”, elementul predominant constituindu-l „starea de mijloc”¹⁵.

Aceste aprecieri ale lui Mihail Kogălniceanu capătă o expresie concretă, cu anumite nuanțe, în cifrele recensământului la care ne referim^{15bis}.

Tabelul nr. 2 cuprinde rezultatele centralizate ale recensământului, locuitorii Bucureștilor fiind clasificați în funcție de profesia capilor de familie, conform amintitelor instrucțiuni ale lui Nicolae Kretzulescu și Dionisie Pop Marțian. Tabelul nr. 3 exprimă reprezentarea procentuală, pe întreaga suprafață a orașului și în cadrul fiecărui sector, a populației bucureștene, la unele categorii de profesii.

După cum rezultă din tabelul nr. 3, ceva mai mult de o cincime din numărul locuitorilor orașului București făceau parte din familii de meseriași iar 14,07% din rindul celor de comercianți, pe cind așa-numiții fabricanți, împreună cu membrii familiilor lor, nu reprezentau decît 0,23%. Spre deosebire de profesiile menționate, valorile din rubrica „populația agricolă și a profesiunilor libere” a aceluiași tabel nu sînt concludente deoarece recenzorii au înscris la această categorie, după cum am menționat, o populație foarte eterogenă, ceea ce rezultă din tabelul nr. 4.

¹⁵ *Protocoloalele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite*, protocolul LXIV, ședința din 1 oct, 1859, cf. *Istoria orașului București*, red. resp. Florian Georgescu, Muzeul de istorie a orașului București, 1965, p. 292.

^{15bis} Vezi în această problemă și articolul lui Radu I. Vasile, *Urbanizare și urbanism în România. Structuri socio-profesionale în orașele din Muntenia (1863)*, în „Revista de istorie”, tom., 36, 1983, nr. 8, p. 824—846.

nr. 2

în funcție de profesia capilor de familie¹⁷

Fabricanți					Comercianți						Total suflete
Capi de familie	Membrii familie	Total	Lucră- tori ajutoare	Servitori	Capi de familie	Membrii familie	Total	Calfe	Ucenici	Servitori	
1	8	8	8	—	997	2274	3271	1223	473	913	18304
48	123	171	174	76	822	1965	2787	373	200	405	25428
11	36	47	49	11	1042	3025	4065	40	63	694	32752
15	36	51	54	48	501	1249	1750	53	35	248	19792
3	7	10	11	51	1380	3865	5245	413	129	707	25458
78	209	287	296	186	4742	12378	17120	2102	900	2967	121734

Următoarele tabele, în cazul în care nu este făcută o mențiune specială, au fost întocmite de

Cifrele din tabelul nr. 4 au fost publicate în 1863 cu mențiunea că exprimă „împărțirea populațiunii astfel cum s-a aflat în iarna anului 1860”¹⁶, reprezentînd, ca atare, unele rezultate ale recensămîntului la care ne referim. În aceeași notă explicativă se mai sublinia că „afară de ocupațiunile specificate”, „s-au mai găsit și altele, dar neînsemnătatea lor și micul lor număr nu le-a dat dreptul la o mențiune în coloane”. Datorită acestui procedeu și a unor adausuri efectuate ulterior, apar mici neconcordanțe între cifrele date publicității imediat după încheierea lucrării de recensare a locuitorilor, la începutul anului 1860 (prin prelucrarea

Tabelul nr. 3

Reprezentarea procentuală a populației la unele categorii de profesii (capi și membri de familie)

Sector (vopsea)	Populație agricolă și a profesiunilor libere			Meseriași			Fabricanți			Comercianți		
	Nr. abso- lut	% 1	% 2	Nr. abso- lut	% 1	% 2	Nr. abso- lut	% 1	% 2	Nr. abso- lut	% 1	% 2
Roșu	4924	26,90	8,55	3011	16,44	12,27	8	0,04	2,79	3271	17,87	19
Galben	11756	46,23	20,42	5133	20,18	20,92	171	0,67	59,58	2787	10,96	16
Verde	14895	45,51	25,86	9048	27,73	37,04	46	0,14	16,37	4067	12,35	23
Albastru	13953	70,49	24,82	2218	11,20	9,05	51	0,25	17,78	1750	8,84	16
Negru	12061	47,37	20,95	5084	19,97	20,72	10	0,03	3,48	5245	20,60	30
Total suflete	57589			24530			287			17120		
% din totalul populației		47,30			20,16			0,23			14,07	

%₁ = procent din totalul populației pe sector

%₂ = procent din totalul pe categorii de profesii în întregul oraș

căroră am întocmit tabelul nr. 3), și cele publicate în 1863, printre care și cele cuprinse în tabelul nr. 4. Diferențele care rezultă influențează însă într-o măsură neglijabilă concluziile de mai jos, la care am ajuns prin coroborarea datelor statistice cuprinse în tabelele 3 și 4.

¹⁶ Analele statistice, IV, nr. 13–16, 1863, p. 1.

Prin separarea diferitelor ocupații ale locuitorilor incluse de către recenzorii din 1860 în rubrica „populației agricole și a profesiunilor libere” și introducerea respectivelor cifre în calcul, alături de cele menționate mai sus privind numărul locuitorilor din rîndul familiilor de meseriași, fabricanți și comercianți, constatăm că populația orașului București, în funcție de profesia capilor de familie, avea structura redată parțial în cifrele procentuale ale tabelului nr. 5.

Din motivele menționate mai sus, nu am inclus în tabelele nr. 3 și 5 cifre procentuale corespunzătoare numărului de lucrători în „fabricii”, calfe, ucenici și servitori.

Un raport mult mai concludent, între diferitele forțe sociale din București, poate fi stabilit luînd în calcul doar numărul capilor de familie din categoriile de locuitori cuprinse în tabelul nr. 2, parțial din tabelul nr. 4 și numărul de lucrători, calfe, ucenici și servitori, angajați, asimilați capi de familie, în lumina instrucțiunilor lui N. Kretzulescu și D. Pop Marțian.

Cifrele tabelelor nr. 6 și 7 conturează stadiul din 1860 a procesului de transformare a structurii societății bucureștene în cadrul trecerii de la feudalism la capitalism.

Constatăm că, în sectorul producției de mărfuri, elementul preponderent îl constituiau meșteșugarii ce reprezentau 13,34% din totalul capilor de familie recenzați. Marea majoritate a acestora nu folosea muncă salariată sau avea un număr foarte redus de angajați. Din cei 6 808 meseriași capi de familie (circa o treime din meșteșugarii Țării Românești¹⁸, 93,1% lucrau cu mai puțin de 4 angajați și 6,52% cu cel mult 8 oameni¹⁹. După cum rezultă din tabelele mai sus menționate, proporția calfelor (5,35% din totalul capilor de familie recenzați în București) era mai mare decît a ucenicilor (4,38%), raportul calfe-meseriași și ucenici-meseriași fiind în medie de 0,40 și respectiv 0,32. Aceste ultime cifre ar fi fost și mai reduse dacă nu ar fi fost înregistrați și 17 meseriași care lucrau cu mai mult de 8 angajați și 8 patroni cu peste 12 lucrători fiecare. Ei erau de fapt proprietari a unor manufacturi sau ateliere de cooperatie capitalistă simplă și nu se deosebeau, ca atare, de unii din cei 78 capi de familie, înregistrați în București drept așa-numiți fabricanți. Conform amintitelor instrucțiunii de efectuare a recensămîntului, recenzorii au considerat fabrici stabilimentele „în care lucrează materii crude cu instrumente sau mașini mișcate cu puteri de-ale naturii, cum focul, apa, vîntul ș.a. sau în lipsa lor de o cantitate mai mare de puteri omenești sau de puteri animale”.

Numărul de lucrători dintr-unele „fabricii” era mai mic decît cel folosit de meseriașii de clasa I, odată ce cifra medie de muncitori la un fabricant era de 3,79. În „văpseaua roșie” fusese recenzat, de exemplu,

¹⁸ Dan Berindei, *Orășul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459–1862)*, București, 1863, p. 165.

¹⁹ Vezi în continuare tabelul nr. 11.

Tabelul nr. 4

Populația agricolă și a profesiunilor libere²⁰

Profesia	Capi de familie	Membrii de familie	Total
Funcționari publici salariați și onorifici	1435	4796	6231
Servitori comunali	2202	4230	6432
Profesori și învățători publici și particulari	448	1629	2077
Preoți mireni	351	1077	1428
Călugări	54	—	54
Călugărițe	82	—	82
Oameni de litere, scriitori, jurnaliști, etc.	18	28	46
Avocați	137	350	487
Medici	82	213	295
Chirurghi	12	37	49
Moașe	46	41	87
Spițeri	20	75	95
Arhitecți	64	181	245
Pictori sau zugravi	201	398	599
Muzicanți sau actori	201	462	663
Oameni ce trăiesc din venit propriu, fără ocupație	1558	3589	5147
Oameni scăpătați sau cerșetori	1408	2420	3828
Oameni ce n-au venituri nici ocupație	922	1167	2089
Agricultori. Proprietari de bunuri funciare în circ. în care domiciliază	408	1254	1662
Clăcași și muncitori de pământ	317	1163	1480
Arendași sau îngrijitori de pământ	134	351	485
Muncitori zilieri	7012	15882	22894
Grădinari	45	168	222

²⁰ „Anale statistice”, IV nr. 13—16, 1863, p. 8.

Tabelul nr. 5

Capi și membrii de familie pe categorii de profesii— procent din populația orașului București

Categorii de profesii	Capi și membri de familie	Categorii de profesii	Capi și membri de familie
Meseriași	20,15	Arendași	0,39
Fabricanți	0,23	Clăcași și muncitori agricoli	1,21
Comercianți	14,06	Muncitori zilieri	18,80
Funcționari și liberi profesioniști	10,45	Servitori comunali	5,28
Oameni ce trăiau din venit propriu, fără ocupație	4,22	Oameni fără venit și ocupație	1,71
Agricultori. Proprietari de bunuri funciare în București	1,36	Oameni scăpătați sau cerșetori	3,09

Tabelul nr. 6

Numărul capilor de familie din orașul București clasificați în funcție de profesia acestora

Categorii de profesii	Număr capi de familie	% din totalul capilor de familie din oraș
Meseriași	6808	13,34
Fabricanți	78	0,15
Comercianți	4742	9,29
Funcționari și liber profesioniști	3151	6,17
Oameni ce trăiesc din venit propriu, fără ocupație	1558	3,05
Agricultori, proprietari de bunuri funciare în București	408	0,79
Grădinari	54	0,10
Arendași	134	0,26
Lucrători în fabrici	296	0,58
Calfe la meseriași	2732	5,35
Ucenici la meseriași	2238	4,38
Calfe la comercianți	2102	4,12
Ucenici la comercianți	900	1,76
Servitori comunali	2202	4,31
Servitori	13940	27,33
Clăcași și lucrători agricoli	317	0,62
Muncitori zilieri	7012	13,74
Oameni fără venit și ocupație	922	1,80
Oameni scăpătați sau cerșetori	1408	2,76
Total	51002	

Tabelul nr. 7

Raport angajați — patroni

Raport între :	„Văpseaua” (sector)					Raport pe oraș
	Roșu	Galben	Verde	Alb	Negru	
Lucrători-fabricanți	8	3,62	4,45	3,60	3,66	3,79
Calfe-meseriași	1,19	0,34	0,26	0,16	0,26	0,40
Ucenici-meseriași	0,92	0,22	0,21	0,19	0,30	0,32
Calfe-comercianți	1,22	0,45	0,03	0,10	0,29	0,44
Ucenici-comercianți	0,47	0,24	0,06	0,06	0,09	0,18

un fabricant ce avea angajați 8 lucrători. Aceste cifre cărora li se adaugă cea de 0,58% lucrători²¹ din totalul capilor de familie recenzați în București dau o expresie cantitativă procesului existent, dar încă lent în perioada Unirii Principatelor, de formare a proletariatului industrial.

Același ritm se constată, în mod inerent, și în cazul formării burgheziei industriale. Din cei 78 „fabricanți”, doar șapte aveau „un capital de fond” de peste 5.000 galbeni, niciunul nedepășind însă suma de 10 000 galbeni. Majoritatea, anume 57 fabricanți, era posesoare a unui capital ce varia între 2 500 și 5 000 galbeni²².

Repercutarea într-o mai mare măsură a relațiilor de producție capitaliste existente, de astă dată din afara orașului, asupra structurii populației bucureștene este exprimată de cifra ridicată a muncitorilor zilieri, aceștia reprezentând 13,34% din totalul capilor de familie recenzați în București (împreună cu membrii de familie constituind 18,80% din cei 121.734 locuitori ai orașului). Aceștia constituiau o populație sătească de imigrație, determinată de a părăsi satele datorită ruinării ei în contextul dezvoltării agriculturii cu caracter comercial²³. Este important de remarcat că, în județul Ilfov, 70% din acești „muncitori cu plata pe zi” se aflau în București²⁴. Conform aprecierii recenzorilor, menționații muncitori zilieri din capitala Țării Românești ar fi continuat să lucreze în agricultură²⁵.

Din tabelele nr. 5 și 6 constatăm că unii bucureșteni, într-un număr redus, erau încă legați în mod nemijlocit de producția agricolă din oraș, căci 0,79% din capii de familie recenzați erau proprietari de bunuri funciare în raza domiciliului lor iar 0,62% erau clăcași. Dar aceste cifre ne fac cu atât mai mult să ne îndoim că cei 7 012 muncitori zilieri (13,34%) ar fi lucrat exclusiv pe suprafața întinselor grădini de legume, vii și livezi din București sau chiar pe cele din împrejurimi, redade de asemenea în

²¹ Din cei 296 lucrători recenzați, doar 24 erau femei și numai 17 angajați erau copii sub vîrsta de 15 ani (13 băieți și 4 fete).

²² „Analele statistice”, I, nr. 2, 1860, p. 80 — 81.

²³ N.N. Constantinescu, *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, Edit. politică, București, 1959, p. 130.

²⁴ *Ibidem*, p. 129.

²⁵ Aceeași părere la N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 128.

planul din anul 1856 al orașului, dar aflate în afara limitelor de atunci ale acestuia. După părerea noastră, cel puțin unii din acești muncitori zilieri erau angajați temporar și în alte sectoare de activitate, ca lucrători necalificați.

În ceea ce privește populația de negustori, situația era oarecum asemănătoare cu cea întâlnită în rîndul meseriașilor. Comercianții²⁶, mai puțin numeroși decît meșteșugarii, reprezentînd 9,29% din totalul capilor de familie (împreună cu membrii de familie alcătuiind 14,05% din întreaga populație, în comparație cu meseriașii care reprezentau, în acest caz, 20,15%) erau în majoritate (2 288 capi de familie), respectiv 46,98%, fie proprietari de „prăvălioare mai mici” avînd doar cîte o calfă, fie negustori ambulânți (comercianți de clasa IV) iar 43,18% (2 048 capi de familie) fuseseră înregistrați în clasa a III-a, reprezentînd pătura mijlocie a negustorilor. În clasa II au fost recenzați doar 272 capi de familie, respectiv 15,61% iar în prima clasă numai 134, adică 2,82%, aceștia fiind „bancherii și comisionarii care fac totul deodată, comerț cu ridicata și în afară din țară”²⁷.

După cum rezultă din tabelul nr. 6, numărul calfelor și al ucenicilor din acest sector reprezenta doar 4,12% și respectiv 1,76% din totalul capilor de familie recenzați în București, deoarece și cifra comercianților patroni era mai mică decît cea a meseriașilor. Constatăm însă că negustorii aveau cu mult mai puțini ucenici decît meseriașii, în medie 0,18 la un comerciant, pe cînd în cazul calfelor raportul de 0,44 era ceva mai ridicat decît în atelierele meșteșugărești.

Din rîndul celor 1 558 rentieri, reprezentînd 3,05% din capii de familie înregistrați în întregul oraș, făceau parte, în primul rînd, marii moșieri, dar nu numai aceștia, ci toți cei cărora le reveneau un venit fără a avea o profesie. În ceea ce privește funcționarii și liberii profesioniști, cifra reală a acestora trebuie să fi fost oricum mai mică, decît cea indicată în tabelul nr. 6 pe baza căreia a fost calculată proporția de 6,17%, deoarece printre cei înregistrați la menționata categorie se numărau și „funcționarii onorifici” ce făceau parte cu precădere din rîndul moșierilor (fosta boierime) încadrați în recensămînt într-o altă categorie.

Numărul foarte mare de servitori casnici, anume 13 940 constituind 27,33% din suma capilor de familie recenzați în oraș, este foarte semnificativ căci dimensionează existența la București, în acea vreme, a unui mod de viață încă tradițional în primul rînd al celor din clasele sociale dominante, cît și nivelul mediu de trai în cadrul fiecărei pături sociale, după cum rezultă din tabelul nr. 8.

În sfîrșit, cifra de 1,80% capi de familie fără venit și ocupație și cu atît mai mult, cea de 2,76% capi de familie cerșetori exprimă proporția de așa-numiți „lumpenproletari”, proveniți din rîndul țăranilor ce emigraseră de la sate, din motivele menționate în paginile precedente,

²⁶ Circa un sfert din corpul negustoresc muntean a fost recenzat în București, cf. Dan Berindei, *Orașul București ...*, p. 170.

²⁷ Vezi în continuare tabelul nr. 12. Înregistrarea comercianților într-una din cele 4 clase s-a făcut în conformitate cu „Instrucțiunile privitoare la recensînta generală a Țării Românești”, p. 23. Potrivit acestora „de clasa a II-a țin comercianții care negustoresc cu ridicata și măruntul numai intru țară și speculanții cu grînele și produsele țării pe la schele și puncturi” iar din clasa a III fac parte cei „care vind numai cu totul, cu ocaua sau cu bucata”.

Tabelul nr. 8

Raport între numărul de servitori casnici și numărul celor cărora li se prestau servicii

Categorii de profesii a celor ce angajau	Raport Nr. servitori la un cap de familie	Categorii de profesii a celor ce se angajau	Raport Nr. servitori la un cap de familie
Fabricanți	2,38	Grădinari	0,79
Meseriași	0,13	Clăcași	0,006
Comercianți	0,62	Servitori comunali	0,11
Funcționari și liberi profesioniști	1,23	Muncitori cu plata pe zi	0,11
Oameni ce trăiesc din ve- nit propriu, fără ocu- pație	2,62	Oameni scăpați și cerșetori	0,16
Proprietari de bunuri funciare în București	0,25	Oameni fără ocupație și venit	0,23
Arendași	1,97		

dar mai ales din cel al robilor eliberați în 1855. Aproximativ o treime din suma celor recenzați în comunele urbane ale Țării Românești, la menționata categorie, se aflau la București ²⁸.

După cum rezultă din cifrele aceluiași recensământ, majoritatea covârșitoare a locuitorilor orașului București era alcătuită, conform terminologiei vremii, din „pămînteni”. Totuși proporția supușilor străini, la anumite categorii de profesii, nu e cituși de puțin neglijabilă. În tabelul nr. 9 se observă că cele mai mari proporții de supuși străini erau în sectorul producției de mărfuri industriale, atît în rîndul deținătorilor de mijloace de producție cit și printre cei ce-și vindeau forța de muncă. În primul caz această situație s-a datorat, pe de o parte, bogățiilor țării încă neexploatare ce atrăgeau, odată cu dezvoltarea noului mod de producție, pe mulți deținători străini de capital iar, pe de altă parte, insuficienței acumulări primitive interne de capital ²⁹. În al doilea caz, explicația constă în lipsa, la acea vreme, de brațe de muncă calificată în țară, fapt semnalat, printre alții, chiar de Dionisie Pop Marțian, principalul realizator al recensământului la care ne referim ³⁰.

Din acest ultim punct de vedere, sînt grăitoare cifrele procentuale ridicate de calfe (27,26%) și lucrători (23,31%) aflați sub protecția unor state străine, mai ales dacă le comparăm cu procentul mult mai scăzut al supușilor străini din rîndul ucenicilor (15,86%). În ceea ce privește deținătorii mijloacelor de producție, cifrele procentuale ale supușilor străini și mai ales ale sudiților pămînteni, adică ale băștinașilor care prin abuz au reușit să treacă sub protecția vreunui dintre consulate pentru a beneficia de capitulații și a se sustrage astfel dărilor către stat, sînt mult mai ridicate în rîndul proprietarilor de stabilimente industriale decît în cel al meseriașilor. În sfîrșit foarte semnificativ este faptul că, din cei

²⁸ Cf. N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 126.

²⁹ *Ibidem*, p. 139.

³⁰ „Analele statistice”, IV, nr. 13—16, 1863, p. 5; vezi și Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 121.

1156 meseriași supuși străini, 1106 ³¹ adică 95,67% se aflau sub protecția austriacă. Este foarte probabil că o parte dintre aceștia să fi fost români, emigranți din Transilvania.

Tot din tabelul nr. 9 constatăm că procentul supușilor străini este simțitor mai scăzut, doar 17,33%, în rîndul comercianților față de cel din cadrul tuturor categoriilor deja menționate, excepție făcînd ucenicii de pe lîngă meseriași. Și în acest caz majoritatea supușilor străini, dar într-o proporție mai mică, se afla sub protecția consulatului Austriei: 380 capi de familie ³² adică 46,22%. Proporția sudiților pămînteni printre comercianți este cu aproape două procente mai mare decît la meseriași. Această diferență este explicabilă și în același timp semnificativă dacă ținem seama că cifra procentuală a comercianților de clasa I (2,82%) este de aproximativ opt ori mai mare decît cea a meseriașilor din primele două categorii luate la un loc (0,35%), adică a celor care aveau în ateliere cel puțin 8 (categoria II) și chiar peste 12 angajați (categoria I). În sfîrșit, ea și în cadrul sectorului producției meșteșugărești, procentul supușilor străini din comerț era mai mare în rîndul calfelor decît în cel al patronilor. În acest ultim caz diferența era chiar de 7 procente.

Proporția de pămînteni, pe ansamblul capilor de familie recenzați în București, la începutul anului 1860, a fost mărită simțitor datorită celor înregistrați ca făcînd parte din „populația agricolă și a profesiunilor libere” (88,79%). Cum nici moșierii nici cei mai mulți dintre funcționari și, cu atît mai puțin, numeroșii imigranți de la sate, înregistrați de către recenzori ca muncitori zilieri, nu erau supuși străini, rezultă că cei aflați sub protecție străină (11,21%), printre capii de familie din cadrul categoriei la care ne referim, au fost cu precădere liber profesioniști și arendași ³³.

Totalul capilor de familie supuși străini, recenzați la București în 1860, nu poate fi calculat deoarece, datorită unei deficiențe a recensămîntului, nu e cunoscută protecția a 9903 servitori casnici, respectiv a angajaților la cei ce făceau parte din categoria denumită „populație agricolă și a profesiunilor libere”. Am ajuns, ca atare, doar la rezultatul că 31,35% din cei 4037 servitori casnici, angajați la fabricanți, meșteșugari și comercianți, erau supuși străini. Ținînd seama de situația semnalată deja la alte categorii, e probabil ca și în cazul servitorilor casnici aflați sub protecție străină majoritatea să fi fost constituită din supuși austrieci, printre care mulți români transilvăneni.

Răspîndirea populației pe întinderea orașului n-a fost desigur uniformă, așezarea locuitorilor în diverse cartiere fiind determinată, pe de o parte, de starea materială a capilor de familie, uneori de profesia acestora, iar, pe de altă parte, de gradul de urbanizare a celor cinci sectoare („văpsele”) ale Bucureștilor. Între structura socială a populației fiecărui sector

³¹ „Analele statistice”, I, nr. 2, 1860, p. 66—67. Pe locul II se aflau 219 capi de familie sub protecția Prusiei iar pe al III-lea 94 supuși greci.

³² Ibidem, p. 94—95. Pe locurile II—III se aflau 164 supuși eleni și 86 capi de familie sub protecție rusă.

³³ Din datele statistice păstrate, nu se poate stabili numărul supușilor străini la fiecare profesie din cadrul respectivei categorii eterogene de locuitori.

Tabelul nr. 9

Clasificarea capilor de familie după categorii de profesii
și protecție statală

Categorii de profesii	Pămînteni			Pămînteni sudiți			Supuși străini		
	Nr. abso-lut	% 1	% 2	Nr. abso-lut	% 1	% 2	Nr. abso-lut	% 1	% 2
Populația agricolă și a profesiiilor libere	15242	88,79	29,88	—	—	—	1924	11,20	3,77
Fabricanți	53	67,94	0,10	5	6,41	0,009	20	25,64	0,03
Ajutoare și lucrători în fabrici	227	76,68	0,44	—	—	—	69	23,31	0,13
Meseriași	5005	73,51	9,81	147	2,15	0,28	1656	24,32	3,24
Calfe la meseriași	1987	72,73	—	—	—	—	745	27,26	—
Ucenici la meseriași	1883	84,13	—	—	—	—	355	15,86	—
Comercianți	3717	78,38	7,28	203	4,28	0,39	822	17,33	1,61
Calfe la comercianți	1590	75,64	—	—	—	—	512	24,35	—
Ucenici la comercianți	782	86,88	—	—	—	—	118	13,11	—

%

1 — procent din totalul capilor de familie înregistrați la categoria de profesia respectivă.

%

2 — procent din totalul capilor de familie recenzați în București

și gradul de urbanizare a acestuia a existat de altfel o strînsă interdependență. Totodată gradul de urbanizare a influențat inerent densitatea populației.

Conform cifrelor din tabelul nr. 1, populația cea mai densă era în „vâpseaua roșie”, ce constituia centrul orașului, cu numărul cel mai mare de clădiri avînd mai multe caturi, cu puține spații verzi și terenuri virane, cu numeroase prăvălii și ateliere meșteșugărești. Constatăm totodată că, în cartierele din nordul („vâpseaua galbenă”) și nord-estul („vâpseaua neagră”) Bucureștilor, densitatea populației era mai mare decît în părțile de sud, sud-est și sud-vest, adică în „vâpseaua albastră” și „vâpseaua verde”, unde se aflau zone cu vii, grădini de zarzavaturi și livezi.

După cum am menționat, între cele 5 „vâpsele” ale Bucureștilor n-au existat doar diferențe semnificative sub aspectul densității populației, ci și sub cel al răspîndirii diferitelor categorii de locuitori în oraș, în funcție de profesia capilor de familie recenzați, ceea ce conturează în ultima instanță structura socială în cadrul fiecărui sector. Pe baza datelor statistice din tabelele 10—12 putem să ne facem o asemenea imagine.

Din cifrele cuprinse în tabelele nr. 10 și 11 rezultă că cei mai mulți meseriași erau grupați în „vâpseaua verde” pe locul al doilea plasîndu-se, sub acest aspect, sectorul galben, urmat cu o mică diferență de cel negru.

„Vâpseaua galbenă” depășește pe cea neagră mai ales în ceea ce privește cifra proprietarilor de ateliere cu 5—8 angajați (vezi tabelul nr. 11).

Tabelul nr. 10

Repartiția capilor de familie în sectoarele („văpselele”) Bucureștilor

Categorii de profesii	Nr.	Sectorul				
		Roșu	Galben	Verde	Albastru	Negru
Populația agricolă și a profesiunilor libere	Nr. Densitate %*	1664 1439,44 9,70	3698 915,79 21,54	3354 439,75 19,54	4885 822,52 28,46	3565 966,64 20,76
Meseriași	Nr. Densitate %*	931 805,36 13,68	1465 362,80 21,51	2394 313,88 35,17	633 106,58 9,29	1385 375,54 20,35
Fabricanți	Nr. Densitate %*	1 0,86 1,28	48 11,88 61,54	11 1,44 14,10	15 2,52 19,24	3 0,81 3,84
Comercianți	Nr. Densitate %*	997 862,45 21,03	822 203,56 17,34	1042 136,51 21,97	501 84,35 10,56	1380 374,18 29,10
Calfe și ucenici la meseriași	Nr. Densitate %*	1974 1707,6 39,71	832 206 16,75	1138 149,2 22,90	228 38,39 4,58	798 216,37 16,06
Calfe și ucenici în comerț	Nr. Densitate %*	1696 1467,1 56,49	573 141,9 19,09	103 13,5 3,43	88 14,81 2,93	542 146,96 18,06
Lucrători în fabrici	Nr. Densitate %*	8 6,9 2,70	174 43 58,78	49 6,42 16,55	54 9,09 18,25	11 2,98 3,72
Servitori casnici	Nr. Densitate %*	3412 2951,5 24,48	4002 991 28,70	3369 441,72 24,17	1450 244,14 10,40	1707 462,85 12,25

* % = procent din numărul capilor de familie recenzați la aceeași categorie de profesie în întregul oraș.

Tabelul nr. 11

Clasificarea meseriașilor în funcție de nr. de angajați

Sector	0—4 angajați	5—8 angajați			9—12 angajați		Peste 12 angajați	
	Nr. abs.	%*	Nr. abs.	%*	Nr. abs.	%*	Nr. abs.	%*
Roșu	873	12,82	48	0,70	6	0,08	4	0,05
Galben	1367	20,07	94	1,38	2	0,02	2	0,02
Verde	2142	31,46	245	3,59	6	0,08	1	0,014
Albastru	599	8,79	33	0,48	1	0,014	—	—
Negru	1358	19,94	24	0,35	2	0,02	1	0,014

* Procent calculat din numărul total de meseriași pe oraș.

În centrul orașului se aflau doar 13,68% din totalul meseriașilor recenzați la București, în schimb acesta deținea locul I în privința proporției proprietarilor de mari ateliere, precum și a calfelor și ucenicilor. În

sectorul albastru meseriașii erau cel mai puțin numeroși și foloseau în cea mai mică măsură munca salariată.

În ceea ce privește așezarea „fabricanților”, cu numărul lucrătorilor angajați, cifrele din tabelul nr. 10 sînt suficient de concludente încît comentarea respectivelor date statistice nu mai este necesară.

După cum rezultă din același tabel, cei mai mulți dintre comercianți erau stabiliți în „văpseaua neagră”, respectiv 29,10% din totalul capilor de familie recenzați la această categorie. Pe locul al doilea se plasa, cu 21,97%, „văpseaua verde” iar pe al treilea sectorul central (roșu) al orașului, cu 21,03%. Dar personalul angajat la comercianți reprezenta, în „văpseaua roșie”, 56,49% din totalul calfelor și ucenicilor recenzați în București la această categorie, pe cînd în „văpseaua neagră” doar 18,06% iar în cea verde numai 3,43%. Aceste diferențe se datoresc faptului că în centrul orașului precum și în sectorul galben erau concentrați comercianții din clasa I și II pe cînd în „văpseaua neagră”, „verde” și „albastră” predominau cei din clasele III și IV (vezi tabelul nr. 12).

Cifrele din tabelul nr. 10, referitoare la așa-numita populație agricolă și a profesiunilor libere, sînt mai puțin concludente deoarece, din lipsă de date statistice, nu putem recurge, după cum am procedat în paginile precedente, la o clasificare mai precisă a capilor de familie, în funcție

Tabelul nr. 12
Împărțirea comercianților pe clase

Sector	Clasa							
	I		II		III		IV	
	Nr. abs.	%*	Nr. abs.	%*	Nr. abs.	%*	Nr. abs.	%*
Roșu	113	2,38	142	2,99	276	5,82	466	9,82
Galben	5	0,10	50	1,05	450	9,48	317	6,68
Verde	4	0,08	22	0,46	638	13,45	378	7,97
Albastru	—	—	24	0,50	458	9,65	19	0,40
Negru	12	0,02	34	0,71	226	4,76	1108	23,36

* Procent calculat din totalul negustorilor pe oraș.

de profesia acestora. Din confruntarea datelor statistice cuprinse în menționatul tabel și din cercetarea planului orașului, realizat cu puțin mai înainte de efectuarea recensămîntului³⁴, se poate ajunge totuși la unele concluzii asupra „populației agricole și a profesiunilor libere” din cîteva sectoare ale Bucureștilor.

Constatăm că în „văpseaua roșie” se aflau doar 9,70% din capii de familie recenzați la oraș la respectiva categorie, ținînd seama de amplasarea acestui sector și de faptul că el constituia totodată centrul politic-administrativ al Bucureștilor, apreciem că cei 1664 capi de familie înregistrați erau fie rentieri, fie înalți funcționari și liber profesioniști, aparținînd claselor dominante, în primul rînd fostei boierimi. Un indiciu îl constituie numeroșii servitori casnici pe care aceștia îi aveau angajați: 2189 din cei 3412 recenzați în acest sector. În rîndul claselor dominante se înscriu, în parte, și cei 3698 capi de familie (21,54% din suma pe oraș) aparținînd „populației agricole și a profesiunilor libere” din „văpseaua

³⁴ Vezi nota nr. 12.

galbenă". Aceștia aveau angajați 3698 servitori din totalul celor 4002 recenzați în raza acestui sector. În schimb în „văpseaua neagră”, din 1707 servitori, doar 886 erau angajați la 3565 capi de familie din categoria mai sus menționată, încît considerăm că cea mai mare parte a acestora aparțineau păturilor sociale nevoiașе, fără a se putea face însă o altă precizare. În sfîrșit, numeroasa „populație agricolă și a profesiunilor libere” din „văpseaua albastră”, 4885 capi de familie, adică 28,46%, (locul I) din totalul pe oraș, cu pușini servitori (1113 angajați), erau alcătuită, probabil, în majoritate din muncitori zilieri, clăcași, grădinari dar și dintr-un număr redus de proprietari de pămînt în raza domiciliului lor. Am ajuns la această concluzie deoarece în zonele periferice ale acestui sector se aflau întinse grădini de zarzavaturi, vii și livezi. Aceeași caracteristică o aveau și periferiile „văpselei verzi”, totuși numărul relativ mare de servitori angajați la capii de familie din categoria „populației agricole și a profesiunilor libere” (3354 la 2248 : vezi tabelul nr. 2) în respectivul sector, îngreunează lansarea unor ipoteze de natura celor de mai sus.

Din datele statistice, ce au făcut obiectul acestei analize, și care aparțin unui recensămînt efectuat în perioada de trecere a societății românești de la feudalism la capitalism, rezultă că elementele tradiționale aveau încă o mare pondere în structura populației bucureștene din „epoca Unirii”. Viitoarele mutații în structurile social-economice ale țării, determinate de Unirea Principatelor, de aplicarea cunoscutele reforme din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și, cu atît mai mult, dobîndirea independenței statului vor avea consecințe majore în privința componenței populației orașului București, ce devenise, încă la 24 ianuarie 1862, capitala României.

À PROPOS DE LA STRUCTURE DE LA POPULATION DE BUCAREST À L'ÉPOQUE DE L'UNION DES PRINCIPAUTÉS

RÉSUMÉ

Sur la base des données statistiques du recensement effectué en Valachie „à l'hiver 1860” on examine certains aspect de la structure de la population de Bucarest pendant une période particulièrement importante de l'histoire du peuple roumain, à savoir celle de l'Union des Principautés. La structure de la population (pour toute la superficie de la ville ainsi que dans le cadre de chaque secteur de celle-ci en fonction de la profession des chefs de famille, le rapport entre le nombre des employés (apprentis dans les ateliers artisanaux et dans le commerce, ouvriers dans les entreprises industrielles, domestiques) et les patrons, ainsi que la proportion entre les autochtones et les ressortissants étrangers en ce qui concerne les diverses catégories d'habitants sont présentés dans les nombreux tableaux de l'étude. Les données statistiques de la période de passage du féodalisme au capitalisme démontrant que la répartition des classes et catégories sociales dans le cadre de la société bucarestois s'approchait à „l'époque de l'Union” plutôt des structures traditionnelles que de celles modernes. Le taux des nouvelles structures augmentera constamment par suite de l'Union des Principautés et de l'application des réformes d'Alexandre Ioan Cuza et d'autant plus après la conquête de l'indépendance de la Roumanie.

RELAȚIILE ROMÂNNO-SÎRBE ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

DE

MIODRAG MILIN

Premise. Pe calea procesului edificării instituțional-statale, țările române și Serbia au înregistrat momente de evoluție similară¹.

După perioade de letargie politică (anii ocupației militare străine și ai reacției conservatoare² post-pașoptiste în Principatele Române și perioada „constituționalilor” din Serbia mediocrului Alexandru Karađordjević), urmează o epocă de autentică creație în domeniul politicii naționale. Ea a scos în evidență similitudinea aspirațiilor și a intereselor politice ale celor două state.

Este epoca ale cărei momente de vîrf au fost realizările lui Alexandru Ioan Cuza și Mihail Obrenović; epocă a cărei finalizare a reprezentat-o cucerirea independenței naționale a celor două state sud-est europene.

Desemnarea candidaturii lui Alexandru Ioan Cuza (la 3 ianuarie 1859)³ pentru alegerea domnului în Moldova, în condițiile protecției colective a celor șapte puteri europene, oferea un prilej extrem de favorabil⁴ înlăptuirii aspirațiilor unioniste.

În momentele cînd se înlăptuia actul dublei alegeri a domnului Cuza și unirea a început să devină fapt împlinit, sosea la București⁵ o delegație din partea Adunării Naționale a Serbiei, pentru a-l rechema pe exilatul principe Miloș Obrenović.

Revenit la tron în aceste împrejurări, nu întîmplător, Miloș Obrenović a fost primul șef de stat care a salutat și recunoscut dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza⁶.

¹ * * *, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicat de Ghonadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, vol. I, București, 1888, p. 299—300 (Pacea de la București, 28 mai 1812); p. 314—318 (Convenția de la Akkerman, 7 octombrie 1826); p. 321 și 326—328 (Tratatul de pace de la Adrianopol, 14 septembrie 1829).

² * * *, *Acte și documente* . . . , vol. I, p. 358—359 (Convenția de la Balta-Liman, 1 mai 1849). Date interesante asupra prezenței trupelor străine în Țara Românească, în luna septembrie 1848, oferă informațiile de la agenția Serbiei din București (Arhiv Srbije, Beograd, fond *Srpska Agencija u Bukureštu*, 1848, nr. 115, f. 1, 1 verso).

³ Biblioteca Academiei RSR, București, M-sse, *Arhiva Alexandru Ioan Cuza*, vol. XLVI, f. 1.

⁴ Berindei, D., *Epoca Unirii*, Edit. Academiei, București, 1979, p. 38.

⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R.S.R., București, vol. 277—*Serbia*, f. 23.

⁶ Ciachir, N., *România și popoarele balcanice, 1856—1875*, în „Revista Română de Studii Internaționale” (RRSI), VI, 1, 1972, p. 131.

Din partea Adunării Naționale a Serbiei s-a redactat o adresă (21 februarie 1859)⁷ care în termeni deosebit de cordiali mulțumea oficialităților române pentru binevoitoarea primire și ospitalitatea pământului românesc, de care au avut parte demnitarii sosiți în întâmpinarea rechematului cneaz. Cuvintele măgulitoare la adresa oficialităților și a „generosului popor român”, sugerau implicit recunoștința pentru ospitalitatea românească, constituind și o promisiune fermă spre o mai mare apropiere în relațiile viitoare dintre cele două state.

Pentru început, la sugestia Serbiei, Consiliul pe Miniștri al Principatelor Unite a decis să însărcineze Ministerul Afacerilor Externe, spre a negocia cu reprezentantul agenției acestei țări de la București o convenție de împiedicare a dezertărilor⁸; s-au oferit în consecință, asigurări asupra dorințelor guvernului român „de a se pune în relațiile și legămintele cele mai înțime cu guvernul și nația serbiană”⁹.

Se pare însă, că efectiv n-a fost timp pentru o fructuoasă colaborare între principii Cuza și Miloș, căci la scurtă vreme, octogenarul cneaz al Serbiei a încetat din viață.

Evenimentul, relatat în adresa Agenției Serbiei (din 15 septembrie 1860) către Ministerul Afacerilor Externe al Principatelor Unite¹⁰, s-a petrecut „ieri, la 8 ore dimineața”. În pomenita adresă se făcea cunoscut faptul că „s-a aclamat imediatmente principele succesor Mihail Obrenović III, domn și stăpînitorul Serbiei, căruia Senatul (i-) a prezentat o adresă de demisiune și căruia armata țării (i-)a depus jurămint de fidelitate”. Se exprima în încheiere dorința guvernului sîrb și a principelui succesor „de-a rămîne în relațiunea fraternă și în buna înțelegere” cu Principatele Unite.

În scrisoarea cauzată de evenimentul survenit, adresată agenției sîrbești din partea guvernului Principatelor Unite¹¹, se exprimă „adîncă părere de rău” pentru această pierdere; se sublinia apoi, că principele dispărut, în tot cursul domniei, a fost animat de dorința „d-a conserva cele mai bune raporturi și o perfectă bună înțelegere între guvernele ambelor țări limitrofe”. Iar felicitarea poporului sîrb pentru succesiunea cneazului Mihail, este cea mai bună dovadă a receptării ei deosebit de favorabile în Principatele Unite.

Era în fond, o formă de exprimare a deplinului acord cu factorii politici din Serbia, care au optat pentru continuitate politică; în consecință, din partea guvernului român n-a întîrziat „aceeași dorință d-a constrînge legăturile de bună vecinătate și perfectă înțelegere la orice caz...”¹².

Cneazul Mihail Obrenović, încă de la început și-a manifestat intențiile de a promova o politică mai energică față de turci. Astfel, cu prilejul beratului de investitură, s-a operat o schimbare premeditată a ceremonialului. Dacă în ocazii anterioare, ceremonialul investirii se ținea în cîmp

⁷ Arh. MAE, vol. 277—*Serbia*, f. 24, 24 verso; 25.

⁸ Arhiv Srbije, Beograd, *Loc. cit.*, 1861, F II, f. 16 (Datarea documentului: Iași, 13 iunie 1860).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Arh. MAE, vol. 277—*Serbia*, f. 27, 27 verso.

¹¹ *Ibidem*, f. 28, 28 verso (Datarea documentului: București, 16 septembrie 1860).

¹² *Ibidem*, f. 28 verso.

deschis, cu participarea masivă a populației și a oștirii, noul șef al statului a ținut să subestimeze valoarea simbolică a acestui act; intenționat s-a lăsat așteptat de către demnitarii otomani, primind beratul la conac, fără obișnuitele îmbrățișări cu emisarul Porții. S-a mărginit să declare că „va domni ca un vasal loial al sultanului dar și ca apărător al drepturilor și instituțiilor Serbiei”¹³.

La 11/23 decembrie 1861, Ministerul Afacerilor Externe al Principatelor Unite înștiința agenția Serbiei de la București¹⁴, asupra proclamăției domnitorului către națiune, prin care se vestea unirea definitivă a Principatelor¹⁵. Cneazul Mihail Obrenović, consecvent ideilor sale, a salutat acest act politic.

Principele Cuza, în răspunsul său de la debutul anului 1862¹⁶, își exprima bucuria și totodată satisfacția încercată la primirea „mesajului amical” adresat cu ocazia unirii definitive a Principatelor Române. Domnitorul, în numele său și al României, oferea asigurări „d'une parfaite réciprocité de bons sentiments”; în privința legăturii care unește cele două țări, Cuza își exprima speranța că ea poate fi consolidată, arătând că va face tot posibilul în acest sens; afirmații dovedite cu prisosință, în toamna aceluiași an, cu ocazia tranzitului armelor sîrbești.

Efectele politice ale tranzitării armelor sîrbești. Principatele Române și Serbia aveau un statut similar față de Poartă și totuși Serbia era într-un grad mai accentuat de subordonare¹⁷; în principalele obiective militare, inclusiv în cetatea Belgradului, existau încă garnizoane otomane, fapt ce a generat un întreg șir de incidente. În anul 1862, acestea au culminat cu bombardarea orașului Belgrad de către garnizoana cetății.

Faptul a fost cu abilitate exploatat de către cneaz: pretextînd situația excepțională iscată în țară prin acest act de agresiune, el și-a însușit — cu acordul Consiliului de Stat — puterea nelimitată¹⁸. S-a instituit astfel un sistem de guvernare dictatorial „pentru a face imposibilă repetarea acestor fapte regretabile”¹⁹.

¹³ Jakšić, Gr., Vučković, V. J., *Spoljna politika Srbije za vladu kneza Mihaila (Prvi balkanski savez)*, (Politica externă a Serbiei în timpul domniei cneazului Mihail (Prima înțelegere balcanică)), Beograd, 1963, p. 51—53. Edificatoare asupra stării de spirit din Serbia cneazului Mihail, sint și impresiile culese și așternute într-o prețioasă evocare de un contemporan: „Serbia numai este ceea ce era odinioară, o parte din cadavru turc ... ea este speranța cea mai mare, a tuturor slavilor sudici, spre a-și recîștiga vechile limite ale statului numit al iugoslavilor;” (Callimanu, G. T., *Ecilibrulu în Orientu seu Serbia și Romania*, București, 1865, p. 40—41). Valoarea deosebită a acestei surse pentru sugestivă reliefare a contextului politico-diplomatic sud-est european a fost intuită nu întîmplător de N. Iorga în paginile buletinului său istoric. (N. Iorga, *Un vieux livre roumain sur la Serbie (1865)*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, IV, nr. 1—3, 1927, p. 25—29).

¹⁴ Arhiv Srbije, Beograd, *Loc. cit.*, 1861, F II, r. 122, f. 1.

¹⁵ Berindei, D., *Op. cit.*, p. 101—102.

¹⁶ Bibl. Acad. RSR, M-sse, *Loc. cit.*, vol. XIV, f. 523. Documentul se află publicat în: Bossy, R. V., *Agenția diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-sîrbe sub Cuza vodă*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice” (AAR—SI), Seria III, XV, 1934, anexa III, p. 27—28. Trimiterea este însă greșită: nu f. 253, ci f. 523.

¹⁷ Ciachir, N., *România în sud-estul Europei (1848—1886)*, Edit. politică, București, 1968, p. 65; Idem, *România și popoarele balcanice, 1856—1875* ... p. 131; Idem, *Serbia pe drumul cuceririi independenței naționale (1804—1878)*, în „Revista de Istorie” (RI), 12, 1978, p. 2248.

¹⁸ Arhiv Srbije, Beograd, *Loc. cit.*, 1862, F II, r. 45, f. 3 (Proclamația lui Mihail Obrenović către națiune, 24 septembrie 1862).

¹⁹ *Ibidem*.

Incidentul de la Belgrad a cauzat reacția violentă a reprezentanților marilor puteri. La Constantinopol s-a întrunit Conferința puterilor europene, aducând însemnate modificări „a l'état constitutif de la Serbie”²⁰. Raportul din 1/13 octombrie al însărcinatlui cu afaceri la Constantinopol, Teodor Callimachi (viitorul agent al României la Belgrad) rezuma aceste schimbări la: extinderea jurisdicției autorităților sârbești asupra întregului oraș Belgrad, demolarea cetăților Sokol și Užice și evacuarea din partea turcilor a întregului teritoriu al Serbiei²¹.

Spre a conferi însă greutate sporită acțiunilor sale politice vizând emanciparea de sub suzeranitatea otomană, cneazul Mihail s-a decis să achiziționeze armament din străinătate²².

S-au efectuat cuvenitele pregătiri diplomatice²³, transportul de arme urmînd a fi efectuat prin medierea Rusiei; Principele Cuza s-a angajat să treacă armele peste teritoriul României, în Serbia. Înțelegerea a fost realizată în primăvara și vara anului 1862²⁴.

Cneazul Mihail l-a împuternicit (la 30 iunie 1862) pe dr. Patzek spre a trata în mod confidențial această problemă cu domnitorul român²⁵.

În a doua jumătate a lunii iulie a fost trimis la Belgrad maiorul Herckt în misiune specială²⁶, evident spre perfectarea detaliilor transportului. În acest sens, el i-a înmînat cneazului scrisoarea personală din partea principelui român²⁷. Maiorul de artilerie avea în obiectiv și vizitarea arsenalului sîrbesc, urmînd să achiziționeze (dacă găsea de cuviință) tunuri pentru șase baterii ale armatei române²⁸.

Amintind despre vizita maiorului Herckt, cneazul Mihail dorea „să fie cît mai bune și mai eficace raporturile existente între Principatele Unite și Serbia”. Din partea sa, a dovedit întreaga bunăvoință pentru a satisface cerințele privind „misiunea specială” a emisarului român²⁹.

²⁰ Bibl. Acad. RSR, M-sse, *Loc. cit.*, vol. VII, f. 165.

²¹ *Ibidem*. Vezi detalii în Jakšić, Gr., Vučković, V. J., *Op. cit.*, p. 132—154.

²² Puștile urmau a fi achiziționate din Belgia și apoi transportate în Rusia. (Jakšić, Gr., Vučković, V. J., *Op. cit.*, p. 104.)

²³ Giurescu, C.C., *Tranzitul armelor sîrbești prin România sub Cuza vodă (1862)*, în „Romanoslavica”, XI, Istorie, 1965, p. 39—41.

²⁴ În martie 1862 a fost trimis la București emisarul cneazului Mihail, Kosta Magazinović, pentru a exprima felicitări cu ocazia recunoașterii domnului Cuza ca principe al României unite. Latura secretă a acestei misiuni viza însă cîștigarea acordului din partea șefului statului român pentru tranzitarea peste teritoriul românesc a armamentului achiziționat. Magazinović la 20 martie comunica acordul de principiu al lui Cuza vodă în această chestiune. (Jakšić, Gr., Vučković, V. J., *Op. cit.*, p. 104.)

²⁵ Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. XLVII, doc, 200, f. 324.

²⁶ *Ibidem*. vol. IV, f. 80—81, Vezi și: Brătianu, Gh. I., *Politica externă a lui Cuza vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în „Revista Istorică Română” (RIR), II, 1932, p. 149 — 150.

²⁷ Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. X, f. 267—269 (Scrisoarea cneazului Mihail către domnitorul Cuza, Belgrad, 13/25 aug. 1862).

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

Tranzitul propriu-zis³⁰ al armelor pe teritoriul Principatelor Unite s-a realizat în lunile noiembrie și decembrie 1862; convoiul de peste 500 de căruțe³¹ a ajuns cu bine la destinație.

Acest serviciu prețios al Principatelor Unite, în urma căruia armata sîrbă a fost înzestrată cu armament modern, a consolidat în cea mai ridicată măsură prietenia dintre cele două țări. Semnificativ este faptul că unitățile concentrate la Gruia, cu misiunea de a proteja transbordarea convoiului, aveau ordin „de a apăra, cu orice preț, eventual prin luptă la baionetă și cu intervenția artileriei, trecerea armelor pe malul sîrbesc”³². Pe bună dreptate se apreciază că Principatele Unite „au înfruntat riscul unei intervenții militare dinafară pentru a-și onora prietenia față de Serbia”³³.

În scrisoarea de mulțumire a cneazului Mihail³⁴, acest serviciu a fost considerat ca un act generos al principelui Cuza, o mină prietenească întinsă Serbiei; gestul domnului român a consacrat relațiile prietenești între cele două popoare, iar semnificația sa nu se va șterge niciodată din memoria poporului sîrb.

Afectat, Cuza i-a mulțumit cneazului³⁵ pentru darul prețios de recunoștință³⁶, acceptîndu-l ca dovadă „d'une solidarité sincère et inaltérable”. Sabia primită în dar a fost purtată de domnitor, după cum se mărturisește în scrisoare, la sesiunea Adunării Reprezentanților, în semn de prietenie față de țara și persoana cneazului.

În acest climat politic deosebit de favorabil, s-au inaugurat și agențiile diplomatice moderne ale celor două țări.

Constituirea agențiilor diplomatice moderne la București și Belgrad. Prietenia dintre Principatele Unite și Serbia, unitatea de acțiune și de vederi dovedită cu ocazia tranzitării armelor sîrbești, generează îngrijorare la Constantinopol; se constată în fapt eșecul sistemului garanției colective a puterilor europene³⁷. Henry Bulwer, ambasadorul britanic în capitala otomană își permitea doar într-o scrisoare privată³⁸ un ton de dojană la adresa conduitei principelui Cuza în afacerea armelor sîrbești.

³⁰ Vezi pe larg: Perović, R., *Diplomatski spor o prenosu surpskog oružja 1862. godine preko Rumunije (Diferendul diplomatic cu privire la transportul armelor sîrbești peste teritoriul României)*, în „Godišnjak Nikole Čupića”, 1939, 48 p.; Giurescu, C.C., *Op. cit.*, p. 33—65; Idem, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Edit. științifică, București, 1970, p. 144—148.

³¹ Pentru conținutul amănunțit al transportului, vezi: Giurescu, C.C., *Viața și opera lui Cuza Vodă* ... p. 147.

³² Idem, *Tranzitul armelor sîrbești* ... p. 51.

³³ Berindei D., *Op. cit.*, p. 201.

³⁴ Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. XLVII, doc. 9. f. 48—49 (Belgrad, 14 oct. 1863).

³⁵ *Ibidem*, doc. 10, f. 50—51 (16 oct. 1863).

³⁶ Valoarea excepțională a acestui serviciu e confirmată și prin bogăția darurilor de recunoștință ale principelui Mihail către Cuza vodă și către ceilalți participanți de marcă ai reușitei întreprinderi. Cel mai edificator simbol însă îl reprezintă dedicația de pe sabia principiară oferită în dar: „Amico certo in re incerta”. (Giurescu, C. C., *Tranzitul armelor sîrbești* ... p. 56—57.)

³⁷ Riker, T. W., *Cum s-a înfăptuit România. Studiu unei probleme internaționale (1856—1866)*, (București), (1944), p. 495.

³⁸ Arh. MAE, vol. 277-Serbia, f. 218—222.

Se sugera necesitatea unor mărturisiri în privința cantității armelor transportate pe pământul românesc și a destinației lor, arătându-se că era de datoria principelui sechestrarea transportului, în cauză. Bulwer menționa totuși că este „l'homme de conciliation” exprimându-și speranța într-un răspuns pe măsura francheții dovedite în comunicațiile personale de principe, fapt care ar ușura realizarea bunelor raporturi și l-ar absolvi pe Cuza de dificultățile ce-l amenințau în toate părțile.

Că dificultățile au fost într-adevăr serioase, rezultă și din lectura scrisorii destinate de Cuza vodă cneazului Mihail al Serbiei³⁹. Greutățile depășite exprimau, în viziunea domnului român, speranța fondată a unui triumf complet; ultimele complicații nu modificau de fel conduita românească dimpotrivă, ele reprezentau un prilej de afirmare a independenței interne a României și o dovadă a puternicelor simpatii față de Serbia și cauza ei. Domnul era totodată plăcerea de a releva între români și sirbi sentimente care trebuie să unească cele două popoare, nutriend speranța reciprocității, a „călduroasei amicitii” a cneazului pentru țara și pentru poporul românesc.

În scrisoarea de mai sus (datată la 31 ian./11 febr. 1863) principele menționa o șolie din partea cneazului Mihail, condusă de același dr. Patzek, care l-a informat că cel desemnat spre a reprezenta Serbia la București⁴⁰ era Kosta (Constantin) Magaziновиć. Înalt consilier juridic, Magazinović se bucura de cunoștința personală a domnului României, care-și exprima încrederea în succesul acestei reprezentări la consolidarea legăturilor reciproce. Prin corespondența din 27 martie/8 aprilie 1863⁴¹, Cuza vodă comunica cneazului acreditarea lui Teodor Callimachi în calitate de agent diplomatic român pe lângă guvernul de la Belgrad⁴², Callimachi, care îndeplinise atribuțiile de prim secretar și girant (în absența agentului Costache Negri) al agenției României de la Constantinopol, a contribuit efectiv la succesul diplomatic al tranzitării armelor sârbești în anul 1862, dovedindu-și competența și devotamentul în slujba țării și a suveranului său⁴³. Chiar în scrisoarea de acreditare, domnitorul reamintea meritele dobândite de către diplomatul român la Constantinopol, „cînd a avut de tratat o afacere care interesa deopotrivă România și Serbia”⁴⁴.

Primirea oficială a agentului român, după propria sa mărturie⁴⁵, a avut loc în luna iulie 1863, a doua zi în urma sosirii la Belgrad. Teodor Callimachi a fost primit de către Ilija Garașanin, care în acel moment cumula funcțiile de ministru al afacerilor străine și ministru de război. Șeful diplomației sârbești a reamintit recunoștința pe care o datora țara

³⁹ Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. IV, f. 88—89. Scrisoare publicată: Brătianu, Gh. I., *Politica externă a lui Cuza vodă* ... p. 150—151.

⁴⁰ *Ibidem*; Vezi pe larg: * * * *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I (1859—1917), Edit. politică, București, 1967, p. 139—140; Florescu, G. G., *Agențiile diplomatice de la București și Belgrad (1863—1866)*. Contribuții la studiul relațiilor politice româno-sârbe, în „Romanoslavica”, XI, 1965, p. 129.

⁴¹ Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. IV, f. 104. Documentul este reprodus în: Bossy, R. V., *Op. cit.*, anexa IV, p. 28.

⁴² Florescu, G. G., *Op. cit.*, p. 129; * * *, *Reprezentanțele* ..., vol. I p. 140.

⁴³ Vitcu, D., *Diplomații Unirii*, Edit. Academiei RSR, București, 1979, p. 234—235.

⁴⁴ Bossy, R. V., *Op. cit.*, p. 2.

⁴⁵ Arh. MAE, vol. 278—Serbia, f. 34—34 verso. Scrisoare datată la 16 28 iulie 1863.

sa domnului Cuza în cheștiunea armelor. Garašanin s-a dovedit deosebit de amabil, întru totul la dispoziția agentului român, îndemnându-l pe acesta să se considere ca un oaspete al Serbiei. În ziua următoare, diplomatul român a fost primit de cneazul Mihail Obrenović, care și-a exprimat satisfacția față de evoluția relațiilor pe cale de înfăptuire între Principatele Unite și Serbia.

În scrisoarea adresată principelui român (datată 26 iulie/7 august 1863)⁴⁶ cneazul Mihail pomenește remiterea documentelor de acreditare din partea agentului. Această umplere a golului în relațiile reciproce a pricinuit o vie mulțumire suveranului Serbiei; satisfacția era sporită prin desemnarea în responsabilă calitate de agent diplomatic al României pe lângă guvernul sîrb a lui Teodor Callimachi, care și-a dobîndit înalte merite față de ambii principii. Însă, a ținut să precizeze cneazul, și dacă lipsea acest favorabil precedent, calitatea de agent al domnului român era ea însăși suficientă pentru a-i asigura cea mai bună primire și o deplină încredere. Cneazul își exprima convingerea că Teodor Callimachi va justifica din plin încrederea domnitorului său, contribuindu-se și pe această cale la menținerea și dezvoltarea bunelor relații între cele două state.

Ambele agenții diplomatice — atît agenția bucureșteană a cneazului Serbiei, cit și agenția din Belgrad a Principatelor Unite — România prezentau trăsături noi, proprii oficiilor diplomatice moderne din statele europene⁴⁷. În calitate de agent al României la Belgrad, Teodor Callimachi a luat parte pe picior de egalitate cu reprezentanții puterilor acreditate în capitala Serbiei la toate manifestările oficiale⁴⁸.

Agencia diplomatică de la Belgrad a fost cel de-al treilea oficiu diplomatic modern al statului român⁴⁹ (după transformarea naturii agenției de la Constantinopol și înființarea agenției de la Paris) constituind principalul instrument al țării noastre pentru orientarea politicii comune româno-sirbe față de Turcia⁵⁰.

În ce-l privește pe agentul diplomatic al Serbiei, Kosta Magazino-vic, acesta a participat la toate solemnitățile împreună cu agenții diplomatice ai puterilor străine acreditați la București, care îi recunoșteau „de jure” caracterul diplomatic⁵¹. În consecință, era menționat în ordine alfabetică, alături de reprezentanții marilor puteri, în calitate de membru al corpului diplomatic din capitala României.

Se păstrează corespondența (datată 3/15 iunie 1860)⁵² dintre autoritățile românești și vechea agenție a Serbiei de la București, cu privire la încheierea unei convenții „în privirea modului ce trebuie a se păzi în viitor pentru dezertorii ce ar trece în Serbia”. Se exprima și atunci do-

⁴⁶ Bibl. Acad. RSR, *Loq. cit.*, vol. XLVII, doc. 201, f. 326—327.

⁴⁷ Florescu, G. G., *Op. cit.*, p. 131.

⁴⁸ Idem, *Înființarea agenției diplomatice de la București și Belgrad, moment important în dezvoltarea relațiilor româno-iugoslave*, în RRSI, VII, 2, 1973, p. 66; Bossy, R. V. *Op. cit.*, p. 12—13.

⁴⁹ * * *, *Reprezentanțele ...*, vol. I, p. 139.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 143. Vezi și: Ciachir, N., *România în sud-estul Europei ...* p. 69.

⁵¹ Florescu, G. G., *Op. cit.*

⁵² Arhiv Srbije, Beograd, *Loc. cit.*, 1861, F II, f. 16.

rința guvernului român „de-a se pune în relațiile și legămintele cele mai intime cu guvernul și nația serbiană”, dar împrejurările nu au permis finalizarea acordului.

Sub semnul identității de opinie și de acțiune. Ca urmare a excelențelor relații politice, acum s-au urgentat formalitățile de realizare a convenției de extrădare reciprocă a criminalilor și a dezertorilor de rind. La 5/17 mai 1863, Constantin Magazinović, agentul de la București era autorizat de către cneazul Mihail Obrenović și președintele Consiliului de Miniștri al Serbiei, Ilija Garašanin, de a încheia împreună cu reprezentanții guvernului român sus-numita convenție⁵³. Convenția româno-sîrbă de extrădare a criminalilor și a dezertorilor a fost încheiată la București, la 4/16 iunie 1863⁵⁴. Din partea autorităților de la Belgrad, se promitea recunoașterea și executarea fidelă a prevederilor semnate de reprezentantul Serbiei, urmînd ratificarea actului la termen.

Edificatoare asupra importanței acestor inițiative diplomatice reciproce este reacția înregistrată la Poartă. În a doua jumătate a anului 1863 constatăm o înăsprire a raporturilor dintre puterea suzerană și cele două principate vecine. La Constantinopol, ambasadorul britanic constata cu îngrijorare încheierea convenției pentru extrădarea dezertorilor în momentul cînd principele Cuza s-a pus în fruntea armatei — acte considerate drept pregătiri de război, în spatele cărora se bănuia existența unui tratat între cei doi principii, îndreptat contra autorității Porții Otomane⁵⁵. Turcia nu a fost consultată sub nici o formă și aprecia aceste inițiative diplomatice drept încălcare a atribuțiilor sale de putere suzerană. Se considera că relațiile stabilite între Principatele Unite și Serbia „nu urmăresc altceva decît pregătirea separării principatelor tributare”⁵⁶.

Deși se poate afirma cu certitudine că nu fusese încheiat un tratat propriu-zis, totuși în acele momente legăturile reciproce au fost „extraordinar de strînse”⁵⁷, agențiile diplomatice reprezentînd instrumente de bază pentru orientarea politică „în scopul de a goli în mod progresiv de conținut suzeranitatea otomană”⁵⁸. În decembrie 1863, agentul țării noastre la Belgrad afirma cu temei că „în caz de legitimă apărare, concursul Serbiei ne este asigurat”⁵⁹.

La manevrele trupelor române din toamna anului 1863, Serbia a fost reprezentată de către colonelul Milivoj Petrović Blaznavac și căpitanul Nikifor Jovanović. Cei doi ofițeri au folosit prilejul pentru a înmîna domnitorului român o pușcă fabricată în arsenalul de la Kragujevac. Domnul

⁵³ Idem, *Loc. cit.*, 1863, F I, 73 a, f. 3—3 verso.

⁵⁴ Idem, *Loc., cit.*, 1870, F I, r. 23, f. 4.

⁵⁵ Arh MAE, vol. 278-Serbia, f. 37; *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880)*, publicată de Nicolae Iorga, ed. a II-a, Bucurest, 1938, nr. 3, p. 4; * * *, *Reprezentanțele...*, vol. I, p. 143.

⁵⁶ Arh. MAE, vol. 278-Serbia, f. 23 verso; *Correspondance diplomatique roumaine...*, nr. 7, p. 7; Florescu, G.G., *Agențiile diplomatice de la București și Belgrad...*, în „Romano-slavica”, XI, 1965, p. 130.

⁵⁷ Iorga, N., *Politica externă a regelui Carol I. Lecții ținute la Universitatea din București*, ed. a II-a, București, 1923, p. 22.

⁵⁸ Vezi nota 50.

⁵⁹ *Correspondance diplomatique roumaine...*, nr. 6, p. 6—7.

Cuza i-a primit cu toate onorurile cuvenite, avîndu-i ca invitați la un prînz de gală, la care a fost prezent și agentul Magazinović, oferindu-le la despărțire daruri ⁶⁰. La 5/17 octombrie 1863 domnul României i-a adresat o scrisoare cneazului, mulțumindu-i atît pentru misiunea ofițerilor cît și pentru arma dăruită ⁶¹.

Agencia română din Belgrad va transmite cu conștiinciozitate ecoul vizitei sirbești în Principatele Unite cît și informații privind ambianța politică din capitala Serbiei ⁶². Cneazul și-a exprimat satisfacția față de primirea de care au avut parte ofițerii sirbi la București. În urma reîntoarcerii, colonelul Blaznavac a efectuat o vizită la agenția română, exprimîndu-se că a fost primit întru totul frățește. Ofițerul sirb a părut satisfăcut de instruirea, organizarea și starea trupelor române. Impresia generală sugerată era că trupele propriu-zise sînt deasupra corpului ofițeresc. Se oferă și dezvăluiri asupra dispoziției corpului consular de la Belgrad; reprezentanții Franței și Italiei erau deosebit de favorabili Serbiei, atitudine binevoitoare dovedind și consulii Rusiei și Prusiei. De ziua aniversării numelui împăratului Napoleon al III-lea s-a iscat un incident franco-turc, avînd drept obiect statutul politic al Serbiei. S-a toastat din partea prim-ministrului Garašanin în sănătatea împăratului, consulul Franței răspunzînd prin toast în cinstea cneazului Mihail Obrenović. Reprezentantul Porții a apreciat aceasta drept ofensă, neputînd admite „que le vassal passât avant le suzerain”. Politica urmată de guvernul sirb se aprecia a fi în întregime națională; ⁶³ astfel se explicau știrile alarmante ⁶⁴ difuzate de diplomația engleză cu referire la preparativele de război ale Serbiei, această țară fiind considerată vast arsenal, înglobînd un considerabil material de război, cu oști capabile de a intra în acțiune în cel mai scurt timp (24 de ore).

Starea de spirit era de exaltare, la Belgrad se credea ⁶⁵ că și în România se făceau înrolări, iar țara ar fi dispusă de la o zi la alta de acțiune. Mai mult, în primăvara anului 1864 se zvonea ⁶⁶ că la agenția din Belgrad se distribuiau bani și pașapoarte pentru cei ce ar fi dispuși să plece în România ca să se înroleze. Speranțele sînt alături de România, popularitatea lui Alexandru Ioan Cuza în Serbia era imensă ⁶⁷, iar guvernul acestei țări era dispus „să primească drept călăuză guvernul român” ⁶⁸.

Din partea guvernului român se cer informații ⁶⁹ la agenția Serbiei de la București, asupra negocierilor acestei țări cu Poarta — privind dreptul de reprezentare la convenția telegrafică de la Paris. În conse-

⁶⁰ Bossy, R. V., *Op. cit.*, p. 15.

⁶¹ Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. IV, f. 161. Documentul se găsește reprodus în: Bossy, R. V., *Op. cit.*, anexa 11, p. 31—32.

⁶² Arh. MAE, vol. 278—Serbia, f. 12—15; documentul se află rezumat în *Correspondance diplomatique roumaine* ..., nr. 5, p. 4—6.

⁶³ Arh. MAE, vol. 278—Serbia, f. 14.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 23—23 verso; 37.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 27—28. *Corresp. dipl.* ..., nr. 7—10, p. 7—8.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Arh. MAE, vol. 278—Serbia, f. 13. În document se subliniază „identitatea pozițiilor Serbiei și României.”; Iorga, N., *Politica externă a regelui Carol I* ..., p. 22.

⁶⁹ Arh. MAE, vol. 278—Serbia, f. 50; În deplină concordanță de idei este și raportul agentului T. Callimachi de la Belgrad (11 mart. 1865): „... Le Gouvernement Serbe désire suivre sa même voie que le Gouvernement Roumain et agir à peu pareillement.” (Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, XIV, f. 537.)

cință, reprezentanții României și Serbiei au refuzat să participe în cadrul delegației otomane, aderînd la 17 mai 1865 direct,⁷⁰ prin proprii reprezentanți la această convenție telegrafică internațională.

Convenția telegrafică bilaterală, încheiată la București în 18/30 decembrie 1865 și semnată din partea Serbiei de agentul Kosta Magazinić, a fost legată de convenția de la Paris; se preciza că noua convenție telegrafică româno-sirbă va intra în vigoare odată cu convenția telegrafică internațională, anulîndu-se vechea, încheiată tot la București, deodată cu acordul bilateral de extrădare (4/16 iunie 1863).

Sub semnul identității de vederi⁷¹ s-a încadrat și vizita în Serbia a locotenent-colonelului de artilerie Herckt (iulie 1865); ofițerul român se găsea pentru a doua oară în calitate oficială în această țară, venind să înmîneze cneazului primele arme realizate în arsenalul de la București. Cneazul Mihail folosește prilejul de a-i adresa felicitări domnului Cuza pentru aceste noi realizări ale României, dovadă a inițiativei și a perseverențelor eforturi realizate spre atingerea țelului propus.⁷² Ofițerul român a vizitat în continuare arsenalul de la Kragujevac, avînd cuvinte de apreciere despre tirul armelor realizate acolo.⁷³

Schimbările din 1866. Reluarea dialogului. Cît de strînse erau relațiile româno-sirbe în aceste vremuri, ne-o probează poate cel mai bine modul cum a fost receptată la Belgrad vestea abdicării lui Alexandru Ioan Cuza. Din rapoartele girantului agenției românești⁷⁴ aflăm că schimbarea produsă în România „este departe de a fi populară”; în Serbia „Cuza este considerat ca un martir”. Limbajul presei oficiale era acum puțin agreabil. În ochii opiniei publice dăinuia un singur criteriu: prietea rămînea cel despre care se consideră că va fi alături de sirbi în războiul cu turcii; cel pe care nu se mai putea conta, încetează de a mai fi apreciat.⁷⁵

În dimineața zilei de 13 februarie 1866, agentul Teodor Callimachi, rudă a fostului domnitor și devotat persoanei sale,⁷⁶ luînd cunoștință de noua situație politică din România, și-a manifestat dezaprobarea fățișă, demisionînd pe loc.⁷⁷

⁷⁰ Florescu, G. G., *Op. cit.*, p. 133–134, * * *, *Reprezentanțele . . .*, vol. I, p. 144; Un strălucit precedent în această privință l-a reprezentat Conferința telegrafică internațională de la Timișoara, din primăvara anului 1860. La această conferință, delegatul Principatelor Unite propunea încheierea convenției pe picior de egalitate cu reprezentanții puterilor participante, Austria și Imperiul Otoman. Delegatul Serbiei s-a raliat intru totul propunerii românești. Identitatea punctelor de vedere român și sirb mergea chiar pînă la exercitarea presiunii comune, prin amenințarea cu intreruperea liniilor telegrafice Occident-Orient, care străbăteau cele două principate. (Popovici, Victoria, Cojocaru, I., *Un exemplu de colaborare bilaterală, acum un veac*, în „Revista Arhivelor”, anul XLVII, vol. XXXII(2, 1970, p. 610–642.)

⁷¹ *Corresp. dipl.* . . . , nr. 12, p. 9.

⁷² Bibl. Acad. RSR, *Loc. cit.*, vol. XIV, f. 575–576. Scrisoare a cneazului Mihail Obrenović către principele domnitor al României, Alexandru Ioan Cuza, din 13/25 iulie 1865. Documentul se află publicat în, Bossy, R. V. *Op. cit.*, anexa 39, p. 55–56.

⁷³ *Corresp. dipl.* . . . , nr. 27, p. 14.

⁷⁴ Arh. MAE, vol. 278–Serbia, f. 66 verso–67. Raportul diplomatic din 22 febr. 1866 al girantului agenției de la Belgrad, V. Prohaska, către guvernul român. Vezi un scurt rezumat în, *Corresp. dipl.* . . . , nr. 18, p. 10–11.

⁷⁵ *Ibidem*; Callimanu, G. T., *Op. cit.*, p. 41 („Așa în Serbia este simpatia mai înainte de toate, cu cei ce suferă și au suferit tot de aceleași rele”).

⁷⁶ Vitcu, D., *Op. cit.*, p. 232.

⁷⁷ Arh. MAE, vol. 278–Serbia, f. 61 verso.

Treptat însă, șocul a fost depășit și s-au depus strădanii pentru reluarea activității diplomatice normale.

La câteva zile după „revoluția” de palat, a urmat o notă oficială (din 19 februarie 1866)⁷⁸ către guvernul sîrb, în care se încerca justificarea actului comis, în speranța că circumstanțele nu vor împieta asupra stadiului relațiilor politice reciproce. Se pomenea comunitatea intereselor, care face ca evenimentele petrecute într-una din cele două țări să nu poată fi trecute cu indiferență în cealaltă; în aceeași dorință, a conservării legăturilor existente între cele două țări, este desemnat agent al Principatelor Unite pe lângă guvernul sîrb, Apostol Mănescu.

Noul agent a redactat un raport detaliat⁷⁹ în care vorbește de incidentele de la agenție, dintre predecesorul său și girant. Teodor Callimachi, cuzist devotat, prin calitățile sale personale cît și prin generozitatea fostului principe și-a creat prietenii între demnitarii sîrbi și-n rîndul corpului consular, influențînd opinia publică în speranța revenirii lui Cuza. Faptul a contribuit la îngreunarea situației agenției românești și maltratarea girantului acestuia, Venceslas Prohaska, care a aderat la noua stare de fapt.

Venirea lui Apostol Mănescu la Belgrad debutează promițător. El mărturisea după 18 zile⁸⁰ că nu se mai simțea străin, fiind tratat ca un vechi prieten. Ministrul afacerilor externe al Serbiei, Garașanin, îl vedea întotdeauna cu plăcere, beneficiînd în mai multe ocazii de atenția și chiar delicatețea „rară la un popor dur și militar”. În schimb, se pare că nu se bucura de prea multă simpatie din partea guvernului român, care păstra față de el o tăcere îngrijorătoare⁸¹.

Speranțele bune erau împărtășite și în scrisoarea privată a lui Jovan Marinović, președinte al Senatului, către Ion Ghica,⁸² potentatul zilei, președinte al Consiliului de Miniștri și ministru al afacerilor externe. Se confirma numirea lui Mănescu în postul de agent al Principatelor Unite, demnitarul sîrb precizînd că se urmăreau cu atenția cea mai cordială evenimentele desfășurate în România, „Întreprinderea patriotică” e apreciată ca succes, urîndu-i-se deplină reușită „nu numai ca buni frați și vecini, dar asemenea ca buni sîrbi. . .”. Se promitea în încheiere, că singură calitatea de reprezentant al Principatelor Unite, dincolo de însușirile personale ale agentului, îi va asigura în Serbia cea mai bună primire.

După așezarea principelui Carol, la 25 mai 1866 este trimis în misiune oficială la Belgrad Dimitrie Brătianu.⁸³ De remarcat faptul că aceasta a fost cea dintîi misiune diplomatică în sprijinul noii cîrmuri. Rolul său era „să sondeze terenul, să accentueze dispozițiile de prietenie cu vecina României și să ceară praf și muniții. . .”.

Dimitrie Brătianu se găsea în Serbia în momentele cînd turcii amenințau cu invadarea României, situația principelui străin nefiînd încă consolidată. Din dispoziția cneazului Mihail și a ministrului său Gara-

⁷⁸ Ibidem, f. 65—65 verso.

⁷⁹ Ibidem, f. 73—74. Raport diplomatic din 16/28 martie 1866.

⁸⁰ Ibidem, f. 71—71 verso. Raport diplomatic din 15/27 martie 1866. Vezi un scurt rezumat în, *Corresp. dipl.* . . . , nr. 19, p. 12.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Bibl. Acad. RSR, M-sse, fond Ion Ghica, cota S 33
DC XVIIII

⁸³ Iorga, N., *Op. cit.*, p. 43—44.

șanin s-a declarat oficial, că în cazul invadării de către Turcia a teritoriului românesc, Serbia nu putea rămâne indiferentă iar guvernul nu-și asuma răspunderea asupra agitațiilor care puteau cuprinde țara.⁸⁴ Toate aparențele sugerează că această energetică atitudine a Serbiei nu se datorează atât simpatiei pentru dinastia străină din România, cât de teama de a se pierde prin invazia otomană cel mai de nădejde aliat în lupta antiotomană, pentru independență și unitatea națională.

Nu trec decît cîteva luni și remarcăm un nou agent al României la Belgrad, în persoana lui I.A. Cantacuzino.⁸⁵ Acesta sîrguincios, telegrama la 19 sept./1 oct. 1866 Ministerului Afacerilor Externe de la București⁸⁶, faptul că a fost în mod confidențial înștiințat la Belgrad asupra recunoașterii principelui Carol.

De acum datează și instrucțiunile oficiale către agentul Principatelor Unite la Belgrad,⁸⁷ ce consemnează debutul unei noi etape în relațiile politice româno-sîrbe. Firea prudentă, teama de panslavism a principelui Carol⁸⁸ l-au reținut de a se angaja într-o alianță mult dorită de sîrbi cît și de greci. I.A. Cantacuzino era în ochii oficialităților omul potrivit⁸⁹ de a pune în aplicare această nouă orientare, definită prin sus-numitele instrucțiuni diplomatice; se pretindea reprezentantului acreditat la Belgrad de a promova și întreține relații „sur le pied d'une étroite intimité” între guvernul român și cel sîrb. Agentul trebuia însă să se abțină de la orice „îmixiune ostilă” — indicație ce viza preîntîmpinarea unor atitudini voluntare, de tipul celei a cuzistului Teodor Callimachi. Se cerea un studiu aprofundat al vieții politice interne a Serbiei, în vederea cunoașterii tendințelor și perspectivelor grupărilor politice din această țară. Agentul trebuia, de asemenea, să informeze și cu privire la natura și trăinicia relațiilor cneazului cu puterile europene. În sarcina sa intra și întocmirea unei expuneri cu privire la înzestrarea armată a Serbiei — organizarea armatei, armamentului în dotare; de asemenea i se cerea un memoriu cu privire la situația financiar-economică și administrativă a principatului de reședință. Atribuție prioritară era și cea de a stărui pe lîngă guvernul sîrbesc asupra modului și a mijloacelor de a se organiza un serviciu poștal regulat între cele două țări, prin orașele porturi Turnu Severin și Kladovo. Agentul urma să studieze în mod special căile de stimulare a exportului de sare gemă din România către Serbia, în vederea eliminării concurenței austriece. Întrucît răscoala antiotomană din Creta (izbucnită la începutul lui septembrie 1866) a influențat opinia publică greacă, cu larg ecou pînă-n Serbia și Muntenegru, pentru agent era de maximă importanță să fie informat cu regularitate și exactitate asupra tendințelor manifestate în aceste țări. Sint de dorit informații — în ce măsură guvernul sîrb și cel muntenegrean se găseau efectiv implicate

⁸⁴ Bibl. Acad. RSR, M-sse, Ms. 604, f. 81 verso; *Corresp. dipl.* ..., nr. 33, p. 17; vezi și nota 83.

⁸⁵ Informații mai detaliate asupra persoanei titularilor agenției române de la Belgrad vezi în, * * *, *Reprezentanțele* ..., vol. I, p. 148.

⁸⁶ Bibl. Acad. RSR, M-sse, Ms. 604, f. 10.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 3—5 verso; document nedatat, databil septembrie/octombrie 1866.

⁸⁸ Iorga, N., *Op. cit.*, p. 60; Stan, A., *Grupări și curente politice în România între unire și independență (1859 — 1877)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 372—373.

⁸⁹ Nu întîmplător, agentul României de la Belgrad devine la 1868 agent la Petersburg (Iorga, N., *Op. cit.*, p. 59).

în „vasta conspirație” antiotomană? și — de ce natură urmează a fi concursul lor la insurecție? Intuindu-se posibilitatea demersului în vederea încheierii unei alianțe româno-sirbe, agentul era atenționat de a adopta o „rezervă prudentă”, cu obiecțiunea lipsei de instrucțiuni precise pentru o asemenea situație. Explicația acestei poziții rezervate trebuia să fie faptul că România traversa o „revoluție” (= venirea dinastiei străine) și că pentru români „mișcarea orientală a izbucnit prea devreme”. Pretextându-se necesitatea „reculegerii” și a organizării înaintea unor acțiuni de asemenea importanță, se indica agentului de a supune guvernului său toate ofertele ce i se vor face, lăsându-i acestuia aprecierea oportunității lor.⁹⁰

Conformându-se strictelor indicații, I.A. Cantacuzino a transmis la București copia scrisorii cneazului Mihail către marele vizir Ali pașa (din 17/29 octombrie 1866);⁹¹ concepută în atmosfera de revoltă ce cuprinsese Peninsula Balcanică, solicita cedarea către Serbia a fortărețelor de pe Sava și Dunăre care reprezentau, în viziunea domnitorului sirb, surse permanente de tulburări între țara sa și imperiu.

Prin urmare, de la București se recomanda prudență, în ciuda faptului că se profila amenințătoare perspectiva războiului, în vederea căruia făcea cneazul intense pregătiri. Din limbajul rapoartelor rezulta, după aprecierea lui Nicolae Iorga, „înalta idee ... despre absoluta unitate morală, despre completa solidaritate a Serbiei lui Mihail Obrenović”.⁹² Armata sa, deși mică prin numărul soldaților permanenți, era de temut prin desăvârșita organizare a milițiilor naționale și destul de buna înzestrare, „sîrbii trăind absolut numai pentru această politică de revendicării naționale”.⁹³ Politica aceasta energetică, „cu desăvîrșire națională”, a folosit însă și României, silindu-i pe turci „să devie cu mult mai concilianți în ce ne privește”.⁹⁴

La 22 februarie/6 martie 1867 agentul român informa⁹⁵ că a fost în principiu decisă problema evacuării fortărețelor turcești din Serbia deși nu se cunoșteau încă condițiile Porții. În așteptarea acestora, guvernul avînd națiunea alături, stătea ferm pe poziții, pregătindu-se asiduu pentru eventualitatea războiului; dacă răspunsul la cererile exprimate ar întîrzia prea mult, conflictul armat nu se mai putea evita. În eventualitatea aceasta, aprecia agentul nostru, înainte de scurgerea a șase săptămîni lupta va începe.

Precizînd că s-a limitat tot timpul la cadrul generalităților, fără a sugera ceva concret guvernului pe lângă care se afla acreditat, I.A. Cantacuzino își permitea totuși o sugestie pe lângă principiile domnitor Carol; luînd în considerare necesitatea ca interesul și datoria României să fie alături de populațiile creștine din Orient, el sugera șefului statului român ideea de a se face o declarație de solidaritate prin intermediul agentului nostru de la Constantinopol; aceasta, în analogie cu cea efec-

⁹⁰ Vezi nota 87; vezi și Ciachir, N., *Op. cit.*, p. 90—91.

⁹¹ Bibl. Acad. RSR, M-sse, Ms. 604, f. 6—6 verso.

⁹² Iorga, N., *Op. cit.*, p. 94.

⁹³ *Ibidem*, p. 51.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 45.

⁹⁵ Bibl. Acad. RSR, M-sse, Ms. 604, f. 80—82.

tuată de agentul sîrb, în timpul misiunii lui D. Brătianu, atunci cînd turcii amenințau cu forțarea Dunării și invadarea teritoriului românesc.

Deși o asemenea declarație nu s-a consemnat, deja în cursul anului 1867 semnalăm timide inițiative românești în vederea stringerii legăturilor cu sîrbii.

★

Apropierea româno-sîrbă, care se întrevedea deja în debutul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și-n perioada scurtei reveniri ce a precedat moartea bătrînului cneaz Miloš, a fost consfințită în anii de creație realizări ale domnului Unirii și ale luminatului cneaz Mihail Obrenović.

Această prietenie, temeinic consolidată de cele două ilustre figuri ale sud-estului european, va constitui un criteriu referențial în relațiile reciproce, dovedindu-și trăinicia, peste trecerea faptelor, a oamenilor și a vremii.

LES RELATIONS ROUMANO-SERBES SOUS LE RÈGNE DE ALEXANDRU IOAN CUZA

RÉSUMÉ

L'objet de la présente étude est constitué par l'histoire politique des deux Etats voisins sud-est européens dans la 7-e décennie du XIX-e siècle.

Il s'agit de l'époque où deux illustres personnalités se sont affirmées, les princes-régnants Alexandru Ioan Cuza dans les Principautés Unies—Roumanie et Mihail Obrenović en Serbie.

Régnant à un moment politique où des buts similaires animaient leurs pays, à savoir obtenir l'indépendance et réaliser l'unité nationale d'Etat, les deux princes ont senti objectivement le besoin de collaborer afin de réaliser leurs aspirations communes.

La présente étude, relevant les prémises historiques du rapprochement roumano-serbe, examine les effets politique de certaines actions d'intérêt réciproque, tels le transit des armes de Serbie sur le territoire de la Roumanie.

Un important pas en avant a été représenté par la constitution des agences diplomatiques modernes de Bucarest et de Belgrade (1863), instruments efficaces pour la promotion de la politique commune antiotomane.

La situation objective similaire, stimulée par la similitude ou même par l'identité d'opinion des deux princes, contribuera à une collaboration fructueuse, à une parfaite concordance dans l'espoir d'atteindre le but rêvé.

Les liens existant entre la Roumanie et la Serbie sont devenus si stables qu'ils résisteront avec succès au choc enregistré par la Roumanie en 1866 par le changement de Cuza; aussi l'époque de Cuza et du prince Mihail se constitue-t-elle dans un heureux critère de référence concernant les relations politiques roumano-serbes (yougoslaves).

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

UN INTERVIU CU DOMNITORUL ALEXANDRU IOAN CUZA

Cercetările sistematice și laborioase întreprinse, mai ales în ultimele decenii, în arhivele de peste hotare, din inițiativa și sub îndrumarea Direcției Generale a Arhivelor Statului, au dus la o substanțială sporire a surselor documentare privind istoria României, inclusiv pentru epoci relative bine cunoscute cum este aceea a Unirii Principatelor și domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Dintre aceste foarte prețioase surse, se remarcă, prin valoarea și ineditul lor, documentele diplomatice provenind de la consulatele generale ale Angliei în cele două țări române. Ele conțin numeroase informații ce aruncă lumini noi asupra unor fapte și evenimente din Principate la mijlocul veacului trecut, oferind, totodată, posibilitatea, unei mai bunc cunoașteri a poziției Marii Britanii față de lupta poporului român pentru înfăptuirea unității sale statale. Corelate cu izvoarele interne, rapoartele consulilor englezi acreditați în Principate contribuie la o mai profundă înțelegere a procesului de formare a României moderne¹.

Din mulțimea acestor rapoarte — aflate în microfilm la Arhivele Statului București — am ales spre publicare un document de un gen oarecum aparte. Este vorba de răspunsurile domnitorului Al. I. Cuza la întrebările puse de consulul englez de la Iași, Henry A. Churchill², în martie 1861, de fapt un adevărat interviu politic, mai puțin uzitat în practica diplomatică a secolului al XIX-lea. Întrebările abordează chestiuni dintre cele mai diverse, cum sînt, de exemplu, relațiile dintre Principatele Unite și Poarta otomană, situația averilor mănăstirești închinatelor Locurilor Sfinte, unirea deplină politico-administrativă, atitudinea față de mișcările de eliberare națională a popoarelor vecine, prințul străin etc., dar care constituiau principalele probleme cu care era confruntat tînărul stat național român la începuturile existenței sale. În ceea ce privește răspunsurile domnitorului, ele relevă, în general, fermitatea și curajul cu care Al. I. Cuza s-a străduit să apere drepturile țării, refuzul său de a abdica în cea mai mică măsură de la demnitate, faptul că domnul a știut — după expresia lui D. Bolintineanu — să arate consulilor străini „o frunte ridicată”³. Astfel, de exemplu, afirmîndu-și dorința de a respecta suzeranitatea Porții în măsura în care aceasta era conținută prin tratatele internaționale în vigoare — în speță Tratatul și Convenția de la Paris — Cuza nu ezita totodată să facă cunoscut interlocutorului său că era hotărît să se opună unei sporiri a acestei suzeranități în detrimentul autonomiei Principatelor, neputînd admite obligații ce decurgeau din raporturile Imperiului otoman cu alte puteri sau acreditarea unui agent turc, care să se amestece cu treburile interne ale țării.

De aceeași fermitate dă dovadă domnitorul și în ceea ce privește afirmarea dorinței țării de unire deplină. Ca și cu alte prilejuri⁴, el declară și de această dată, fără echivoc, că Principatele Unite doresc unirea politico-administrativă, că aceasta nu putea fi decît definitivă și că

¹ Menționăm că un volum de documente diplomatice engleze privitoare la Unirea Principatelor, elaborat de Institutul de istorie „N. Iorga” în colaborare cu D.G.A.S., se află în curs de editare.

² Numit consul la sfîrșitul anului 1858, după decesele predecesorului său Samuel Gardner. Asupra atitudinii favorabile a lui Churchill față de alegerea lui Cuza, a cărei recunoaștere a sprijinit-o, precum și asupra raporturilor cordiale care s-au stabilit între el și domn, vezi Beatrița Marinescu, *Poziția Angliei față de dubla alegere a domnitorului Cuza și față de unirea politico-administrativă a Principatelor române (1859—1861)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. V, Edit. Academiei R.S.R., București, 1975, p. 73 și urm.

³ D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă, memoriu istoric*, ed. a V-a, București, 1873, p. 77.

⁴ În august același an, Al. I. Cuza, declara consulului general al Austriei la București, baronul Eder: „Ne trebuie Unirea; dacă nu ne vor acorda-o puterile, vom fi siliți să ne-o dobîndim sînguri” (Cf. R. V. Bossy, *L'Autriche et le Principauté Unies*. București, 1938, p. 326—327).

dacă Poarta și marile puteri refuzau s-o acorde, o va înfăptui el însuși, punind puterile garante în fața unui fapt împlinit.

În legătură cu răspunsurile la unele întrebări, se impun câteva precizări. O primă constatare este aceea că ele nu oglindesc adevărata gândire a domnitorului, pe care o cunoaștem din alte documente. Dimpotrivă, ele aveau menirea de a ascunde intențiile reale ale lui Cuza și de a liniști temerile consulului englez și, implicit, ale guvernului pe care acesta îl reprezenta, în chestiuni în care Anglia era direct interesată. Faptul nu trebuie să surprindă. Cunoșcând ostilitatea Marii Britanii față de orice măsură care ar fi dus la slăbirea sau dezmembrarea Imperiului otoman, din menținerea integrității căruia cabinetul de la Londra făcuse punctul cardinal al politicii sale în Orient, Al. I. Cuza era nevoit să dea dovadă de o deosebită prudență în răspunsurile sale. De altfel, chiar dacă nu ar fi cunoscut atitudinea filo-turcă a Angliei, întrebările puse de consulul englez erau de natură să înlăture orice dubiu. De aceea, domnul nu putea recunoaște deschis că prin desăvârșirea unirii suzeranitatea Porții ar fi fost diminuată, ceea ce ar fi favorizat desprinderea în viitor de Imperiul otoman și dobândirea deplină independențe. Că Al. I. Cuza avea în vedere și o astfel de eventualitate reiese cu claritate din scrisoarea trimisă la 13/25 aprilie 1859 lui V. Alessandri, ministrul de externe al Moldovei, aflat în misiune în diferite capitale europene, în care domnitorul dezvăluia principalele țeluri ce îi vor călăuzi domnia: „ca român sint nevoia să înalță țara mea în ochii națiunilor și în propria ei stimă; ca principe sint convins de necesitatea de a acționa cu vigoare și hotărît să trag pentru fericirea și independența (subl. n.) poporului meu tot folosul posibil din evenimentele ce se pregătesc”⁵.

Din același motiv, de prudență, domnul se vede nevoit să nege și sprijinul acordat revoluționarilor unguri împotriva Austriei, care a mers pînă la încheierea unor convenții formale de alianță, precum și intenția sa de „a prejudeca” chestiunea averilor mănăstirești închinat; evident, în martie 1861, momentul pentru rezolvarea acestei spinoase probleme prin secularizare, așa cum o dorea Al. I. Cuza și întreaga țară, nu sosise încă.

O oarecare nedumerire ridică răspunsurile legate de chestiunea prințului străin. Nu intenționăm să reluăm aici semnificația și implicațiile acestui principiu politic⁶, sancționat în 1857 de Adunările ad-hoc ca dorință națională, dar respins de puterile europene. Menționăm numai că, în accepția contemporanilor, Cuza Vodă primise nu o coroană, ci un mandat imperativ, sarcina sa fiind aceea de a înfăptui unirea și de a pregăti terenul în vederea instaurării în România a unei dinastii străine stabile. Domnitorul însuși era conștient de caracterul tranzitoriu al domniei sale și, în nota adresată puterilor garante a doua zi după alegerea din Țara Românească, se arăta gata să se retragă în viața privată, dacă marile puteri ar fi consimțit să acorde țării un principe străin⁷. Faptul că, după numai doi ani, Al. I. Cuza declara consulului englez de la Iași că nu-și asumase nici un angajament în această privință și că românii nu mai doreau principele străin, reflectă, credem, nu o renunțare la convingeri pe care însuși le împărtășea, ci mai degrabă dorința de a risipi îngrijorarea Angliei, pentru care prințul străin era sinonim cu independența, precum și intenția de a nu renunța la tron înainte de a înfăptui unirea deplină și marile reforme de care domnia sa își va lega numele.

În sfârșit, o ultimă precizare în legătură cu promisiunea domnitorului de a sprijini Poarta otomană în menținerea liniștii la sudul Dunării, în condițiile în care trupele otomane ar fi fost angajate în potolirea tulburărilor ivite în alte părți ale imperiului. Observăm că această promisiune Al. I. Cuza o condiționează, pe de o parte, de posibilitatea de a justifica conduita sa în fața țării, iar pe de alta, de un consens al puterilor europene de a veni în ajutorul Turciei în astfel de situații, consens imposibil de obținut datorită contradicțiilor existente între aceste puteri. Astfel încât promisiunea condiționată a domnului echivalează de fapt cu un refuz deghizat. Că Al. I. Cuza nu intenționa de fel să se facă instrumentul politicii represive a Porții, rezultă cu prisosință din sprijinul moral și material pe care l-a acordat în tot timpul domniei sale mișcărilor de eliberare națională ale popoarelor balcanice, sprijin ce decurgea din scopul comun urmărit: eliberarea de sub dominația otomană și constituirea statelor naționale independente⁸.

⁵ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 166.

⁶ Vezi în această privință, Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 33—42; Grigore Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie”, XXIX, 1976, nr. 3, p. 350—355; Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII, 1979, nr. 4, p. 785—802.

⁷ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VIII, București, 1900, p. 640.

⁸ Vezi L. Boicu, *Cuza Vodă față de lupta popoarelor, pentru emancipare națională*, în vol. *Cuza Vodă în memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1977, p. 115—116.

Prin ceea ce spun, dar și prin ceea ce trec sub tăcere sau ocolesc, răspunsurile lui Al. I. Cuza la întrebările consulului englez evidențiază o dată mai mult înaltul său patriotism, concepțiile sale politice înaintate, tactul și abilitatea sa diplomatică, hotărîrea fermă de a apăra autonomia și drepturile Principatelor Unite față de orice ingerință străină.

Valeriu Stan

Private, Secret and Confidential

Questions relating to the Principalities put to Prince Couza by Consul General Churchill in March 1861.

Observation. These questions were translated to Prince Couza and His Highness' replies in French are here transcribed as they were written down at the time.

1. Is Prince Couza fully aware of his position with regard to Turkey, namely that he is bound to conduct himself in accordance with the treaties and protocols between the Great Powers and Turkey under the authority of which he rules?

— Oui; j'irai même plus loin et je dirai que si les traités n'existaient pas je considérerais de mes intérêts et de ceux des Principautés d'établir des rapports de bonne harmonie avec la Porte.

2. Is Prince Couza (and by this is understood the Principalities likewise) disposed to conform himself to the lawful commands of the Sultan?

— Aux demandes prévues par la Convention? Certainement, cela ne peut pas avoir une ombre de doute.

3. Is Prince Couza's Government disposed to recognize the obligations incumbent upon it under the provisions of the Protocol XIII of the Conference of Paris (upon which point the French and British Governments are agreed)?

— Cela est une question très grave. Grave pour les intérêts matériels des Principautés. Ce n'est pas une question politique. Vous avez vu que nous nous sommes conformés à la première clause du protocole XIII en nommant nos Commissaires. Mais ceci est purement et simplement une question Russe. Dans cette question le sol de la Roumanie entre en jeu et il ne s'agit ni plus ni moins que d'un tiers du pays. C'est l'établissement de l'état dans l'état. Je fais deux catégories distinctes des biens des couvents Grecs: les propriétés par donation et les propriétés achetées par les Egumènes. De ces derniers il ne peut nécessairement pas être question puisque il y a des lois dans le pays qui régissent ces cas auxquelles les Egumènes susdits doivent se conformer. Quant à la première catégorie nous sommes prêts à les acheter s'il est nécessaire pour les faire rentrer dans la ligne des propriétés ordinaires. Voilà pourquoi nous ne sommes pas disposés à nommer nos arbitres. L'Europe pourra toujours passer outre si elle n'approuve pas cette attitude. On procédera alors à la nomination d'un surarbitre conformément à la Convention. Ce surarbitre sera nommé par l'Europe et nous serons obligés d'accepter ce qu'il décidera. Je ne veux pas engager le pays par aucune promesse à ce sujet. C'est une question vitale pour le pays et si j'étais poussé au pied de mur je n'aurais autre chose à faire qu'à me référer au pays, c'est-à-dire aux Chambres.

4. Is Prince Couza's Government disposed to abstain, pending the settlement of the question mentioned in the preceding question in accordance with the provisions of the Conference of Paris, from any proceedings which might evince a disposition on their part to prejudge the question at issue?

— Nous ne prendrons pas l'initiative, mais nous protesterions devant l'Europe.

This answer not being quite to the point the Prince was asked a second time whether his Government was inclined to prejudge the question at issue as Mr. Kogalnitichano, his Moldavian head minister, had evinced an inclination to do last year. To this Prince Couza replied:

— Non. Mon gouvernement n'est pas disposé à préjuger la question par des actes semblables à celui qu'avait part Mr. Kogalnitichano. Je considère que Mr. Kogalnitichano a été trop loin.

5. Does Prince Couza fully understand that he will obtain nothing from England except it be done through the Porte?

— Je comprends ceci fort bien. Preuves les démarches que j'ai faites dernièrement vis-à-vis de la Porte.

6. Is Prince Couza aware that he has many enemies in the country ever ready to advise him to do what is calculated to ruin him and the Principalities?

— Le preuve de ce que le Prince sait ceci est dans sa conduite, puisque a su résister à tous les avis que lui ont été données par ces messieurs que le Prince lui-même connaît mieux que tout autre.

7. Does Prince Couza fully appreciate the conviction entertained by Her Majesty's Government that any serious troubles in the Principalities, disastrous in other respects, will tend to overthrow the Prince and perhaps deprive the Principalities of the rights and privileges of self government on which the Moldo-Wallachians so justly set a great value?

— C'est ma conviction *intime*. Soulignez, je vous prie, le mot *intime*. Du rest vous trouverez ces sentiments exposés dans ma dépêche du 6 Janvier à Mr. Négri que vous avez dû voir publié,

8. If so, does Prince Couza understand that he should follow the advice of England and by his conduct with regard to Turkey give a decided expression to his Policy?

— Je l'ai prouvé. Je me suis soumis à tout ce que la Convention a stipulé. Vous avez vu que je me suis rendu à Constantinople, et vous pouvez du reste juger de ma conduite par ma lettre du 6 Janvier.

9. If so, is the Prince disposed to consider the Policy and the wishes of the Porte regarding foreign relations as his own?

— Je ne connais pas la politique de la Porte; je ne puis donc pas me prononcer là-dessus, mais je me considère comme un Prince avec des obligations et des conditions d'un droit public. Diplomatiquement je n'ai pas de voix et je ne puis donc pas avoir une Politique. Mon rôle, celui tracé par la Convention, n'exige pas et ne permet pas à ce que je m'occupe de relations internationales de la Porte, non plus pourrais-je être appelé à entrer en lutte avec qui que ce soit en consequence de ces relations bonnes ou mauvaises. Le seul article de la Convention qui traite sur ce sujet définit dans quel cas je devrai en appeler à la Porte pour la défense du Pays. Ainsi, par exemple, si les Principautés étaient jamais menacées, je devrai, selon les stipulations de la Convention, me concerter avec la Porte sur les moyens à prendre pour un coup, qui serait porté au pays. Voilà tout. C'est le seul cas que la Convention prévoit, dans lequel une ligne de conduite est spécialement indiquée.

10. Is Prince Couza disposed to discourage Hungarian intrigues in the Principalities?

— Qu'est ce que j'ai de commun avec les Hongrois? C'est me suggérer par des questions de cette nature des idées qui je n'ai pas.

11. What are the latest measures taken by the Prince's Government to discourage Hungarian intrigues?

— Nous le renvoyons hors du pays. Aussitôt que le Danube sera dégelé, ils partiront, S'ils sont entrés dans le pays à qui la faute? Pourquoi les Autrichiens n'ont pas pris chez eux des mesures pour les empêcher d'y arriver? Maintenant, du reste, l'Autriche paraît disposée à fortifier ses forteresses frontières telles que Orsova, Temesvar, Comorn et la surveillance sur la frontière est plus grande.

12. Does Prince Couza aim at the Political power of an independent Prince and if not what proofs can he give of this?

— Quelles preuves voulez vous que je vous donne de ce que je ne rêve nullement à un pouvoir Politique souverain? Les Puissances garantes sont là, il me semble, pour empêcher toute idée de cette nature, si elle a jamais existée de se réaliser. Les Puissances peuvent rester rassurées que je ne sortirai, moi, jamais, des termes de la Convention, tant qu'elle reste en vigueur.

13. Is it certain that the Principalities desire the union?

— Ils le désirent tous, et les recentes adresses des Chambres moldo-valaques en font foi. I here remarked to the Prince that everybody in the Principalities did not wish the union. That many Boyards in Moldavia did not because they see in the union under a native Prince a mere annexation of Moldavia to Wallachia. That the Wallachians might be more inclined to the union because the Capital would naturally be Bucharest and the next Prince after His Highness would be most likely one of their own people. To this Prince Couza observed that there were certainly some Boyards who did not wish the union because they wished to see perpetuated a state of disorder approaching to anarchy out of which some personal advantage might accrue for themselves, but that beyond this no one wished to see that Country remain in its present condition. He further stated that he did not agree with me in thinking the Wallachians would choose a Wallachian after him, no nor even a Foreign Prince „which notion” said he, „is fast loosing ground in Wallachia”.

14. Would the Moldo-Wallachians, if called upon tomorrow to express their wishes as regards the election of one or two native Princes, decide upon one or two?

— Prince Couza laughed at this question and said that I was putting to him most difficult question to reply to as neither he nor anybody else could say what would happen on the-morrow, but that he believed that if the Porte were to grant the union everybody would be satisfied with one Prince and never think of two again.

15. Can it be said that by the union of the two Principalities the „suzeraineté” of the Porte becomes weakened?

— On the contrary, observed the Prince, the „suzeraineté” of the Porte would be strengthened in my opinion for this reason that in their present condition Moldavia has hitherto been subjected more or less to the influence of Russia and Wallachia to that of Austria, and by a fusion neither of those Powers would henceforward be able to exercise any preponderating influence over them, because those Powers would necessarily counteract each others influence and by this means the Principalities would be less likely to be distracted from their lawful allegiance to the Porte from whose views we have nothing to fear because we are guaranteed from any sort of interference both by the Great Powers themselves and by the Porte's own weakness..

16. Is it likely that the union once granted would be perpetual?

— Décidément perpetual.

17. Is it likely that a legislative and administrative union once granted, it would lead to the election of a Foreign Prince?

— Non, mes convictions intimes sont qu'ils ne voudraient pas d'un Prince étranger. Ceci a fait naître l'idée du Prince Etranger dans les Principautés est le népotisme qui existait avant mon élection et duquel le pays désirait se soustraire. Par mon élection l'ordre des choses a totalement changé, et on ne pense plus au Prince Etranger maintenant.

18. Is it likely that a Foreign Prince would lead to separation from Turkey?

— Nécessairement un Prince Etranger ne voudrait jamais accepter le vassalage de la Porte.

19. Once that separation accomplished would not the supremacy of Russia be once more reestablished over the Principalities?

— Je crois que oui.

20. Is it true that Prince Couza pledged himself to his electors to resign in favour of a Foreign Prince?

— Jamais. Après mon élection comme vous savez j'ai écrit une lettre au Ministre Secrétaire d'état de Sa Majesté la Reine que Mr. Alexandri fut chargé de remettre touchant cette question — la question de mon abdication — mais je n'ai jamais, ni avant, ni pendant, ni après mon élection fait aucune promesse de la sorte. Vous connaissez tous ces messieurs qui, à Elephant (Museum), tomberent d'accord sur mon élection la nuit du 4/16 Janvier; demandez leur si j'ai jamais pris aucun engagement à cet effet.

21. If he did abdicate, would it not be in favour of a Foreign Prince?

— Je suis contre l'idée du Prince Etranger, et je crois que la plupart de mes anciens amis politiques sont aussi contre.

22. Would the Moldo-Wallachians be satisfied with a legislative and administrative union under a native Prince?

— C'est mon opinion intime. Ils n'auraient pas les tiraillements qu'ils ont aujourd'hui.

23. What would be the result if the Porte did not grant the concessions required by the Principalities?

— Le résultat serait que je déclarerai l'union moi-même ou que je déposerai mon mandat; parceque je ne pourrais pas aller de l'avant. C'est impossible.

24. What would be the object of the Moldo-Wallachians in wishing to obtain a legislative and administrative union?

— Centralisation. Les filières interminables de la Convention disparaîtraient. L'amour propre de la nation serait satisfait. L'influence étrangère disparaîtrait. Les intrigues intérieures aussi. Enfin ceci est développé assez longuement dans mon mémoire qui vous a été remis et qui a aussi été remis à Son Excellence l'Ambassadeur par Mr. Négri.

25. What is Prince Couza's opinion regarding the institution of a Senate?

— Je regards un Senat, dans lequel seraient réunis les grands propriétaires des deux Principautés, comme indispensable, parcequ'il formerait un juste milieu entre le chef de l'état et le peuple. Du reste nous n'avons qu'à jeter les yeux vers l'Angleterre pour nous convaincre de la nécessité dans un pays constitutionnel d'une haute chambre et d'une basse chambre.

26. If the Porte were to grant the concessions required, would Prince Couza pledge himself not to abdicate?

— Positivement. Il n'y a pas d'engagement entre moi et personne.

27. If the Porte were to grant this union, would the Prince object to the presence of a Turkish agent in the Principalities?

— Certes, si c'était un agent comme vous, pour soigner les intérêts matériels des sujets turcs dans les Principautés, je n'aurais aucune objection, mais je ne pourrais jamais accepter un Commissaire pour s'ingérer dans les affaires du pays. Cela serait contre la Convention.

28. Would Prince Couza agree to make some regulations as to the connection to be established between the Moldo-Wallachian agents sent to Europe and the Ottoman Embassies in the Capitals of Europe?

— Oui; je ne demande pas mieux que de faire soutenir mes agents par les Ambassades Ottomanes dans les différentes Capitales de l'Europe. Ces agents seraient des agents officiels à moi. Ils seraient reconnus par l'entremise de la Porte. Je m'adresserais à la Porte à cet effet et je ne ferais aucune difficulté pour agréer une attention courtoise de la part de la Porte pour qu'elle demande aux Puissances des les reconnaître.

29. Would Prince Couza pledge himself to assist the Porte in subduing her refractory populations, if unfortunately it happened that such a step were required of him?

— Je serais toujours prêt à le faire pourvu que je pus justifier ma conduite vis-à-vis du pays. Ainsi lorsque, par exemple, l'Europe se concertait pour aller au secours du Sultan pour châtier les Druses fanatiques qui s'étaient déchaînés contre les chrétiens de la Syrie, j'aurais volontiers prêté mon secours à la Porte pour tenir en ordre les Bulgares le cas échéant s'ils avaient voulu profiter de l'absence des troupes turques qui étaient allées en Syrie pour défendre les chrétiens pour se soulever. Par le terme „justifier” j'entends c'est cela que j'entends et ce serait toujours à moi de juger si je pourrais envoyer mon contingent pour soutenir l'autorité de la Porte ou non. Je ne suis pas tenu de le faire.

30. Looking in fine at the general nature of things is it likely that the Principalities would ever willingly sacrifice their present comparative independence by any rashness or folly?

— Je ne crois pas.

(Arh. St. Buc., microfilme Anglia, rola 350; Public Record Office London, Foreign Office, General Correspondence, F.O. 195/vol. 684, f. 86—97 v.).

Privat, Secret și Confidențial.

Întrebări privitoare la Principate puse Prințului Cuza de Consulul General [Henry A.] Churchill în martie 1861.

Observație. Aceste întrebări au fost traduse Prințului Cuza iar răspunsurile înălțimii Sale în franceză sînt transcrise așa cum au fost ele notate în acel moment.

1. Este Prințul Cuza pe deplin conștient de poziția sa față de Turcia, anume că el este obligat să se comporte potrivit tratatelor și protocoalelor dintre Marile Puteri și Poartă, sub autoritatea cărora el circumscrie?

[Răspuns] — Da, voi merge chiar mai departe și voi spune că dacă aceste tratate nu existau, aș fi considerat că era în interesul meu și al Principatelor să stabilesc raporturi de bună înțelegere cu Poarta.

2. Este Prințul Cuza (și prin această se înțelege de asemenea Principatele) dispus să se conformeze poruncilor legale ale Sultanului?

[Răspuns] — Cererilor prevăzute de Convenție? Desigur, în această privință nu poate exista nici o îndoială.

3. Este guvernul Prințului Cuza dispus să recunoască obligațiile ce-i revin potrivit prevederilor Protocolului al XIII-lea al Conferinței de la Paris⁹ (punct asupra căruia guvernele francez și britanic sînt de acord)?

[Răspuns] — Aceasta este o chestiune foarte gravă. Gravă pentru interesele materiale ale Principatelor. Nu este vorba de o chestiune politică. Ați văzut că noi ne-am conformat primei clauze a protocolului XIII numind comisarii noștri, dar aceasta este pur și simplu o chestiune rusă. În această chestiune teritoriul României intră în joc și nu este vorba nici mai mult, nici mai puțin decît de o treime a țării. Înseamnă stabilirea unui stat în stat. Eu deosebesc două categorii distincte de bunuri ale mănăstirilor grecești: proprietăți prin donație și proprietăți cumpărate de egumeni. Despre acestea din urmă nu se pune în mod necesar problema, deoarece există legi în țară care reglementează aceste cazuri și cărora egumenii susșiși trebuie să se conformeze. Cît despre prima categorie noi sîntem gata să le cumpărăm, dacă este necesar, pentru a le face să reîntre în categoria proprietăților obișnuite. Iată pentru ce noi nu sîntem dispuși să numim arbitrii noștri. Europa va putea însă să treacă peste aceasta, dacă ea nu va aproba atitudinea noastră. Se va proceda atunci la numirea unui superarbitru conform Convenției. Acest superarbitru va fi numit de Europa și noi vom fi obligați să acceptăm ceea ce el va decide. Eu nu vreau să angajez țara prin nici o promisiune în această privință. Este o chestiune vitală pentru țară și, dacă voi fi constrins, nu voi avea altceva de făcut decît să apelez la țară, adică la Cameră.

4. Este guvernul Prințului Cuza dispus să se abțină — în timpul reglementării chestiunii menționate în precedenta întrebare în concordanță cu prevederile Conferinței de la Paris — de la orice acțiuni care ar putea arăta o predispoziție din partea sa de a prejudeca chestiunea în litigiu?

[Răspuns] — Noi nu vom lua inițiativa, dar vom protesta în fața Europei.

Acest răspuns nefiind cu totul la obiect, Prințul a fost întrebat a doua oară dacă guvernul său era înclinat să prejudece chestiunea în litigiu așa cum dl. Kogălniceanu, primul său ministru moldovean, se arătase dispus să o facă cu un an în urmă¹⁰. La aceasta Prințul Cuza a replicat:

— Nu. Guvernul meu nu este dispus să prejudece chestiunea prin acte asemănătoare aceluia înfăptuit de dl. Kogălniceanu. Consider că dl. Kogălniceanu a mers prea departe.

5. Înțelege Prințul Cuza pe deplin că nu va obține nimic de la Anglia, decît ceea ce i se va acorda prin intermediul Porții?

[Răspuns] — Înțeleg aceasta foarte bine. Dovadă demersurile pe care le-am întreprins recent pe lângă Poartă.

6. Este Prințul Cuza conștient că are mulți dușmani în țară, întotdeauna gata să-l sfătuiască să întreprindă acțiuni menite să ducă la prăbușirea lui și a Principatelor?

[Răspuns] — Proba că Prințul cunoaște aceasta se află în conduita sa, deoarece el a știut să reziste tuturor sfaturilor care i-au fost date de acești domni, pe care Prințul îi cunoaște el însuși mai bine decît oricine altul.

7. Apreciază Prințul Cuza întru totul convingerea întreținută de Guvernul Majestății Sale [Britanice] că orice tulburări serioase în Principate, dezastruoase în alte privințe, vor avea ca efect să răstoarne pe Prinț și să lipsească poate Principatele de drepturile și privilegiile de autoconducere cărora moldo-valahii le acordă pe drept cuvînt o mare valoare?

⁹ Protocolul menționat prevedea că pentru a se da o soluție echitabilă diferendului existent între guvernele Principatelor și clerul grec în chestiunea bunurilor mănăstirilor închinăte, părțile interesate erau invitate să se înțeleagă între ele în decurs de un an. Dacă în acest răstimp nu se ajungea la un compromis, conflictul urma să fie rezolvat pe cale de arbitraj. În cazul că arbitrii numiți de cele două părți nu reușeau să se înțeleagă se apela la un superarbitru, desemnat, în ultimă instanță, de Poartă de comun acord cu puterile garante (cf. *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VII, București, 1892, p. 288).

¹⁰ Aluzie la măsurile luate în timpul guvernării lui M. Kogălniceanu în Moldova (30 aprilie 1860—17 ianuarie 1861) de a face să se respecte interesele statului român de către egumenii greci, între care și secularizarea unor schituri și mănăstiri.

[Răspuns] — Este convingerea mea *intimă*. Subliniați, vă rog, cuvântul *intimă*. În rest, veți găsi aceste sentimente expuse în depeșa mea din 6 ianuarie [1861] către dl. Negri ¹¹, pe care ar trebui s-o vedeți [intrucit a fost] publicată.

8. Dacă este așa, înțelege Prințul Cuza să urmeze sfatul Angliei și prin conduita sa față de Turcia să dea o expresie decisă politicii sale?

[Răspuns] — Am dovedit-o. M-am supus la tot ceea ce Convenția a stipulat. Ați văzut că m-am dus la Constantinopol și, dealtfel, puteți să judecați conduita mea prin scrisoarea din 6 ianuarie.

9. Dacă așa stau lucrurile, este Prințul dispus să considere politica și dorințele Porții referitoare la relațiile internaționale ca fiind ale sale proprii?

[Răspuns] — Nu cunosc politica Porții; nu pot deci să mă pronunț în această privință, dar mă consider un Prinț cu obligații și condiții de natura dreptului public. Din punct de vedere diplomatic nu am vederi și deci nu pot să am o politică. Rolul meu, trasat prin Convenție, nu cere și nu-mi permite să mă ocup de relațiile internaționale ale Porții, cu atât mai puțin pot fi chemat să intru în luptă cu cineva ca urmare a acestor relații, bune sau rele. Singurul articol al Convenției [de la Paris] care tratează despre acest subiect definește în ce caz va trebui să apelez la Poartă pentru apărarea țării. Astfel, de exemplu, dacă Principatele ar fi vreodată amenințate, va trebui, potrivit stipulațiilor Convenției, să mă înțeleg cu Poarta asupra mijloacelor de adoptat pentru a para lovitura ce va fi adusă țării. Iată totul. Este singurul caz pe care Convenția îl prevede, în care o linie de conduită este în mod special indicată.

10. Este Prințul Cuza dispus să descurajeze intrigile ungurești în Principate? ¹²

[Răspuns] — Ce am eu în comun cu ungurii? Înseamnă să-mi sugerați prin întrebări de această natură idei pe care nu le am.

11. Care sînt ultimele măsuri luate de guvernul Prințului pentru a descuraja intrigile ungurești?

[Răspuns] — Noi îi vom trimite [pe unguri] peste graniță. Îndată ce Dunărea se va desgheța, ei vor pleca. Dacă ei au intrat în țară, a cui este vina? De ce austriecii n-au luat măsuri pentru a-i împiedica să vină aici? De altfel acum Austria pare dispusă să-și întărească punctele sale fortificate de la frontieră, ca cele de la Orșova, Timișoara, Comorn, iar supravegherea pe graniță este mai mare.

12. Urmărește prințul Cuza [să obțină] puterea politică a unui prinț independent și dacă nu, ce dovezi poate să aducă în această privință?

[Răspuns] — Ce dovezi doriți să vă dau că nu urmăresc deloc o putere politică suverană? Puterile garante există, mi se pare, tocmai pentru a împiedica orice idee de această natură — dacă ea a existat vreodată — să se realizeze. Puterile pot fi sigure că eu nu voi ieși niciodată din prevederile Convenției, atît timp cit ea rămîne în vigoare.

13. E sigur că Principatele doresc Unirea?

[Răspuns] — Ele o doresc desigur și recente adrese ale Camerelor munteană și moldoveană, o dovedesc ¹³.

¹¹ Vezi depeșa respectivă, referitoare la conduita prudentă și moderată pe care domnitorul înțelegea s-o urmeze atît în problema recunoașterii unirii depline, cit și cu prilejul incidentului armelor sarde, în *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență*. Text ales și stabilit, traducere, studiu introductiv și note de Emil Boldan, Edit. Minerva, București, 1980, p. 447—455. Depeșa, cu data menționată, a fost publicată în traducere și în presa vremii (Cf. „Unirea”, (București), an III, 1861, nr. 2 din 21 febr. p. 7).

¹² Aluzie la pregătirile făcute de revoluționarii unguri pe teritoriul Principatelor Unite, cu știrea și consimțămîntul tacit al domnitorului, în vederea atacării Austriei. Evident, consulul englez nu cunoștea tratativele secrete ce avuseseră loc între Al. I. Cuza și conducerea emigrației revoluționare maghiare, soldate cu încheierea unor convenții de alianță, de unde posibilitatea pentru domn de a nega sprijinul acordat revoluționarilor unguri. Pentru relațiile cu revoluționarii maghiari vezi V. A. Urechia, *L'alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l'Autriche. Documents inédits*. București, 1894; Dan Berindei, *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei, și emigrația maghiară (1860—1861)* în „Studii și materiale de istorie modernă”, II, București, 1960, p. 223—241; L. Boicu, *op. cit.*, p. 247—250.

¹³ Se referă la moțiunea votată de Adunarea electivă a Moldovei la 27 martie/8 aprilie 1861, prin care se cerea înfrînirea la București a celor două adunări în scopul discutării în comun a problemei agrare (cf. *Dezbatările Adunării electivă din Moldova, sesiunea 1860—1861, ședința din 27 martie 1861*, p. 2—16), moțiune adoptată și de Adunarea Țării Românești (cf. „Monitorul oficial al Țării Românești”, supliment la nr. 95 din 20 mai 1861, p. 1—8). Se credea că, odată întrunite, cele două adunări aveau să proclame unirea deplină.

Aici am atras atenția prințului că nu toată lumea în Principate dorește unirea. Că mulți boieri în Moldova nu o doresc, deoarece ei văd în unirea sub un prinț autohton doar o anexare a Moldovei la Țara Românească. Că muntenii ar putea fi înclinați spre unire, deoarece capitala va fi în mod firesc Bucureștiul, iar următorul domnitor după Înălțimea Sa ar putea fi cel mai probabil un muntean. La acestea prințul Cuza a observat că existau desigur câțiva boieri care nu doreau unirea, deoarece ei voiau să vadă perpetuată o stare de dezordine apropiată de anarhie, din care să poată obține unele avantaje personale pentru ei, dar că dincolo de aceasta nimeni nu dorea să-și vadă țara rămânând în situația prezentă. El a mai declarat că nu era de acord cu mine gândind că muntenii vor alege un [domnitor] muntean după el. Nu, nici chiar un prinț străin, „care noțiune, a spus el, este foarte răspândită în Muntenia”.

14. Dacă moldo-valahii ar fi chemați mine să-și exprime dorința lor în ceea ce privește alegerea unui prinț pămîntean, ar alege ei unul sau doi domnitori?

[Răspuns] — Prințul Cuza a ris la aceasta și a zis că i s-a pus cea mai dificilă întrebare, căci nici el nici altcineva n-ar putea preciza ce se va întâmpla mine; dar că el crede că dacă Poarta urma să acorde unirea, toți ar fi satisfăcuți cu un singur domnitor și nu s-ar mai gândi niciodată din nou la doi [domni].

15. Se poate oare spune că prin unirea celor două Principate „suzeranitatea” Porții ar slăbi?

[Răspuns] — Dimpotrivă, a observat Prințul, „suzeranitatea” Porții ar fi întărită, după părerea mea, pentru motivul că în starea lor actuală Moldova a fost pînă acum mai mult sau mai puțin supusă influenței Rusiei, iar Muntenia aceleia a Austriei; și prin unire nici una din aceste puteri nu va mai fi capabilă de acum înainte să exercite vreo influență preponderentă asupra lor, deoarece acele puteri se vor contracara în mod necesar una pe alta și prin aceasta Principatele vor fi probabil mai puțin sustrate înjuriilor legale a Porții, de care noi nu avem a ne teme, deoarece sintem garanți împotriva oricărui amestec atît de către marile puteri, cît și de slăbiciunea proprie a Porții.

16. Este probabil că unirea, o dată recunoscută, va fi perpetuă?

[Răspuns] — Hotărît perpetuă.

17. Este posibil ca unirea legislativă și administrativă, o dată recunoscută, să fie urmată de alegerea unui prinț străin?

[Răspuns!] — Nu. Convingerile mele intime sînt că românii nu vor un prinț străin. Ceea ce a făcut să se nască ideea unui prinț străin în Principate este nopotismul care exista înainte de alegerea mea și de care țara dorea să scape. Prin alegerea mea situația s-a schimbat total și acum nu se mai gîndește la prințul străin.

18. Este posibil ca un prinț străin să ducă la separarea de Turcia?

[Răspuns] — În mod necesar un prinț străin nu va vroi niciodată să accepte vasalitatea Porții.

19. O dată ce separația [de Imperiul otoman] va fi înfăptuită, oare nu s-ar restabili încă o dată supremația Rusiei asupra Principatelor? ¹⁴.

[Răspuns] — Cred că da.

20. Este adevărat că prințul Cuza s-a angajat față de alegătorii săi că se va retrage în favoarea unui prinț străin?

[Răspuns] — Niciodată. După alegerea mea, cum știți, am scris o scrisoare ministrului secretar de stat al Majestății Sale Regina pe care domnul Alecsandri a fost însărcinat să o remită¹⁵, atingînd această chestiune — chestiunea abdicării mele — dar eu niciodată, nici înainte, nici în timpul, nici după alegerea mea n-am făcut nici o promisiune de acest fel. Cunoașteți pe toți cei

¹⁴ Teama că Principatele, o dată detașate de Imperiul otoman, ar putea cădea din nou sub influența Rusiei țariste, constituia unul din principalele motive pentru care Anglia se opunea aspirațiilor statului național român spre independență.

¹⁵ Se referă la misiunea lui V. Alecsandri la Paris, Londra și Turin din primăvara anului 1859 în vederea obținerii recunoașterii dublei alegeri de către puterile garante. În timpul șederii la Londra, diplomatul român a conferit cu lordul Malmesbury, secretarul de stat la Foreign Office, cărui i-a remis o scrisoare din partea domnitorului Cuza. Vezi V. Alecsandri, *Căldătorii. Misiuni diplomatice*, ediție comentată de Al. Marcu, Scrisul Românesc, Craiova, (1931), p. 196 — 214.

care la Elefant (Muzeu) au căzut de acord asupra alegerii mele în noaptea de 4-16 ianuarie)¹⁶. Întrebați-i dacă mi-am luat vreedată față de ei vreun angajament în această privință.

21. Dacă ați abdica, ați face aceasta în favoarea unui prinț străin?

[Răspuns] — Sint contra ideii unui prinț străin și cred că cea mai mare parte a vechilor mei prieteni politici sint de asemenea contra.

22. Ar fi moldo-valahii satisfăcuți cu o unire legislativă și administrativă sub un domnitor pămîntean?

[Răspuns] — Este opinia mea intimă. Ei n-ar mai avea neplăcerile pe care le întîmpină astăzi.

23. Ce se va întîmpla dacă Poarta nu acordă concesiile cerute de Principate?

[Răspuns] — Rezultatul va fi că voi declara eu însumi unirea sau îmi voi depune mandatul, pentru că nu voi mai putea merge înainte. Este imposibil.

24. Care este obiectivul urmărit de moldo-valahi în dorința de a obține o unire legislativă și administrativă?

[Răspuns] — Centralizarea. Filierele interminabile ale Convenției vor dispărea. Amorul propriu al națiunii va fi satisfăcut. Influența străină va lua sfîrșit. Intrigile interne de asemenea. În fine, toate acestea sint dezvoltate destul de larg în memoriul meu¹⁷, care v-a fost remis și care a fost de asemenea remis Excelenței Sale ambasadorul Marii Britanii la Constantinopol de dl. Negri.

25. Care este opinia prințului Cuza în ceea ce privește înființarea unui Senat?

[Răspuns] — Consider un Senat, în care să fie reușiți marii proprietari ai celor două Principate, indispensabil, pentru că el va menține o linie de mijloc între șeful statului și popor¹⁸. Dealtfel, n-avem decît să privim la Anglia pentru a ne convinge de necesitatea într-o țară constituțională a unei camere superioare și a unei camere inferioare.

26. Dacă Poarta ar urma să acorde concesiile cerute, garantează Prințul Cuza că nu va abdica?

[Răspuns] — În mod sigur. Nu există nici un angajament între mine și altcineva.

27. Dacă Poarta ar urma să acorde unirea, va obiecta prințul față de prezența unui agent turc în Principate?

[Răspuns] — Desigur. Dacă ar fi un agent ca dumneavoastră, pentru a se îngriji de interesele materiale ale supușilor turci în Principate, n-aș avea nici o obiecție, dar nu voi putea niciodată să accept un comisar care să se amestece în afacerile [interne ale] țării. Aceasta ar fi contra Convenției.

28. Ar consimți prințul Cuza că reglementeze într-un fel legătura ce ar urma să se stabilească între agenții moldo-valahi trimiși în Europa și Ambasadele otomane din capitalele europene?

[Răspuns] — Da; nu cer nimic altceva decît ca Ambasadele otomane în diferite capitale ale Europei să susțină agenții mei. Acești agenți vor fi, după părerea mea, agenți oficioși. Ei vor fi recunoscuți prin intermediul Porții. Mă voi adresa Porții în această privință și nu voi face nici o dificultate spre a obține o atenție plină de curtoazie din partea Porții pentru ca ea să ceară puterilor să-i recunoască.

¹⁶ Aluzie la întrunirea deputaților Partidei naționale care a avut loc în seara zilei de 3-4/15-16 ianuarie 1859 la locuința lui Costache Rolla, aflată în localul Cabinetului de istorie naturală din Iași, lingă sala numită pe atunci la „Elefant” în care s-a hotărît susținerea candidaturii lui Cuza la tronul Moldovei.

¹⁷ Este vorba de memoriul trimis în iunie 1860 lui C. Negri la Constantinopol spre a fi adus la cunoștință Porții și ambasadorilor puterilor garante, prin care domnitorul solicita modificarea prevederilor Convenției de la Paris în sensul înfăptuirii unirii politico-administrative și lărgirii bazei electorale. Memoriul a fost publicat în *Archives diplomatiques* (Paris), 1866, vol. II, p. 179-188, precum și în presa vremii (Cf. „Viitorul” (Iași), I, 1861, nr. 53 din 5 iulie, care-l reproduce după „Unirea”).

¹⁸ În privința modului în care Al I. Cuza concepea instituția Senatului vezi *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare în România pînă la 1918*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, p. 124-126, 137-138.

29. Ar fi dispus Prințul Cuza să sprijine Poarta în potolirea populațiilor ei refractare, dacă din nefericire s-ar întâmpla ca un astfel de lucru să-i fie cerut?

[Răspuns] — Voi fi întotdeauna gata să o fac în măsura în care voi putea să justific conduita mea în fața țării. Astfel, cînd, de exemplu, Europa se va pune de acord pentru a veni în ajutorul sultanului pentru a pedepsi pe druzii fanatici care s-au dezlănțuit contra creștinilor din Siria, voi aduce bucuros ajutorul meu Porții pentru a ține la respect pe bulgari în cazul în care ei ar profita de absența trupelor turcești, ce ar fi trimise în Siria pentru a apăra pe creștini, ca să se răscoale. Prin termenul „justificat” înțeleg tocmai acest lucru și îmi va reveni întotdeauna mie să judec dacă voi putea sau nu să-mi trimit contingentul pentru a susține autoritatea Porții. Nu sînt obligat s-o fac.

30. Privind, în fine, la aspectul general al lucrurilor este posibil ca Principatele să-și sacrifice vreodată de bună voie prezenta lor independență printr-o imprudență sau nebunie? ¹⁹
[Răspuns] — Nu cred.

¹⁹ Aluzie la eventualitatea proclamării deplinei independențe.

TEMATICA GENERALĂ A CELUI DE-AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

Cel de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice se va desfășura la Stuttgart între 25 august și 1 septembrie 1985. Publicăm mai jos programul științific al Congresului:

Mari teme

1. Oceanul Indian; moderator: S. Chandra (India)
2. Imaginea celuilalt: străini, minoritari, marginali; moderator: Hélène Ahrweiler (Franța)
3. Rezistența contra fascismului, nazismului și militarismului japonez; moderator: F. Bédarida (Franța) și M. Kropilak (Cehoslovacia)

Metodologie

1. Arheologie și istorie; moderator: S. de Laet (Belgia)
2. Film și istorie; moderator: K. Fledelius (Danemarca)
3. Max Weber și metodologia istoriei; moderator: J. Kocka (R.F.G.)

Secția cronologică

Antichitate

1. Fenomenul urban și nașterea civilizațiilor antice; moderator: Emil Condurachi (România)
2. Stat și religie în societățile vechi; moderator: G.M. Bongarde-Levine și Y. S. Golubtzova (U.R.S.S.)
3. Munți, fluvii, deșerturi, păduri: bariere ori linii de convergență? animator: J.F. Bergier (Elveția)

Evul Mediu

1. Mișcări populare, mișcări religioase în Evul Mediu; moderator: R. Manselli (Italia)
2. Putere și autoritate în Evul Mediu; moderator: J. Gaudemet (Franța)
3. Munți, fluvii, deșerturi, păduri: bariere ori linii de convergență? moderator: J. F. Bergier (Elveția)

Perioada modernă

1. Reformele religioase în Europa secolului XVI: bilanț și perspective în cercetare; moderator: S. Imsen (Norvegia)
2. Cultura elitelor și cultura maselor începând din secolul XVIII; moderator: E. della Torre Villar (Mexic)
3. „Micile state” în fața schimbărilor culturale, politice și economice (din 1750 și până în 1914); moderator: D. Kosáry (Ungaria)
4. Monarhie absolută în Europa și Asia; moderator: H. Nurul (India)
5. Parlamente și partide politice înainte de 1914; moderator: G.A. Ritter (R.F.G.)
6. Rolul religiilor în Africa; moderator: Th. Büttner (R.D.G.)

Perioada contemporană

1. Noile dimensiuni ale diplomației începând din 1914: structură, salvagardarea păcii și tehnici; R. Poidevin (Franța)

„Revista de istorie”, Tom. 37, nr. 1, p. 88—93, 1984.

2. Cultura elitelor și cultura maselor începînd din secolul XVIII; moderator: E. de la Torre Villar (Mexic)
3. Ocupație și șomaj după Keynes; moderator: F. Baltzarek (Austria)
4. Motorizarea circulației rutiere și efectele ei: 1885—1985; moderator: T.C. Barker (Anglia)
5. Cetățeni și administrația publică; moderator: V.Z. Drobișev și G. A. Trukan (U.R.S.S)
6. Partide politice, opinie publică și problema securității naționale începînd cu 1945; moderator: N. Todorov (Bulgaria)
7. Schimbarea socială în țările în curs de dezvoltare; moderator: D. Demarco (Italia)

Mese rotunde

1. Cercetarea comportamentului istoric și o antropologie întemeiată pe izvoare istorice; moderator: A. Nitschke (R.F.G.)
2. Impactul cultural și psihologic asupra societăților indigene al experiențelor făcute în vremea regimului colonial, în timpul perioadei moderne; moderator: N. Canny (Irlanda)
3. Ecologie, științe naturale, științe umane; moderator: R. Noel (Belgia)
4. Femeile și mișcarea pentru pace în timpul erei nucleare; moderator: R.R. Pierson (Canada)
5. Problemele care se pun în general editorilor de reviste istorice; moderator: D.R. Hopkins (Anglia)
6. Metodologia publicațiilor de surse istorice în perioada veacurilor XIX—XX; moderator: Ferenc Glatz (Ungaria)
7. Imaginea Asiei în gîndirea modernă a Europei; moderator: H. Kotani (Japonia)
8. Familia în istorie; moderator: H. Norman și J. Rogers (Suedia)

Tot în timpul Congresului își vor desfășura activitatea organismele interne ori afiliate pe lângă Comitetul Internațional de Științe Istorie.

ȘEDINȚĂ DE COMUNICĂRI LA INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

În ziua de 3 octombrie 1983, în cadrul ședințelor lunare de comunicări ale Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, dr. Ștefan Andreescu a prezentat comunicarea *Matei Basarab și Vasile Lupu: un nou izvor*. În primă parte a comunicării, pe temeiul datelor oferite de raportul inedit din 23 august 1647 al ambasadorului venețian Giovanni Tiepolo, care timp de doi ani a acționat pe lângă curtea regală din Varșovia pentru a determina Polonia să atace Imperiul otoman și să ajute în acest mod Veneția, ale cărei forțe erau greu încercate în Mediterana orientală și în Dalmația la începutul războiului Candiei, autorul a reluat discuția în jurul implicării Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei în proiectul de cruciadă al regelui Vladislav IV, din anii 1645—1647. În acest document, deosebit de interesante sînt profilele politice ale domnilor români Matei Basarab și Vasile Lupu, schițate de Tiepolo cu ajutorul opiniilor înregistrate de el în anturajul regelui polon sau chiar în cursul discuțiilor purtate cu însuși regele.

În partea a doua a comunicării au fost făcute unele considerații asupra finalității politice a mișcării culturale patronate de Petru Movilă, mitropolitul Kievului, care a pregătît, de fapt aderarea rapidă a lumii românești la liga catolică antiotomană amintită. Astfel, între altele, autorul a arătat că solicitarea lui Matei Basarab din ianuarie 1644, transmisă la Roma, de a i se trimite o copie după așa-numitul Simbol atanasian nu constituie altceva decît un ecou al celebrei *Mărturisiri ortodoxe* a lui Petru Movilă, din 1642. Pasajul în cauză din acest text fundamental a fost interpretat la curtea domnească a Țării Românești ca fiind apt să înlăture unul din punctele majore de divergență dintre Biserica ortodoxă și cea catolică, iar mărturiile culturale de tot felul din perioada următoare atestă o voință fermă, la nivelul aulic, de asimilare directă și de integrare în demersul spiritual european.

La discuții au participat Nicolae Stoicescu, Răzvan Theodorescu, Andrei Pippidi, C. Reza-chevici, Constantin Șerban.

CĂLĂTORIE DE STUDII LA VIENA

Ca invitaț al prof. univ. Felix Czeike, directorul Arhivelor orașului și landului Viena, am efectuat între 3—16 septembrie 1983 o călătorie de studii în capitala Austriei, pentru a participa la manifestările științifice prilejuite de sărbătorirea aniversării despresurării Vienei de

către trupele polono-austriece conduse de Jan III Sobieski, regele Poloniei, asediată în urmă cu trei secole (14 iulie—12 septembrie) de trupele otomane conduse de marele vizir Kara Mustafa. Acest eveniment istoric de importanță europeană a constituit o preocupare deosebită pentru autoritățile austriece încă de la sfârșitul anului 1979 când a fost constituit un comitet intitulat „300 de ani de la depresiunea Vienei de către regele Jan III Sobieski” alcătuit din 200 personalități marcante ale vieții publice științifice, economice și culturale prezidat de prof. dr. Theodor Kanizer, secretarul Asociației austro-polone, din prezidiul de onoare făcând parte: cardinalul dr. Franz König, arhiepiscop al Vienei, dr. Fred Sinowatz, ministru federal pentru învățământ și artă, Leopold Gratz, guvernator și primar al Vienei, consilier principal. Siegfried Ludwig guvernator al Austriei inferioare, dr. Herta Firnberg, ministru federal pentru știință și cercetare, dr. Franciszek Adamkiewicz, ambasadorul Republicii Populare Polone, Theodor Kery, guvernator în Burgenland, Joseph Krainer, guvernator în Stiria.

Pînă în 1983 s-au desfășurat numeroase sesiuni științifice, colocvii, simpozioane privind acest eveniment din care menționăm ciclul de conferințe organizat de Asociația austro-polonă în 1982 cu participarea a 14 specialiști (istorici, istorici de artă, economiști) din Austria, Bulgaria, Polonia, Turcia, Ungaria, S.U.A.; deasemenea colocviul internațional organizat între 24—25 noiembrie 1982 la Viena de către Institutul bulgar de cercetări din Viena și Institutul austriac de studii privind estul și sud-estul Europei, unde au prezentat comunicări 11 specialiști din Austria, Bulgaria, Iugoslavia, Polonia, Olanda, R.F.G., colocviul avînd ca temă: *Asediul Vienei de către turci în 1683 și influența lui asupra dezvoltării popoarelor balcanice din punct de vedere politic, cultural și spiritual*. De asemenea la Istanbul s-a desfășurat în primăvara anului 1983 un colocviu internațional cu tema: *Austria și Turcia-originea unei prietenii*”, organizat de Institutul austriac de cultură din Istanbul.

În perioada cit m-am aflat la Viena a avut loc între 8 și 9 septembrie un important simpozion internațional cu tema *Cantacuzino. Românii apărători ai Europei* organizat de societățile culturale „Unirea, prietenii României în Austria din Viena și „Ovidiu” din Toronto (Canada). Lucrările acestei manifestări științifice s-au deschis într-un cadru solemn în ziua de 8 sept. la Altes Rathaus în Baroksaal, în prezența unui mare număr de oameni de știință, artă și cultură români, care trăiesc în diferite țări din Europa (Italia, R.F.G., Spania, Grecia, Franța, Anglia, Suedia, Portugalia, Iugoslavia, Austria, Belgia, Elveția, Olanda) și în America (Canada, Statele Unite, Argentina). Cuvîntul inaugural a fost rostit pe rînd de ing. Augustin Ograjensek, vicepreședintele societății „Unirea, prietenii României în Austria”, Mihail Steriadi președintele simpozionului, C. Dima-Drăgan, secretarul simpozionului după care au rostit cuvinte de salut din partea d-nei Eliza Pietri, A. Armbruster, Iosif Constantin Drăgan, Mihail Steriadi, A. Ograjensek.

În după amiaza aceleiași zile precum și în ziua următoare lucrările simpozionului s-au desfășurat pe patru secții și anume I. Secția Istorie; II. secția Limbă și literatură; III. secția Știință și artă; IV. Secția Viața religioasă, în cadrul căroră au fost expuse aproape 50 de comunicări. Așa de ex. la Secția de istorie au fost prezentate următoarele comunicări: prof. dr. Iosif Constantin Drăgan, *Românii apărători ai civilizației europene*; dr. A. Armbruster, *Implicații transilvane ale asediului Vienei*; prof. Angela Comnène, *Contributions historiques heraldiques: Quelques aspects moins connus de l'utilisation de l'Aigle Bicephale dans les armoires des Comnènes et des Cantacuzènes (II—XX siècles)*; prof. Ana Maria Diaconescu de Rios, *Vlad Țepeș-interesantă personalitate istorică într-o scurtă domnie*; prof. dr. Demetrou Dvoicenko de Markov, *Gheorghe Duca hospodar of Moldavia and hetman of the Ukraine, 1678—1684*; dr. Smaranda Economu-Vlădu, *Șerban Cantacuzino-om de cultură*; prof. dr. Florentina Fredet, *Sources concernant l'histoire des Roumains dans les collections françaises*; dr. Radu Toma, *România și unele aspecte ale sistemului defensiv vest-european*; prof. dr. C. Michael-Titus, *Europe in Romania*; prof. dr. N. Nagy-Talavera, *Românii-apărători ai Europei*; Ilie Alexe, *Lupta antiotomană a poporului român sub conducerea lui Mihai Viteazul*; prof. dr. Makso Pelozo, *Istoria istoricilor*; prof. dr. Daniel Silva Perdigão, *Românii și portughezii, două extreme ale latinității de pază expansiunii musulmane în Europa medievală*; prof. dr. George Purcariu, *Războiul pentru independența României din anul 1877*; prof. dr. Milan Vanku, *Nicolae Titulescu-apărător al păcii între cele două războaie mondiale*; ing. Augustin Ograjensek, *Urme și semne românești la Viena*. La celelalte trei secții au fost expuse respectiv 13 comunicări la secția de Limbă și literatură, și cite 10 la Secția de știință și Artă și la secția Viața religioasă.

În comunicările prezentate au fost abordate probleme ca: originea, unitatea și continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic, formarea limbii și a poporului român precum și a națiunii române, lupta pentru independență și unitate dusă de poporul român în evul mediu și în epoca modernă. Au fost apoi evocate cu acest prilej figurile unor mari conducători ai poporului român în evul mediu și în epoca modernă ca Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș,

Ștefan cel Mare, Iancu de Hunedoara, Mihai Viteazul, Șerban Cantacuzino, Gheorghe Duca, Constantin Brincoveanu, Dimitrie Cantemir, ale unor mari cronicari Grigore Ureche, Miron Costin, Gheorghe Brancovici, Ion Neculce, ale unor scriitori români de renume mondial (Mihail Eminescu) ale unor oameni politici din epoca interbelică (Nicolae Titulescu) ale unor savanți (N. Paulescu). De asemenea a fost scoasă în evidență contribuția culturii românești la dezvoltarea culturii și civilizației universale în toate epocile istorice, s-a subliniat aportul poporului român de-a-lungul secolelor la apărarea civilizației europene și la îmbogățirea patrimoniului artistic, științific și cultural universal. Totodată s-a elogiat linia politicii externe actuale a statului român, a președintelui Nicolae Ceaușescu pentru menținerea păcii în lume și pentru reducerea incordării internaționale. Merită să fie menționat în același timp înaltul nivel științific al lucrărilor prezentate care au avut la bază de cele mai multe ori o documentare inedită. Una din aceste lucrări, cea susținută de Fl. Fredet a avut calitatea de a introduce în circuitul științific actual a noi date privind pe români în evul mediu și în epoca modernă pe baza cercetărilor efectuate în bibliotecile din arhivele din Franța, cea aparținând Anei Maria Diaconescu de Rios a pus într-o nouă lumină personalitatea lui Vlad Țepeș, cea a lui A. Ograjensek a scos în evidență activitatea politică, științifică, artistică și culturală a unor personalități românești în capitala Austriei în secolul trecut, a lui Ilie Alexe a subliniat aportul lui Mihai Viteazul nu numai la redobândirea independenței poporului român dar și a slăbirii presiunii otomane asupra altor state europene la vremea sa, în fine aceea a lui Milan Vanku a reușit să evidențieze influența gândirii politice a lui Nicolae Titulescu asupra vieții politice europene în epoca interbelică.

În ziua de 10 septembrie s-a desfășurat solemnitatea dezvelirii bustului lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești (1678—1688), în fața micii capele de pe dealul de la Schönbrenn care în urmă cu 300 ani adăpostea crucea de lemn ridicată de fostul domn pe locul unde s-a aflat tabăra acestuia. După cum se știe crucea originală a dispărut în 1876 dar o alta a fost ridicată prin grija Patriarhiei române la 26 noiembrie 1961. Ceremonia dezvelirii bustului s-a făcut în prezența membrilor Asociației Culturale Internaționale a Etniei Române (ACIER) care s-a constituit la Viena la 9 septembrie 1983 precum și din reprezentanți ai autorităților austriece locale. În cuvântările rostiți a fost evocată personalitatea de excepție a lui Șerban Cantacuzino, fostul domn român, care în timpul asediului Vienei din vara anului 1683 a contribuit prin activitatea sa politică, diplomatică și militară la sporirea capacității de apărare a orașului asediat și la slăbirea presiunii otomane împotriva asediaților. De asemenea s-a evidențiat în general contribuția poporului român de-a-lungul vremii la apărarea celorlalte popoare de pe continentul nostru în lupta contra cuceririi străine și în special la politica de pace promovată de statul român în frunte cu tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele României socialiste. La această ceremonie prof. Mihail Steriadi președintele ACIER a adresat un vibrant apel românilor de pretutindeni la unitate și acțiune ca în țara unde locuiesc să contribuie fiecare pe mai departe la afirmarea spiritualității românești și la menținerea păcii în lumea întreagă.

În ceea ce privește bustul din bronz dezvelit, acesta purta următoarea inscripție. Servanus Cantacuzenus Valachiac Transalpinæ Princeps 1678—1688; dedesupt aflându-se vulturul bicefal, stema Cantacuzinilor. De ambele părți ale soclului pe care se afla bustul sint deasemenea inscripții una în limba română: și anume „Ridicat de obștea română din Austria în anul 1983 spre cinstirea domnitorului român Șerban Cantacuzino care a adus o contribuție importantă la despresurarea Vienei de trupele otomane în anul 1683”, dedesupt un medalion cu textul „Dacoromania vitæ culturaeque Europæ defensoris”, alături portretele în bazorelief ale lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Șerban Cantacuzino. Pe altă latură inscripția de mai înainte în limba germană: Zu Ehren des rumänischen Fürsten Șerban Cantacuzino, der Im Jahre 1683 einem Bedeutenden Beitrag zum Entsatz Wiens von den osmanischen Truppen leistete, errichtet im Jahre 1983 von der rumänischen Gemeinschaft in Oesterreich. Dedesupt un medalion care reprezenta pe Șerban Cantacuzino călare cu textul „Valachiae Transalpinæ Princeps, Wien 1683—1983”.

În seara zilei de 12 sept. s-a desfășurat în clădirea primăriei din Viena (Rathaus) ședința festivă de închidere a serbărilor organizate de Comitetul „300 de ani de la despresurarea Vienei de către regele Jan II Sobieski”. Festivitatea a avut loc în sala Stemelor — Wappensaal — în prezența conducerii acestui comitet, a membrilor senatului primăriei din Viena, a președintelui Asociației culturale polono-austriace, a unor delegați din Polonia, Belgia, România, R.F.G., Ungaria, Bulgaria. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de dl. Leopold Gratz, guvernatorul și primarul orașului Viena, care și-a exprimat satisfacția pentru reușita desfășurării programului întocmit de Comitetul de sărbătorire a tricentenarului despresurării Vienei de asediul trupelor otomane. A urmat apoi la cuvînt dl. Franz Mrkvicek, președintele comitetului orășeneș de cultură din Viena care a elogiat valoarea documentară a expozițiilor organizate și a sesiunilor științifice ținute cu acest prilej. În continuare s-a dat cuvîntul reprezentantului delegației polone invitată de sărbătorirea acestui eveniment epocal din istoria Europei de la sfîrșitul seco-

lului al XVII-lea care a subliniat unitatea de acțiune realizată în urmă cu trei secole de unele popoare europene în frunte cu Polonia și Austria în lupta contra cotozirii străine. A urmat apoi un program artistic susținut de ansamblul de cintece și dansuri din Cracovia care a interpretat mai întâi piese de muzică populară polonă și austriacă apoi piese de muzică clasică din repertoriul compozitorilor W. A. Mozart și L. v. Beethoven. În cursul acestei ședințe festive primarul orașului Viena a înmănat unora din cei de față medalii jubiliare. La rândul ei delegația polonă a oferit primăriei orașului Viena albume și un colan din bronz cu medalii menite să amintească de alianța austro-polonă din 1683 contra otomanilor.

Sărbătorirea tricentenarului despresurării Vienei asediată de otomani a mai fost însoțită și de alte manifestări artistice după cum urmează: în zile de 11 și 12 sept. comitetul „300 de ani de la despresurarea Vienei de către regele Jan III Sobieski” a patronat trei importante concerte. Primul desfășurat la 11 sept. în marea sală de la Konzerthaus în prezența dr. Rudolf Kirschleger, președintele Austriei care a rostit un cuvânt de salut pentru oaspeți după care a fost citită, de către actorul Edd. Stavanik, scrisoarea trimisă de Jan III Sobieski, regele Poloniei soției sale în seara zilei de 12 sept. 1683 după victoria epocală contra otomanilor la Viena. A urmat apoi un program artistic susținut de orchestra filarmonică din Cracovia condusă de dirijorul T. Strugal, în program aflându-se piese de Franz Schubert, K. Paderewski și Frederic Chopin. Al doilea concert s-a desfășurat la 12 sept. în piața Josef II lângă Hofburg în prezența lui Fr. Mrkwicke, președintele Comitetului orașenesc de cultură din Viena, concert susținut de fanfara batalionului de gardă din Viena. Al treilea concert s-a desfășurat în aceeași zi dar la Augustinerkirche și a fost susținut de Corul băieților din Viena și Orchestra de cameră a Filarmonicii din Poznan, în program aflându-se o piesă de K. Wysocki.

În cursul scurtei călătorii de studii la Viena am reușit totuși să efectuez unele cercetări în bibliotecile și arhivele locale pentru a scoate la iveală materiale documentare relativ la istoria poporului român. La *Oesterreichische National bibliothek* la colecția de hărți am găsit o hartă (Landkarte von Sudeuropa mit den Karten von Afrika und Asien, din 1654, în care sînt incluse și țările române cu aproape 30 de topice (ape, orașe, țiguri, cetăți); la *Oesterreichische Kriegsarchiv*, la colecția de stampe se află un plan italian al asediului Vienei din 1683 în culori de Leandre Anguissola în care sînt menționați și românii; la *Historisches Museum der Stadt Wien*, se află un plan turcesc în culori (verde și maro) al Vienei asediată de marele vizir Kara Mustafa, cu indicarea și a trupelor din țările române, o scrisoare autografă a marelui dragoman Alexandru Mavrocordat din 1683 din lagărul otoman prin care confirma efectuarea unor rechiziții pentru armata otomană la *Heeresgeschichtliches Museum* la secția de stampe, diverse gravuri mai puțin cunoscute în România relativ la asediul Oradiei din 11 oct. 1691, la intrarea prințului de Coburg în București în 1789 însoțită de o vedere generală asupra orașului de Johann Martin Will (1727—1806) și a aita de Ph. Joseph Till din 1790, la înfrîngerea otomanilor de către austrieci la minăstirea Sinaia la 24 martie 1788 de un gravor anonim, la Adjud la 4 oct. 1788 de Cristian von Mechel (1737—1817) și de Karl Schutz, la Galați la 1 mai 1789 de un gravor anonim, la Curtea de Argeș la 24 august 1789 de Johann Martin Will. La secția de hărți este o hartă a Ungariei de la sfîrșitul secolului al XVII-lea de ing. G. Fischer cuprinzînd și țările române cu aproape 20 de topice. (ape, orașe țiguri cetăți).

În cele două săptămîni cit am stat la Viena am avut prilejul să cunosc locurile marcate prin plăci memoriale care amintesc sub diferite forme confruntarea militară cu răsunet european dintre austrieci și otomani sub zidurile orașului în urmă cu trei secole: case din secolul al XVII-lea care au fost bombardate de otomani, bastioane din vechea incintă de fortificație care au fost minate de asediatori, obeliscuri care marchează locul taberei vrăjmașe (de exemplu șanțurile de luptă) locul de concentrare al armatei polono-austriace (Kahlemburg) conduse de Jan III Sobieski de unde a fost atacată la 12 septembrie 1683 tabăra otomană.

În timpul călătoriei de studii la Viena am vizitat și cîteva muzee și monumente istorice și de artă, case memoriale după cum urmează *Muzeul de istorie a orașului Viena* (Historisches Museum der Stadt Wien) unde s-a aflat o expoziție cu tema: Die Turken von Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683” în care au fost prezentate în 28 săli (parter și etaj) materiale documentare nu numai din colecțiile muzeului dar și din altele în Viena, în Austria (Graz, Salzburg) dar și alte țări europene (Turcia, Polonia, Ungaria, Italia, Cehoslovacia, Franța, Anglia, Irlanda). Tematica expoziției a prezentat războaiele antiotomane începînd cu sec. XV (asediul Constantinopolului) și încheind cu sec. XVIII. Exponatele au constatat din gravuri, picturi, desene, planuri, hărți, documente, manuscrise, arme și costume de epocă, care au ilustrat în mod deosebit primul asediu al Vienei din 1529 și cel de al doilea din 1683. De asemenea se mai aflau uniforme militare, harnașament, echipament, armament, muniție otomane și austriace, steaguri și drapele, corturi, obiecte de preț capturate de la otomani. Multe din momentele asediului și despresurării Vienei în 1683 erau prezentate la 8 interesante diorame. În sălile expoziției funcționau fără întrerupere 4 televizoare care prezentau filme documentare celor privind

acest eveniment. La etaj în cele 10 săli materialele expuse ilustrau viața cotidiană din Austria și Turcia în secolele XVII și XVIII (mobilier, ceramică, țesături, obiecte de uz casnic, îmbrăcăminte, tablouri. Alt Muzeu a fost *Muzeul de istorie a artei* (Kunsthistorisches Museum), cunoscut în lumea întreagă prin colecțiile sale foarte rare. La parter am vizionat colecțiile privind arta egipteană, asiro-chaldeeană, persană, greacă, romană ilustrată prin obiecte de lemn, de os, de metal (bronz, fier, aur, argint) țesături, sculpturi, picturi, mozaicuri, monede la secția de artă medievală s-au aflat în general obiecte din regiunile aflate în trecut sub stăpânirea Habsburgilor cele mai multe fiind tezaure, ne vom referi la cele din Transilvania. În sala 17 se află tezaurul de la Șimleul Silvaniei în două vitrine datat sec. V ca fiind germanice, În sala 18 tezaurul de la Sînnicolaul Mare în trei vitrine datat sec. IX ca fiind bulgare, tot aici în tezaurul din argint de la Cuciurul mare datat sec. VII ca fiind bizantin dar la niciunul nu se menționa că aceste tezaure provin din România, din Transilvania. În sala 19 și 20 de asemenea sînt expuse tezaure din Austria aparținînd împăraților din Casa de Habsburg (coroanele, sceptrele, săbiile, costumele de încoronare), precum și leagănul ducelui de Reichstadt. La etaj au fost vizitate colecțiile de artă aparținînd școlilor de pictură europene din sec. XVI—XVII) (italiană, franceză, germană, olandeză, flamandă, spaniolă). Un alt muzeu vizitat a fost cel de *istorie militară* (Heeresgeschichtliches Museum), unde era deschisă expoziția cu tema: *Die Turkenkriege in den Schausammlungen des Museums*). Aici erau prezentate în 10 săli manechine îmbrăcate cu uniforme militare turcești și austriace, alături de alte materiale ca de ex. echipament, armament, muniție, corturi tablouri, gravuri, picturi, planuri, stampe, hărți, manuscrise, documente; acestea ilustrau în general războaiele duse de Austria contra otomanilor în secolele XVI—XVIII. Multa din scenele de bătălie erau ilustrate prin picturile lui Peter Snayen (1592—1667). Multe din gravuri reflectau momente din războaiele austro-ungare desfășurate pe teritoriul țărilor române în secolul al XVIII-lea.

În scurtul răgaz petrecut la Viena au mai fost vizitate: *Palatul Schonbrunn*, reședința împăraților de Habsburg încă din secolul al XVI-lea; *Rathaus*, construcție în stil neogotic din anii 1882—1883; *Stafansdom*, monument istoric și de artă din secolul al XII-lea în stil romanic și gotic; *Kapuzinerkirche*, monument istoric și de artă din secolul al XVII-lea necropola împăraților casei de Habsburg, *Casele memoriale* L. v. Beethoven (din *Mölkergasse*) și W. A. Mozart (din *Schullergasse* 8).

Călătoria de studii efectuată la Viena cu prilejul manifestărilor științifice consacrate aniversării tricentenarului despresurării Vienei de Jan III Sobieski, regele Poloniei, realizată cu sprijinul prof. univ. Felix Czeike, directorul Arhivelor orașului și Landului Viena, care ne-a creat cele mai bune condiții de sejur în capitala Austriei, se înscrie ca un prilej cît se poate de bine venit pentru a lua în contact direct cu unele documente aflate în arhive și biblioteci de un real interes pentru istoria poporului nostru, pentru a cunoaște vechi monumente istorice și de artă de valoare europeană, de a efectua un schimb de păreri în problema privind istoria relațiilor austro-române în evul mediu și în epoca modernă, cu colegii de la arhivele statului din Viena și de la Institutele de specialitate din cadrul Universității vieneze.

Constantin Șerban

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

Conf. dr. IOAN SCURTU (coordonator), lect. dr. GHEORGHE Z. IONESCU, lect. dr. EUFROSINA POPESCU, asist. DOINA SMÂRCEA, *Istoria României între anii 1918—1944. Culegere de documente*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1982, 344 p.

Perioadei cuprinsă între Marea Unire din 1918 și începerea, în august 1944, a revoluției de eliberare națională și socială îi este consacrată una dintre cele mai ample culegeri de documente dintre cele publicate în ultimii ani. Culegerea este rezultatul unui efort susținut pe care îl face colectivul Catedrei de istorie a României de la Facultatea de istorie-filozofie a Universității din București pentru a pune la îndemina viitorilor profesori de istorie, materialele necesare pregătirii de specialitate. După cum se constată, rezultatul acestei munci de selecție și valorificare a imensului material documentar al perioadei permite tuturor celor interesați să cunoască, din sursă documentară directă, istoria patriei în perioada menționată. Iar între aceștia se găsesc, practic, toți studenții țării, care studiază disciplina *Probleme fundamentale ale istoriei României*.

Precedate de un amplu, „Cuvînt înainte” — al cărui autor este coordonatorul lucrării, conf. univ. dr. Ioan Scurtu — cele 211 documente selecționate de către autori, sînt grupate în șase capitole (I. Noul cadru de dezvoltare a României după Marea Unire națională din 1918; II. Evoluția vieții economice și sociale; III. Viața politică internă; IV. Politica externă; V. Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1914 — început al revoluției de eliberare națională și socială; VI. Anexe), într-o selecție reprezentativă pentru cuprinderea unei game foarte largi de aspecte ale vieții interne și ale politicii externe a României în perioada 1918—1944.

„Cuvîntul înainte”, se constituie într-un adevărat studiu de sinteză a istoriei epocii, de descriere detaliată pînă la amănuntul semnificativ al problemelor perioadei. Abordarea, larg problematică, unitară, a vieții poporului român, a ansamblului măsurilor legislative, administrative, economice și politice, prezentarea amplă a pozițiilor principalelor forțe politice ale țării — prin programele partidelor și presa timpului —, utilizarea largă a surselor directe pentru datele statistice ș.a. arată depășirea definitivă a mai vechii tratări seg-

mențiale, și unilaterale. Întregul documentar relevă ceea ce, cu dreptate, subliniază coordonatorul lucrării și anume faptul că „Încheierea procesului de formare a statului național unitar român a marcat o etapă nouă în evoluția națiunii noastre, în afirmarea României pe arena internațională. Marea Unire a ridicat pe o treaptă superioară comunitatea istoricită de-a lungul veacurilor între toate provinciile românești, a realizat cadrul național și economico-social pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție a însemnat înmănuncherea în granițele aceluiași stat a energiilor și capacităților creatoare ale întregului popor, unirea pe scară națională a mișcării muncitorești revoluționare, a tuturor forțelor înaintate ale societății” (p. 4).

Deosebit de important pentru realizarea dezideratului prezentării istoriei așa cum a fost, este reproducerea documentelor în forma integrală fără omisiuni care să conducă la alterarea conținutului și sensului lor real. Necesara critică științifică de pe poziții stadiului actual al cercetării istorice se face prin numeroasele note critice, comentarii și sublinieri, de o evidentă valoare în economia întregului material.

Cei familiarizați cu problemele istoriei contemporane a României vor remarca, cu satisfacție, că între documentele cuprinse în volum nu lipsește nici unul dintre cele cu adevărat fundamentale. Sugestii mai pot fi făcute, desigur, — chiar autorii invită la propunerea unor completări pentru o ulterioară ediție — dar sugestiile sînt de resortul specialiștilor în istoria contemporană a României. Cît privește uzul didactic, prezentarea acestui tablou integral și veridic al istoriei contemporane, cel mai autentic posibil întrucît ne stau la îndemînă mărturiile originale ale timpului, reușita este deplină.

Primul capitol prezintă noul cadru politic, juridic și economic în care se dezvoltă România după înfăptuirea deplinei unități naționale în 1918, începînd chiar cu actele fundamentale prin care românii din Bucovina, Transilvania, Maramureș, Crișana și Banat și-au exprimat voința imprescriptibilă de a se

uni în cadrul propriului stat național, unitar și independent România. Marea unire a fost recunoscută prin tratatele internaționale, lucru ce ricise cu toată claritatea din însăși succesiunea evenimentelor, reglementarea situației internaționale după prima mare configurație mondială consemnând în plan juridic acțiunea de autodeterminare a întregului popor român. Voința de progres social — de asemenea exprimată cu făuritorii României unite — își găsește cadrul prin legile de reformă electorală, a expropriării și reformei agrare, prin constituirea sistemului democrației burghize parlamentare a României întregite — sistem definit de Constituția din 1923 — prin unificarea monetară, administrativă, organizarea economiei, a învățământului.

Evoluția vieții sociale și economice în România între 1918 și 1944 este ilustrată printr-o suită de diverse documente (acte legislative, articole semnificative din presa vremii, rapoarte administrative). Greutățile inerente anilor de după război, ampla manifestare a proletariatului pentru susținerea propriilor revendicări — și ca expresie a acestor lupte recunoașterea de către guvernanți a necesității constituirii cadrului de organizare profesională, pe fondul unor contradicții sociale inerente orinduirii burghize dovedesc, din partea ansamblului claselor și păturilor sociale ale societății românești manifestarea responsabilă față de destinele statului unitar recent făcut. Urmările nefaste ale crizei economice mondiale, pericolul grav care amenința în această împrejurare independența economică a țării, lupta hotărâtă a întregului proletariat român în anii 1929—1933 sint pe larg prezentate într-o suită de documente, între care unele cu o tulburătoare forță de sugestic. Nu lipsește prezentarea măsurilor luate de guvernanți, prin cele mai semnificative decret-legi ale anilor respectivi, în timpul dictaturii regale, apoi al dictaturii antonesciene.

Un masiv capitol, al treilea, cuprinde documente referitoare la viața politică internă, a partidelor ca și mutațiile sistemului politic până în 1944. Sesizăm amplexarea fenomenului politic românesc, diversitatea organizațiilor politice în condițiile libertății de expresie instituite în sistemul democrației burghize

avansate ce se manifestă în România până în 1938; păstrarea, mult restrinsă, a trăsăturilor regimului parlamentar până în 1940; consecințele, pe plan politic, ale instituirii regimului antonescian.

Un capitol, la fel de amplu ca și precedentul, este cel consacrat politicii externe a României, vizind apărarea statu-quo-ului teritorial, lărga conlucrare cu toate statele din zonă ca și în planul internațional mai larg pentru promovarea securității și păcii. Este știut faptul că, în 1940, izolarea pe plan internațional a României a dus la gravele amputări teritoriale ale țării, aruncarea acesteia în orbita hitlerismului, ocuparea militară de către Germania nazistă și forțarea participării, împotriva voinței poporului român, la un război care, dus dincolo de hotarale statului român, nu avea nici o legătură cu interesele sale și punea în pericol existența statului și poporului român.

Ultimul capitol este consacrat constituirii largii coaliții de forțe naționale, patriotice dinamizată de inițiatorul insurecției, Partidul Comunist Român. Victoria insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste a deschis drum larg afirmării pe arena politică a țării a forțelor progresiste ale societății românești, a deschis calea prefacerilor revoluționare profunde din viața social-politică înseriind România pe drumul socialismului.

Ultima parte, anexa, cuprinde o serie de statistici evidențind aspecte ale dinamismului vieții economice, a dezvoltării industriale, a producției agricole, balanța comercială a țării, bugetul, unele aspecte sociale, precum și lista guvernelor României între decembrie 1918—august 1944.

Volumul materializează cu succes intenția autorilor de a oferi imaginea cuprinzătoare, obiectivă și unitară a principalelor coordonate ale istoriei României în perioada pe care au avut-o în atenție.

Nu putem încheia fără a adăuga cuvântul nostru de prețuire, adresat Editurii didactice și pedagogice pentru străduința depusă în introducerea în circuitul editorial al documentelor istoriei noastre.

Corneliu Olaru

ION DUMITRIU-SNAGOV, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne, 1850—1866*, Roma, 1982, 658 p.

Sub auspiciile Universității Gregorice din Roma, în cadrul prestigioasei colecții *Miscellanea Historiae Pontificiae* a apărut recent un masiv volum datorat lui I. Dumitriu-Snagov. În volum înregistrăm o amplă biblio-

grafic (XXIII p.), un vast studiu (230 p.) și o anexă cuprinzând 150 de documente. Lucrarea este însoțită de indici de documente, de persoane și de denumiri geografice, instituții și periodice, ea însumând în ansamblu 658 p.

Propunându-și a înfățișa poziția Vaticanului față de problema constituirii statului național român, lucrarea aduce în circuitul științific un număr de documente importante. „Pe linia sa politică, care urmărea să aperse drepturile poporului creștin și libertatea credinței — arată autorul în cuvântul său înainte — Sfântul Scaun a acționat cu perseverență în favoarea emancipării poporului român, chiar dacă se exercitau uneori presiuni asupra sa în favoarea altor forțe...” (p. 5). Ceea ce, neîndoielnic, autorul reușește să demonstreze este *interesul* arătat de Vatican față de problema românească, ca și încercarea atragerii românilor prin dezvoltarea „entității” greco-catolice, care urmează a folosi de *model* sau *magnet*; mai reiese și deschiderea inversă a autorităților statului național român, care acordând prioritate ortodoxiei nu înțeleg însă, mai ales în cadrele unui stat modern, să nu utilizeze posibilitatea apropierii de Sfântul Scaun, din motive mai mult politice și naționale decât religioase.

Primul capitol — *Problema română în politica Sfântului Scaun* — prezintă problema orientală, urmărindu-se însă în primul rând situația românilor și lupta lor pentru crearea statului român modern, în contextul acțiunilor Bisericii, subliniindu-se, între altele, convergențele pe plan național ale greco-catolicilor și ortodocșilor din Transilvania, unde se înfruntă presiunile maghiare și politica interesată a Austriei. De asemenea, este semnalat interesul pe care Pius IX îl nutrește față de Orient și Biserica orientală și se prezintă situația Principatelor române după 1829, avându-se în vedere situația Bisericii, dar și mișcarea înnoitoare românească cu largi implicații în Europa, atât înainte cât și după revoluția din 1848. Constituirea arhiepiscopiei greco-catolice din Transilvania în anii precedând Unirea Principatelor este considerată de autor „o primă formă a unui Piemont român” (p. 27). Sint semnalate și acțiunile în Principate ale emigrațiilor revoluționare polonă și maghiară (dar Czartoryski nu era un „colaborator” al lui Nicolae Golescu și al lui Ion Ghica — p. 28 —, ci mai exact el colabora cu emigrația revoluționară română) și sint prezentate împrejurările declanșării și desfășurării războiului Crimeii, ca și consecințele pentru români ale conflagrației în timpul căreia *problema românească* se afirmă pregnant.

Trecind la analiza poziției Vaticanului în perioada următoare revoluției din 1848, I. Dumitriu-Snagov subliniază interesul deosebit pe care Pius IX l-a avut față de creștinii din Imperiul otoman și gândul său ca prin „uniții” români să realizeze atragerea ortodocșilor spre catolicism, remarcându-se în mod just că „populațiile non-catolice inserate în mozaicul imperiului habsburgic vedeau în unirea cu Roma, care favoriza, propriu-

emancipare politică, posibilitatea de a-și apăra patrimoniul etnic”. Prezintă organizarea confesiunilor creștine din țările române, autorul relevă contribuția unor clerici la mișcarea de emancipare românească, ca și — din nou — conlucrarea politică și națională a ortodocșilor cu greco-catolicii. Menționind rolul pe care unii emigrați revoluționari polonezi sau ruși l-au avut în încurajarea unui curs spre unirea cu Roma, I. Dumitriu-Snagov semnalează importanța enciclicii papale din 6 ianuarie 1848 *In Suprema Petri - Sede* în ceea ce privește „creștinii Orientului”, enciclică care a provocat iritarea înaltelor cercuri clericale ortodoxe. Un subcapitol este consacrat problemei catolicilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania, relevându-se, între altele, și un interesant document din 17 ianuarie 1851 în care nuntialul papal de la Viena releva dorința primatului catolic al Ungariei de a-și subordona episcopia de Nicopole, a cărei titular era administratorul apostolic al Țării Românești (p. 45), dorință respinsă de Vatican. Parsi, devenit din 1847 episcop de Nicopole, a dezvoltat învățământul catolic bucureștean, patronind și organizând apoi în 1859 Asociația tinerilor lucrători catolici, tot la București, dar fiind supus neîncetelor imixțiuni ale agenților consulari austrieci; în același timp, episcopul De Stefano din Moldova, unde numărul credincioșilor catolici era mai mare (din pricina existenței ciangăilor) s-a dovedit eficient în administrarea bisericii, el sprijinind, la un moment dat și acțiunea pentru Unirea Principatelor și ieșind pentru aceasta de sub subordonarea agenților consulari austrieci. În Transilvania, ierarhia catolică și greco-catolică a suferit unele modificări după și în parte ca urmare a revoluției. În 1850, Alexandru Sterca-Șuluțiu a fost desemnat ca episcop la Blaj, cu un an înaintea desemnării lui Ludovic Haynald ca episcop-coadjutor al catolicilor din Transilvania. O interesantă statistică inedită oferă un tablou al repartiției în 1851 a confesiunilor transilvane (p. 67). Deosebit de importantă a fost desemnarea lui Șuluțiu în 1854 ca arhiepiscop și mitropolit, ca și instituirea episcopioilor greco-catolice de Gherla și Lugoj, subordonate mitropolitului, autorul subliniind pe drept cuvânt orientarea națională a înaltului demnitar al bisericii unite românești.

Nu putem fi însă de acord cu teza autorului referitoare la „paralelismul aparent cu procesul de unificare al Italiei” al procesului de făurire a României moderne (p. 9) și nu credem că creatorii români ai statului modern erau *mai religioși* ca cei italieni (p. 11). Colecția *Anul 1848 în Principatele Române* numără șase și nu patru volume (p. 10), iar revoluția din 1821 n-a „remis puterea prinților autohtoni români”, ci aceasta a fost o *urmare* a revoluției (p. 13). Integrarea comerțului Prin-

cipatelor „în sferile europene” a fost o conșecință a tratatului de la Adrianopol din 1829 și lucrul ar fi trebuit să fie menționat (p. 13). Nu Școala Transilvană a fost „întărită” de episcopul Inochentie Micu (p. 14), ci dimpotrivă acesta, prin acțiunile lui, a pregătit afirmarea curentului lui sus-amintit; iar liberalismul și socialismul premarxist au fost difuzate nu numai prin personalități de talia lui Lamennais, dar și prin influența exercitată de laicii Fourier, Saint Simon sau Proudhon (p. 15). Conferința de la Londra prin care Greciei i s-a recunoscut statutul de independență n-a fost „un prim pas” pentru a ușura infiltrarea „puternică” a Rusiei în Principatele Române, ci acesta l-a reprezentat tratatul din 1829 (p. 16). Franz Josef a „acordat” abolirea iobăgiei, dar în fapt ea fusese abolită de revoluție (p. 19). Războiul încheiat în 1856 n-a fost doar un război ruso-turc, ci unul în care au fost implicate și Anglia, Franța și Sardinia (p. 19). Regulamentele Organice n-au fost „adevărate constituții”, ci doar statute fundamentale (p. 21); iar Kotzebue n-a fost consul austriac (p. 49).

În cel de-al doilea capitol — *Constituirea României moderne o necesitate istorică* — se prezintă poziția Sfintului Scaun față de problema românească în timpul războiului Crimeii, autorul relevând că în ciuda orientării în general reacționare a Vaticanului în perioada dată, oficiosul său „Il Giornale di Roma” a înțeles să ia apărarea încă din 1855 a cauzei Principatelor. Interesante sînt extrasele din oficiosul papal, reproduse în volum, inclusiv elogiile la adresa lui Grigore Ghica (p. 86—87) și susținerea abolirii protectoratului țarist. Într-un subcapitol este analizat „epilogul tratatului de la Paris”, relevîndu-se intensitatea mișcării pentru Unirea Principatelor și concursul dat acesteia și de cler, ca și poziția favorabilă autonomiei Principatelor adoptată de Sfîntul Scaun și chiar susținerea de către el a mișcării unioniste (vezi p. 101). Autorul analizează poziția de sprijinire a mișcării unioniste de către episcopul catolic din Moldova, unde s-a pus cu prilejul dezbaterilor Adunării ad hoc și problema statutului catolicilor; de asemenea, sînt prezentate pozițiile confesiunilor din Țara Românească față de Unire, semnăindu-se, între altele, și apariția curentului *modernist* în sînul comunității ewrești muntene. Dezbaterii problemelor Bisericii în Adunarea ad hoc li sînt consacrate un subcapitol, interesante fiind ecoul acestor discuții în „Il Giornale di Roma”. Subcapitolul următor este dedicat situației greco-catolicilor din Transilvania aflați în impact cu autoritățile eclesiastice catolice austriece și maghiare. Pius IX apare ca apărător al lor în străduințele depuse de el pentru conservarea ritului oriental, el dînd curs favorabil intervențiilor mitro-

politului Șulufiu. Poziția Sfintului Scaun nu este însă pe placul autorităților eclesiastice din imperiu, care se tem de apropierea dintre greco-catolici și ortodocși și de efectele „ortodoxe” ale Unirii Principatelor. Misiunea nuntialului De Luca în Transilvania, în 1858, ca și vizita apostolică în Moldova a provincialului Tomassi și amplele lor rapoarte, reproduse de autor în anexă, sînt comentate și în studiu. Autorul mai stăruie cu cîteva interesante pagini asupra Asociației tinerilor lucrători catolici din București, pentru a încheia capitolul evocînd realizarea Unirii și mai ales, ceea ce este nou și important, ecoul ei în „Il Giornale di Roma”.

Nu există însă o „Moldawische Zeitung”, ci este evident vorba de „Gazeta de Moldavia” (p. 84), iar în iulie 1857 nu Grigore Ghica a înlocuit pe Barbu Știrbei, ci Alexandru Ghica, numit calmacam (p. 96, 101 nota 89 și p. 109)”, este, de asemenea, exagerat, dată fiind proporția reală, a se scrie că în 1856—1857 trăiau în Moldova „un mare număr de români catolici de rit latin” (p. 104).

În ultimul capitol al studiului — *Era consolidării* — autorul începe prin a prezenta ecourile inițial ostile din „Civiltă Cattolice”, periodic roman iezuit, privind lupta românilor — care s-ar fi numărat, printre „popoarele semibarbare” — pentru a crea statul lor modern, evidențiind apoi schimbarea de poziție din primăvara anului 1859, cînd în același periodic a fost publicat un amplu articol — în patru părți — al clericului Iosif Brunengo în care nu numai s-a recunoscut formarea statului național român, dar au și fost adresate urări românilor pentru un viitor fericit, evocîndu-se totodată greaua lor istorie, ca și latinitatea și unitatea lor. În articol Brunengo învinuia patriarhia constantinopolitană de a fi „incorporat” Biserica din țările române, descria ca dezastruoase ocupațiile țariste și chiar saluta lupta revoluționarilor emigrați români! Noua Românie era prezentată ca o necesitate istorică. Autorul remarcă însă, îndrituit, în comentariul său, că Brunengo nădăjduia într-o „reintegrare religioasă a României în Biserica catolică”. Un subcapitol este consacrat episcopului catolic Haynald al Transilvaniei, străduințelor sale pentru a obține „înălțarea” episcopiei sale spre a nu rămîne „inferior” lui Șulufiu, străduințe concretizate în amplul document supus de el lui Pius IX la 22 mai 1859, pe care I. Dumitriu-Snagov îl analizează și din care reținem mai ales dorința episcopului de a-și vedea ridicat scaunul la nivel arhiepiscopal. În memoriul său Haynald semnală din punctul său de vedere primejdiiile „naționalismului valah” și primejdia pe care o reprezenta pentru catolicism Biserica ortodoxă din Principate. În continuare, autorul dedică un subcapitol consolidării Unirii. Este relevantă

problema unității și solidarității națiunii române în ansamblul ei, sînt semnalate, fără a fi însă analizate, mutațiile social-economice, se acordă o importanță-oarecum exagerată— proiectului de Constituție din 1859 și se insistă asupra problemelor eclesiastice ale tînărului stat modern, aducîndu-se învinuiri acestuia privind acțiunile sale față de Biserica ortodoxă și cea catolică fără a se căuta să se explice suficient de ce s-a ajuns la situațiile semnalate. Interesante sînt străduințele repetate ale domnitorului Cuza pentru a încheia un concordat cu Roma, opus Austriei și menit totodată a evidenția statutul internațional de sine stătător al României. Un ultim subcapitol este intitulat *Biserica și dreptul la unitate națională*, în care sînt urmărite acțiunile încadrate mișcării naționale a românilor transilvăni, ale ortodocșilor și greco-catolicilor, semnalîndu-se „neîncrederea” și „iritarea” provocate la Viena și Roma de poziția mitropolitului Șulufiu, accentuate în 1861 prin apropierea ce a avut loc între Șaguna și Șulufiu și care a dus chiar la învinuirea de „communicatio in divinis cum haereticis et schismaticis”! Haynald a avut însă și el greutăți, intrînd în conflict cu Viena și fiind constrîns la demisie în 1863, deși apoi, în 1867, a devenit mitropolit de Calocsa și în 1879 cardinal. Dar suprimarea provinciei eclesiastice greco-catolice de Făgăraș și Alba Iulia n-a fost susținută de Roma după moartea mitropolitului Șulufiu, cardinalul secretar al Congregației De Propaganda Fide opunîndu-se ferm în această privință. Foarte pe scurt sînt trecuți în revistă ultimii ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza, insistîndu-se asupra politicii și măsurilor sale privind Biserica, inclusiv ale noilor strădăni, prin episcopul Pluyin, pentru a se încheia concordatul cu Sfîntul Scaun. Capitolul se încheie prin cîteva pagini pîdivind complicatele relații confesionale ale domnitorului Carol cu Biserica catolică.

În *Concluzii* autorul evidențiază încă odată politica de apropiere față de creștinii orientali a papei Pius IX, ca și apărarea de „desnaționalizare” a Bisericii greco-catolice transilvane de către papă, secretariatul său de stat și congregația De Propaganda Fide, relevîndu-se, de asemenea, odată mai mult, în încheiere, dorința lui Pius IX de a face din „catolicismul românesc un model de comportare a Curiei față de orientali”, deci, am spune, un instrument de atracție.

Și în ultimul capitol se impun unele rețușuri: Iancu de Hunedoara a murit în 1456, deci nu putea fi îngropat la Alba Iulia în 1453 (p. 174); autonomia Principatelor nu trebuia „cîștigată” după Unire, deoarece ea fusese categoric reafirmată prin tratatul și prin Convenția de la Paris în 1856 și 1858 (p. 190); explicarea „complotului” din aprilie 1859 împotriva domnitorului Cuza nu corespunde

punde celor relatate în documentele citate (p. 192); unirea administrativă n-a fost proclamată în vara 1860, ci în decembrie 1861—ianuarie 1862 (p. 193); amendamentul citat a fi din 1858, datează în fapt din decembrie 1857 (p. 197); prin secularizare n-a fost recuperată o cincime din teritoriul național, ci, cum se arată în alt loc, circa un sfert (p. 197); Ioan Alecsandri a fost numit agent la Paris, nu la Constantinopol (p. 201); din context ar putea reieși că după Unire existau la Paris „unioniști exilați” (p. 204); programul de la 1848 n-a prevăzut desemnarea unui prinț străin (p. 224, 225).

Cele 150 de documente din anexă sînt de valoare inegală, unele extrem de importante (doc. 2, 6, 7, 9, 21, 27, 30, 32, 38, 41, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 79, 90, 95, 100, 101, 103, 111, 114, 115, 131 și 142), altele sînt însă mărunte; documentul 40 (p. 321—326) este publicat în *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI partea I. În general, documentele sînt precedate de rezumate, dar uneori prezența acestora nu se constată.

Studiul este scris alert în limba franceză, dar se pot constata și unele deficiențe stilistice („une économie déchaînée” — p. 11; „finirent en des positions réactionnaires” — p. 193; „se montra très empressé pour toutes les actions diplomatiques” — p. 201; „l'intention de Cuza ne fut pourtant éliminée” — p. 203; „entraîne parfois l'Eglise dans la grande variété de ses intérêts dans les différents pays” — p. 228 etc.).

Utilizarea alternativă a calendarelor iulian și gregorian duce la unele confuzii; la p. 193, de exemplu, se invocă ziua de 24 ianuarie 1859 — de fapt, 24 ian./5 febr. — și cea de 3 februarie 1862 — de fapt 22 ian./3 febr. 1862! Bibliografia este bogată, dar inegală.

Efortul autorului merită însă elogii. Prin cercetările sale a adus în circulația științifică o serie de surse istorice noi, care contribuie la mai buna înțelegere a unor aspecte ale istoriei României — dar și ale istoriei generale — de la mijlocul veacului trecut. Studiul său, deși nu comportă o construcție deplin echilibrată, ridică, de asemenea, o problemă interesantă chiar și atunci cînd nu toate „încheierile” sale sînt de acceptat. I. Dumitriu-Snagov a abordat un domeniu nou, a pus în circulație *noi izvoare* din atît de importante și încă atît de puțin cunoscutele de istoriografia noastră arhive ale Vaticanului, a publicat cartea sa într-o colecție prestigioasă, după ce Universitatea Gregoriană i-a acordat *titlul științific* pe care lucrarea trebuia să i-l asigure și pentru toate acestea i se cuvin laude și evidențierea neîndoiebelnicelor și laborioaselor sale strădăni.

Dan Berindei

VICTOR SPINEI, *Moldova în secolele XI—XIV*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, 383 p. + 60 pl.

Cartea lui Victor Spinei, intitulată *Moldova în secolele XI—XIV* reprezintă un eveniment marcant în peisajul istoriografiei actuale, constituind deopotrivă un moment de continuitate, dar și de discontinuitate între lucrările de medievistică. Aceasta deoarece valoroase contribuții anterioare au mai avut în atenție spațiul est carpatic românesc în primele veacuri ale evului mediu, dar, de obicei, sub aspecte parțiale și particulare, netratând niciodată subiectul în integralitatea sa. De asemenea, modul de abordare complex și interdisciplinar conferă lucrării o înaltă ținută științifică și o așază, ca metodă, în contextul celor mai moderne direcții istoriografice contemporane. Afirmăm aceasta gândindu-ne la valorificarea plenară și coroborată a mărturiilor arheologice cu cele documentare și narrative, a izvoarelor epigrafice cu cele numismatice, cartografice sau de artă medievală. În această cuprindere, accentul pus de cercetător pe științele (metodele) auxiliare ale istoriei, dublat de cunoașterea limbilor de cultură ale vremii sau a unor limbi moderne de circulație au asigurat accesul direct la surse, la lucrări de specialitate, reinterpretarea unor opinii și formularea altora, cu titlu de certitudine sau de ipoteză. Din acest punct de vedere, desigur nclundind particularitățile de rigoare, lucrarea lui Victor Spinei se înscrie în seria fertilă inaugurată acum aproape un deceniu și jumătate de Radu Popa, cu monografia *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*.

Încadrat sub aspect economic în perioada de formare a relațiilor feudale, materialul faptic al lucrării, după o *introducere*, care tratează izvoarele, istoriografia problemei și denumirea spațiului est-carpatic în izvoare, este compartimentat, mai ales după criterii politice. E drept că, înainte de a intra concret în subiect, autorul argumentează și explică titlul cărții, ca și efortul depus spre documentare. Sub aspect geografic, aflăm că s-a avut în vedere „teritoriul locuit de români cuprins între Carpații Orientali, Nistru, Dunăre și Marca Neagră, circumscris de la mijlocul secolului al XIV-lea de hotarele statului feudal Moldova” (p. 13), iar din punct de vedere cronologic, dacă limita superioară la care se oprește cercetarea marchează întemeierea statului moldovenesc independent, limita de început, nemaibeneficiind de o semnificație politică, reprezintă momentul celor mai vechi mențiuni documentare scrise cunoscute asupra românilor de la răsărit de Carpați.

După *introducere*, trei mari secțiuni atrag de la început atenția în economia lucrării: *Teritoriul Moldovei din secolul al XI-lea pînă la marea invazie mongolă din 1241—1242*, *Teritoriul Moldovei de la marea invazie mongolă din 1241—1242 pînă la întemeierea statului de-sine-stătător și întemeierea statului românesc de-sine-stătător de la răsărit de Carpații Orientali*. În analiza mărturiilor trecutului se remarcă revalorificarea izvoarelor narative, inclusiv a celor orientale, a izvoarelor bcleristice, cu precădere a celor nordice și a altor izvoare scrise, confruntate însă mereu și pentru prima oară temeinic cu dovezile arheologice. Bazat pe propriile cercetări de arheologie medievală (de la Băiceni, Hudum, Brășăuți, Birlad, Bărlăești etc.) — începute sub semnul de marcă al prestigioasei școli fondate de savantul Ion Nestor — pe rezultatele muncii unor confrăți din țară, dar și pe partea care i-a fost accesibilă din lucrările arheologice apărute în R.S.S. Moldovenească, autorul mărturiseste scopul final de a formula concluziile de ordin istoric,

În subcapitolul despre terminologia sub care era cunoscută Moldova, la începutul evului mediu, se conchide ca, începînd din veacul XIII, sub diferite variante fonetice, spațiul est carpatic va fi denumit aproape unanim, implicit sau explicit, ca *țară a Vlahilor*, avînd același sens cu denumirea de *țara românească* dată de localnici și reflectînd existența certă a unei formațiuni politice a populației autohtone neolatine. Autorul argumentează convingător că cealaltă denumire a țării respective, aceea de Moldova, nu provine de la un etnonim și că a fost inițial un termen strict de cancelarie, care, trecînd în vocabularul cotidian al populației românești, nu a marcat niciodată vreo deosebire etno-culturală sau lingvistică între zona est carpatică și celelalte regiuni ale spațiului carpatodanubiano-pontic, ci a servit doar necesității obiective de a distinge organismele statale feudale ale românilor. Din această perspectivă, concluziile prezentei lucrări sînt identice cu acelea exprimate de un alt reputat cercetător ieșean, Nicolae Grigoraș, în cartea *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare (1359—1457)* și evident, de mulți alți specialiști români și străini. Astfel privind lucrurile, se înțelege mai clar de ce în fiecare secțiune a cărții specificul cercetării a impus mereu autorului să integreze istoria spațiului carpatodanubiano-pontic în istoria generală a românilor, să compare datele, să facă analogii, să sublinieze diversitatea în și prin unitate.

În ambianța celui de-al XI-lea secol mergînd pînă aproape de jumătatea celui următor, cercetătorul nu uită să contureze destul de insistent cadrul internațional al problemei, incidența ținuturilor de la Dunărea de jos cu statele feudale vecine (Bizanțul, cnezatele de Halici și Kiev, regatul maghiar) sau, mai exact, tendințele expansioniste și războinice ale acestora din urmă asupra unei zone neorganizate însă temeinic sub aspect politic-statal. Apar ca semnificative, în lumina îndelungatului impact cu mongolii (pecenezi, cumani, uzi, tătari), tendințele misionare ale catolicismului patronat politic de regatul Ungariei, tendințe care, în zelul lor „apostolic” îi cuprindeau și, deci, îi relevau documentar și pe „schismatici”, adică pe români. În asemenea împrejurări, se subliniază în lucrare importanța unui document de la 1234, emis de papa Grigore al IX-lea, în care înaltul pontif pomeneste cu regret despre existența spre exteriorul curburii Carpaților (adică în sud-vestul Moldovei) a unor „pseudoepiscopi” — ceea ce înseamnă arhierii ortodocși — care, în loc să fie stirpiți și înglobați de catolici, îi atrăgeau la ortodoxie și pe unguri și sași. Faptul, foarte semnificativ, ne amintește de unul asemănător, petrecut în Transilvania și Banat la interval de cca. două secole, în 1428, cînd regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, confirmînd vechile privilegii ale mănăstirilor franciscane din Caransebeș, Orșova și Hațeg, interzice preoților ortodocși, sub pedeapsa pierderii tuturor bunurilor, să-i boteze pe catolici. Ambele relații dovedesc unitatea de structură a civilizației românești, deosebita capacitate a acesteia de a anula și asimila elementele alogene, care aveau ele însele sarcini misionare, de anihilare a autohtonilor sub aspect confesional și, mai apoi, etnic.

În astfel de împrejurări, în care noii veniți înșiși se vedeau amenințați de convertire și de integrare în masa civilizației românești, corelate cu amintirea *vlahilor* — *volohilor* în alte izvoare scrise ale vremii, autorului nu-i este greu să infirme însă o dată vechile aserțiuni despre o Moldovă primitivă ca „terra deserta”. Prin analiza termenului de *vlah*, în lucrare se impune o nouă concluzie deosebit de importantă, anume că în primul sfert al mileniului I nomenclatura românilor dintre Carpați și Nistru este identică, se suprapune cu cea a românilor din celelalte provincii carpato-dunărene, precum și din Balcani, faptul dovedind că popoarele europene considerau masa romanității orientale unitară din punct de vedere etnic și lingvistic (desigur autorul a exclus din discuție poporul dalmat). Această concluzie este întărită prin cercetarea izvoarelor arheologice a culturilor Răducăneni și Dridu, a vieții economice, a organizării social-politice și confesionale,

toate mărturiile relevînd clar unitatea de structură etno-lingvistică a civilizației dezvoltate în spațiul carpato-danubiano-pontic-nistriean.

Interesante lămuriri și puncte de vedere proprii aduce autorul și în unele probleme de detalii. Astfel, sînt analizate, cu toată sărăcia izvoarelor, raporturile autohtonilor est-carpatici cu populațiile nomade turanice, concluzia fiind aceea, în ciuda unor opinii formulate cam pripit în ultima vreme, că localnicii români și-au păstrat propriul sistem economic, că plata unui „tribut” de către aceștia către stăpînii migratori vremelnici nu a afectat major modul de producție din obște și nu a putut duce la „relații de producție tributare” în societatea băștinașă. Opinii deosebite, greu de argumentat infailibil, dar și de combătut categoric, a formulat autorul și în legătură cu etnia nonromânească (poate turanică) a berladnicilor și brodnicilor.

Marca invaziei mongolă este privită global, cu specială referire la urmăriile sale politice în spațiul dintre Carpați și Nistru, dar și la alte probleme adiacente; este considerată, problematică identitatea între Miscelau și Seneslau, formulată de unii istorici; se opinează că acei *canesi* pomeniți de Rogerius nu erau cnezi români, ci demnitari mongoli; de asemenea, pe lângă urmările negative incontestabile, se apreciază pertinent că invazia și așezarea mongolilor în răsăritul Europei au stopat, pentru mai multe decenii politica ofensivă a Ungariei în teritoriile extracarpatiche (p. 166); este combătută cu argumente puternice părerea lui Gh. Brătianu și a altor istorici conform căreia, pe la începutul secolului al XIV-lea, cu încuviințarea hanului tătar, autoritatea bulgară s-ar fi întins și în regiunea dintre gurile Dunării și Nistru (p. 172—174). Odată cu regresul Hoardei de Aur, autorul urmărește ascensiunea Ungariei angevine, impulsionate de papalitate cu scopul expansiunii catolicismului și reflexul acestei expansiuni în condițiile externe ale întemeierii statelor feudale românești, cu precădere ale formării Moldovei. Pe plan intern, se urmărește iarăși prin critica izvoarelor scrise, a celor arheologice (cercetările de la Hlincea, Lunca, Rădăuți, Zvorîștea, Birlad, cele din R.S.S. Moldovenească — Orheiul Vechi, Costești, Iansa, Lozova-Strășeni, sau cele din R.S.S. Ucraineană — Hotin etc.) prezența masivă și statornică a populației românești între jumătatea secolului al XIII-lea și jumătatea celui următor. Pe baza urmelor arheologice, lingvistice (rotacismul maramureșan se întâlnește și în Moldova pînă în secolele XVII-XVIII), toponimice (satele cu nume *Ungureni* de la răsărit de Carpați) autorul pune în lumină nivelul identic sau apropiat al dezvoltării economice și social-politice a populației locale de o parte și de alta

a Carpaților, unitatea deplină a civilizației românești, caducitatea ideii tendențioase, fanteziste, a unei migrații a românilor de la sud și est de Carpați spre Transilvania după anul 1000. Se constată, documentat și logic pentru secolele XII-XIV, predominarea populației românești în interfluviul Prut — Nistru, cu excepția stepei Bugeacului (un argument solid este marele depozit de unelte agricole de la Orheiul Vechi — p. 204—205). Geneza orașelor medievale în Moldova (Baia, Siret, Suceava, Rădăuți, Orheiul Vechi, Costești, Cetatea Albă etc.) este un aspect al cărții care vine să întregască tabloul societății est-carpătice din prima treime a mileniului al doilea. Spre finalul penultimului mare capitol al lucrării, autorul subliniază concluzia dovedită tot mai consistent în anii din urmă, anume că geneza relațiilor feudale în spațiul românesc are la bază un îndelungat proces intern petrecut în cadrul obștilor sătcești. Aceasta, desigur, fără minimalizarea influențelor externe și fără ca specificul feudalismului românesc să nu mai permită integrarea acestuia în caracteristicile generale ale orinduirii feudale primate în ansamblu.

Ultima parte a cărții se ocupă de întemeierea statului românesc moldovean de-sine-stătător și evidențiază câteva puncte de vedere proprii, originale, unele dintre ele necesitând încă noi cercetări spre a fi confirmate. Astfel, autorul optează cu îndreptățire asupra anului 1345 ca dată a expediției lui Andrei Lăckfi în Moldova împotriva tătarilor, apreciind (contrar opiniilor lui B. P. Hașdeu, C.C. Giurescu, N. Grigoraș ș.a.) că la ea nu au participat români din Țara Românească, fiind prezenți în schimb români maramureșeni. În legătură cu luptele din 1352 dintre tătari și „proslavi” ajutați de maghiari, autorul respinge identificarea acestor „proslavi” (identificare făcută de B. P. Hașdeu, Șt. Gorovei ș.a.) cu românii. Prin reinterpretarea izvoarelor se stabilește că „descălecatul” lui Dragoș va fi avut loc (după mărturia celor mai multe letopisețe) în anul 1359, înainte de acest act admitându-se existența la est de Carpați a încă doi voievozi, anume Ștefan și Petru. „Descălecatul” lui Bogdan și izgonirea armatei angevine sînt evenimente plasate de autor în anii 1363 și,

respectiv, 1364, cea din urmă dată marcînd (în opinia autorului) constituirea statului românesc de-sine-stătător al Moldovei p. 316).

Față de regul de socoteli de la Caffa, din care reputatul istoric Șerban Papacostea a dedus cu argumente foarte solide existența la 1386 în sudul Moldovei a unui voievod Costea — Constantin (care domnea în paralel cu Petru Mușat), Victor Spinei opiniază, deocamdată fără a convinge suficient, pentru identificarea celui Constantin cu un demnitar al lui Petru Mușat, cercetătorul ieșean socotind că la 1386 Moldova era reunită sub aspect politic-statal (p. 329—330).

Chiar dacă prin aceste din urmă considerații, unele cu titlu mărturisit de ipoteză, autorul a depășit sensibil cadrul temporal fixat inițial, lucrarea se impune printr-o remarcabilă unitate, prin echilibrul în abordarea diverselor componente ale vieții trecute, prin excelența integrare a materialului arheologic în rîndul celorlalte mărturii ale memoriei colective.

Înalta ținută științifică a cărții, tipărite în condiții grafice deosebite de *Editura științifică și enciclopedică* (direct prin grija redactorului *Marcel Popa*), este susținută și printr-un bogat aparat critic, printr-un indice onomastic și toponimic, prin 58 de figuri (desene, fotografii, hărți), la care se adaugă un consistent rezumat francez alcătuit de Mihaela Spinei.

În final, apreciind împlinirea desăvîrșită a scopului propus în lucrare, nu ne rămîne decît să subscriem, cu îndemnuri calde spre lectură și meditație, la concluzia de tulburător adevăr exprimată de autor: „Deși ambianța politică în care a evoluat societatea românească din spațiul carpato-nistrian n-a fost comună tuturor ținuturilor nord-dunărene, interferențele continue cu celelalte regiuni locuite de români au menținut nealterată în decursul secolelor unitatea lingvistică și de cultură materială și spirituală a poporului român. Datorită acestei unități, istoria populației românești de la răsărit de arcul carpatic se inserează organic istoriei generale a poporului român”.

Ioan Aurel Pop

BARBARA JELAVICH, *History of the Balkans Eighteenth and Nineteenth Centuries*, vol. I, Cambridge University Press, 1983, 407 p.

Barbara Jelavich, profesoară de istorie la Indiana University, cu sediul central la Bloomington, o binecunoscută specialistă a istoriei sud-estului european, a îmbogățit prin lucrarea de față literatura de specialitate

referitoare la Peninsula Balcanică, oferind publicului larg și în special publicului american, o sinteză accesibilă a istoriei popoarelor din această zonă: primul volum prezentat în rîndurile de mai jos, îmbrățișează sec. al

XVIII-lea și al XIX-lea, iar cel de al doilea, care urmează să apară, va duce istoria acestei arii până în zilele noastre (1980).

Ampla lucrare privește istoria popoarelor a cinci state balcanice — Albania, Bulgaria, Grecia, România și Iugoslavia — de-a lungul a două secole, țări care în această perioadă au fost fie sub dominația habsburgică, fie otomană. Trebuie să menționăm faptul că deși România nu face parte din punct de vedere geografic din regiunea cercetată¹, prin legăturile sale economice, politice și culturale cu popoarele balcanice propriu-zise, ea se include printre țările a căror istorie constituie subiectul acestei cărți. Deși popoarele din Peninsula Balcanică au avut un rol important în istorie, mai ales în secolul al XIX-lea, totuși ele au constituit un subiect mai puțin studiat de specialiștii istoriografiei americane în comparație cu zonele centrale și vestice ale Europei. După cum remarcă și autoarea în prefață, necunoașterea exactă a faptelor și evenimentelor petrecute în sud-estul Europei de un istoric din afara zonei s-a datorat greutăților generate de multitudinea limbilor și a alfabetelor în care au fost redactate documentele, diversitatea stilurilor cronologice (iulian, gregorian, musulman) și de spațiul cu totul restrâns rezervat în marile lucrări de sinteză europeană și universală acestei părți a continentului nostru.

Scopul urmărit de Barbara Jelavich a fost să prezinte un tablou cât mai real, bazat pe cercetări recente, monografii și lucrări de sinteză asupra dezvoltării Peninsulei Balcanice. Ideea principală ce străbate primul volum a fost de a înfățișa cu exactitate modul cum popoarele mai sus menționate au reușit să se emancipeze de sub dominația celor două imperii — otoman și habsburgic — și să se constituie în state naționale de sine-stătătoare, ca după aceea să se angajeze pe linia modernizării lor pe plan social-economic și cultural. Autoarea a luat ca punct de plecare pacea de la Karlovitz din 1699, care dădea transcrierea diplomatică a primelor eșecuri ale Porții otomane în Europa, și până la semnarea înțelegerii din 1897 dintre Austro-Ungaria și Rusia în problema sud-estului european, propunându-și să introducă pe cititorul obișnuit ca și pe specialist în zbuciumata istorie a statelor balcanice. Geografie aşezată la linia de întretăiere dintre Europa, Africa și Asia, Peninsula balcanică, în diferite perioade istorice, a constituit linia de demarcație dintre imperiile roman și bizantin, dintre mahomedanism și creștinism, dintre Orient și Occident.

¹ C. G. Ciurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977 capitolul „România stat al ariei balcanice?”, 76—79.

Zonă de interferență a presiunilor interne și a influențelor din afară, fiecare stat și-a avut forma proprie de dezvoltare economică, socială, culturală, ceea ce oferă largi posibilități de investigație științifică. De remarcat faptul că autoarea s-a călăuzit de-a lungul întregii lucrări de principiul metodologic al permanentei integrări a istoriei ariei balcanice în contextul de istorie europeană.

În introducerea se face o descriere geografică a regiunii și o prezentare sumară a evoluției istorice a popoarelor balcanice din cele mai vechi timpuri până la căderea lor sub dominația otomană, în scopul familiarizării cititorului cu evenimentele ce urmează a fi tratate în cele două mari diviziuni ale volumului; prima parte se referă la secolul al XVIII-lea, iar a doua la secolul al XIX-lea.

În cele trei capitole ale primei secțiuni Barbara Jelavich relevă poziția ocupată de popoarele balcanice în societatea celor două mari imperii: otoman și habsburgic. Deoarece majoritatea țărilor balcanice au trăit sub control otoman până la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (oct. 1908 — independența Bulgariei, noiembrie 1912 a Albaniei) s-a considerat necesar să se trateze în primul capitol instituțiile musulmane și ale popoarelor subjugate ca și declinul acestor instituții în secolul al XVIII-lea. De asemenea este foarte bine analizat rolul marilor puteri în sud-estul Europei și evenimentele ce au avut loc în provinciile și statele autonome ca și în capitala otomană, avându-se în vedere că perioada pusă în discuție a marcat accelerarea dezintegrării interne de la centru și de intervenție străină crescândă în afacerile țărilor din zona studiată. Totodată se subliniază creșterea puterii locale în organizarea politică a statului. Toate acestea formează fundalul, din care avea să se detașeze principalele elemente ale mișcărilor revoluționare din secolul următor.

Problemele tratate în principe subdiviziuni ale acestui capitol: *Creștinii în Balcani sub dominația otomană* privesc în ansamblu toate popoarele balcanice (organizarea, administrația locală, marile războaie ale secolului al XVIII-lea), ca, după aceea să se treacă la studierea în detaliu a istoriei fiecărui popor în parte aflat direct sub dominația otomană (grecii, albanezii, muntenegrenii, sîrbii, bulgarii) și a regiunilor autonome: Dubrovnik, Moldova și Țara Românească.

Următorul capitol este consacrat regiunilor intrate sub stăpînire guvernului habsburgic, printre care și Transilvania, atenția autoarei îndreptându-se cu precădere asupra politicii de reforme a Curții din Viena, ce a culminat cu domnia lui Iosif al II-lea. În cadrul prezentați iosefinismului, Barbara Jelavich discută de asemenea pe, larg, reformele din Transilva-

nia, și în acest context subliniază importanța răscoalei lui Horia, Cloșca și Crișan. Ea arată corect că „programul lor era extrem de radical pentru acel timp; el cerea nu numai abolirea șerbiei și instaurarea egalității sociale dar și împărțirea domeniilor” (p. 158).

În chip de concluzie la această primă parte a cărții, autoarea schitează o comparație între dominația otomană și cea habsburgică.

Cea de a doua parte a cărții tratează profundul curent de emancipare socială și națională care a străbătut naționalitățile din Peninsula Balcanică, curent ce a declanșat revoluții sociale și naționale, ca și războaie de eliberare, independență și unificare, altfel spus, mutații în urma cărora s-au constituit statele independente ale Greciei, Muntenegrului, Serbiei și României; în timp ce popoarele albaneze și bulgar au făcut pași importanți în direcția statului național neatârnat. Se cuvine relevat efortul statornic al autoarei de a urmări într-o viziune conjugată dezvoltarea societăților autohtone, imixtiunea marilor puteri în această zonă și sinteza culturală realizată în cadrul procesului de modernizare a structurilor lor locale între străvechile tradiții băștinașe și înniruri venite din restul continentului, mai ales din Europa Occidentală. Ceea ce se desprinde cu limpezime din această parte a cărții este cursul ascendent al istoriei popoarelor balcanice călăuzite, fără excepție, de idealul realizării statelor naționale independente.

Într-o lucrare de sinteză, principala dificultate este aceea a delimitării perimetrului problematic. Barbara Jelavich a știut să o învingă, spre binele cărții și folosul cititorului ei. Lungul șir de contribuții, unele din ele în colaborare cu Charles Jelavich², care a precedat acest volum, i-au asigurat o perfectă stăpânire a problemei complexe a istoriei balcanice în secolele XVIII și XIX, a izvoarelor documentare și narative și a lucrărilor de referință din literatura de specialitate. Pe această bază de informație autoarea și-a întemeiat o viziune cuprinzătoare a fenomenului istoric din Peninsula Balcanică, punând la îndemina specialiștilor și a marelui public elementele fundamentale de cunoaștere și de înțelegere ale unui trecut deopotrivă de bogat în evenimente și vicisitudini. În istoriografia americană — și nu numai ea — sinteza Barbarei Jelavich îndeplinește dubla funcție de bilanț al cercetărilor de balcanistică și în același timp

de indicator al direcțiilor de desfășurare a viitoarelor investigații. E de la sine înțeles că într-o lucrare de asemenea proporții nu toate punctele de vedere ale autoarei pot întâlni adeziuni unanime. În ce ne privește avem unele rezerve în legătură cu anumite formulări sau interpretări din istoria poporului român. Așa de pildă, ni s-a părut excesivă prudența autoarei în legătură cu continuitatea elementului daco-roman la nord de Dunăre după retragerea aureliană (271/275). Barbara Jelavich consideră că destinul istoric al acestor daco-romani este subiect de controversă (p. 9) și atribuie în exclusivitate istoriografiei românești relevarea continuității daco-romane apoi române în spațiul carpato-dunărean (p. 21). În realitate, orice cercetător obiectiv recunoaște temeinicia argumentelor adunate în lungul ultimului secol de istoriografia română pentru a dovedi lipsa de teme a teoriei vidului de populație românească la nord de Dunăre în perioada migrației popoarelor. Că autoarea este însă mult mai aproape de punctul de vedere românesc o dovedește și afirmația ei — deși atenuată de un inutil „probabil” — că în perioada cuceririi de către regatul ungar, Transilvania avea o populație majoritară românească (p. 20). Nu este conformă cu realitatea opinia autoarei că economia Moldovei și Țării Românești în secolul XVIII era întemeiată preponderent pe creșterea animalelor (p. 100 și 108) și că producția de cereale a devenit preponderentă abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (p. 100). În fond, creșterea vitelor a fost doar izvor de venit (vitele erau mai ușor comercializate decât grânelor) și nu principala înțelepciune a locuitorilor, care a rămas statornic, agricultura. În sfârșit, nu se poate afirma că ieșirea de sub dominația otomană a românilor s-a datorat mai ales „unor dibace negocieri diplomatice” (p. 377). În realitate, acțiunea diplomatică a fost dublată, după cum bine se știe, de una militară în anii 1877—1878.

Scrisă cu onestitate intelectuală și în spiritul tratării obiective, a evenimentelor istorice, primul volum din istoria popoarelor balcanice, a Barbarei Jelavich constituie o contribuție valoroasă, care va aduce servicii istoriografiei și face deci să fie așteptat cu neregădare cel de al II-lea volum.

Beatrice Marinescu

² Jelavich Charles, and Barbara Jelavich, *The Balkans*, Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall, 1965; *idem*, *The Balkans in Transition; Essays on the Development of Balkan Life and Politics since Eighteenth Century*, Archon Books, 1974.

„REVISTA DE ISTORIE ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIA BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Sinteza daco-romană.

Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al IV-lea e.n.

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Instituția agiei în Țara Românească.

De la conștiința unității de neam la conștiința națională.

Artă și politică în Țările române în secolele XV — XVII.

Relațiile comerciale române-spaniole până la pacea de la Adrianopole (1829).

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814 — 1815).

Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană (1869—1914).

Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Tendențe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curenți social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.

Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală și procesul omogenizării sociale.

Matematica și istoria social-economică. Începutul impactului.

RM ISSN 0567—6304

